

Rácz Andrea

Posztadoleszcensek
az ontológiai stádiumban megrekedt
állami gyermekvédelem rendszerében

MTA

Politikai Tudományok Intézete

© Rácz Andrea, 2009

Minden jog fenntartva

Sorozatszerkesztő:
Csurgó Bernadett
és
Mihályffy Zsuzsanna

Lektorálta:
Légmán Anna

Tárgyszavak:
szociálpolitika, szakpolitika, gyermekvédelem, ifjúság

ISBN 978-963-7372-67-4
HU ISSN 1787-565X

Kiadja az MTA Politikai Tudományok Intézete
1014 Budapest, Országház u. 30.
Felelős kiadó: az MTA PTI igazgatója
Tördelés és borító: Kovács Mariann

Rácz Andrea

Posztadoleszcensek
az ontológiai stádiumban megrekedt
állami gyermekvédelem rendszerében

Budapest, 2009

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
I. fejezet: „A gyermek nem kislelőtt és a kislelőtt sem gyermek.”	5
I.1. „A gyermek nem kislelőtt”	5
I.1.1. A gyermekkor történeli fejlődése	5
I.1.2. A gyermeki jogok és a gyermek érdeke	8
I.2. Kibontakozó felnőttkor	17
I.2.1. Ifjúsági korszakváltás, változó fogalmak	17
I.2.2. Vegyes minta terjedése és a felnőttkor imázsa	25
I.2.3. Felnőtté avatási rítusok továbbélése	28
I.3. Fiatal felnőttek támogatásának helye a gyermekvédelem rendszerében	30
I.3.1. A kislelőtt mégis csak gyermek?	30
I.3.2. Az önreflexióban járatos gyermekvédelem	32
II. fejezet: A gyermekvédelem értékháttére	42
II.1. Az európai gyermekvédelem fejlődési szakaszai	42
II.2. A mainstream gyermekvédelem	47
II.3. Az ontológiai stádiumban megkekedt hazai gyermekvédelem	59
III. fejezet: A gyermekvédelemben nevelkedettek a kutatások tükrében	65
III.1. Gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettekkel kapcsolatos hazai kutatások	65
III.2. Gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettekkel kapcsolatos nemzetközi kutatások	72
Összegzés	78
Irodalomjegyzék	81

Bevezetés

A 21. század elejére az életutaknak egy módosult modellje alakult ki, a korábbi életutak szekvenciális szerkezete fellazult, amely együtt járt a kamaszkor elnyúlásával, a posztadoleszcencia kialakulásával. (Somlai 2007) Az életpálya ugyan az idő egyenes irányú fejlődését követi, de már nem egy egyvonalú ösvényt képez. A posztadoleszcencia elterjedésével, értelmezésével számos neves hazai és nemzetközi kutató foglalkozik, felölelve különböző tudományterületeket, mint népesedéstudomány, szociológia, pszichológia, közgazdaságtudomány, etnológia.

A hazai gyermekvédelem haladó szellemiségét jelzi, hogy 1997-től a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek nagykorúságuk elérése után is a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében maradhatnak 24/25 éves korukig, mint utógondozói ellátottak. Amennyiben erre nem tartanak igényt és visszatérnek saját családjukba, vagy önálló életet kezdenek, úgy kérésükre utógondozásban részesülhetnek. A gyermekvédelmi szakellátásban maradás nagykorúság utáni lehetősége azt mutatja, hogy a gyermekvédelem számol a posztindusztriális, újkapitalista társadalom kihívásaival, a gyermekkor megváltozásával, a kamaszkor elnyúlásával, a felnőtté válás kritériumainak elmosódásával. Figyelembe veszi, hogy gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedetteknek a jogi értelemben vett felnőtté válásuk után is szükségük van további segítségre a szociológiai értelemben vett felnőtt szerepek elsajátításához. Ugyanakkor a posztadoleszcencia jelenségére nem elegendő az ellátások, szolgáltatások garantálásával reagálni, a gyermekvédelem „új ifjúsággal”, „kibontakozó felnőttkorba lépőkkel” kapcsolatos feladatának ki kell terjednie arra is, hogy ezek az ellátások, szolgáltatások tartalommal töltődjenek meg, amelyek valódi segítséget nyújtanak a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedettek felnőtt szerepeinek elsajátításához.

Jelen tanulmány két fő kérdéssel foglalkozik¹. Elsőként azzal, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttekre hogyan tekint a gyermekvédelmi rendszer, amely a gyermeki jogok védelmére és érvényesítésére épül. Ezen kérdés megválaszolása érdekében a tanulmány vizsgálja, hogy a gyermek milyen helyet foglal el, és milyen szerepet tölt be az egyes történeti korok társadalmában, illetve a mai kor fiataljai számára milyen út vezet a felnőttkorhoz. A gyermekkor és változó felnőttkor kérdéskörének áttekintését követően néhány gyermekvédelemben használatos terminus újraértelmezésére kerül sor.

A tanulmány második nagyobb témája a hazai és nemzetközi gyermekvédelem értékháttérének vizsgálata. Ez a gyermekvédelem európai történeti fejlődésének, majd a nemzetközi gyermekvédelem főbb megközelítési módjainak, a szakmai diskurzusban megjelenő tartalmaknak, és a gyermekvédelem hazai sajátosságainak bemutatása által történik, vizsgálva azt, hogy milyen ismérvei vannak annak, hogy a nemzetközi mainstream gyermekvédelemtől eltérően a hazai gyermekvédelem megrekedt történeti fejlődése során az ún. ontológiai szakaszban.

Az utolsó fejezet a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló és onnan kikerültek helyzetével kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatásokat ismerteti. A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedettekkel foglalkozó vizsgálatok köre hazánkban szűkös, nem rendelkezünk arra

¹ Jelen tanulmány Rácz Andrea: „*Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények*” - Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttek iskolai pályafutásának, munkaerő-piaci részvételének és jövőképeinek vizsgálata c. Ph.D disszertáció - kézirat (ELTE Társadalomtudományi Kar - Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitika Program, konzulens: Dr. Darvas Ágnes, a kézirat lezárva: 2009.07.05.) alapján készült.

vonatkozóan pontos információkkal, hogy a rendszer hogyan készítette fel az önálló életre a gondoskodásból kikerülteket. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek társadalmi kirekesztettségére azonban számos nemzetközi kutatás felhívja a figyelmet. Kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy a gyermekvédelmi rendszert elhagyó fiatalok nem kapják meg a szükséges szakmai segítséget, többségük nem sajátítja el a felnőtt szerepek beteljesítéséhez szükséges készségeket, képességeket.

A gyermekvédelmi kimenetek mérésekor lehetne szembesülni a legtöbb kudarccal, de úgy tűnik, a hazai gyermekvédelem ezekkel nem kíván szembe nézni. A gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakulása mára már befejeződött, így fontos lenne olyan témákkal is foglalkozni, amelyek nem csak a gyermekvédelem önreflexiójára, realitásérzékének növelésére irányuló elvi szintű megfogalmazásokra épülnek, hanem a gyermekvédelemben élők és onnan kikerültek helyzetét, problémáit, önálló életkezdésének feltételrendszereit elemzik. A fiatal felnőttek esetében középpontba állítva a továbbtanulás, munkaerő-piaci és tágabb értelemben a társadalmi integráció kérdéseit, vagyis azoknak a jogszabályban deklarált céloknak a gyakorlati megjelenéseit, amelyek megvalósítása érdekében alakult át struktúrájában a rendszer.

I. fejezet: „A gyermek nem kislelőtt és a kislelőtt sem gyermek.”

Egyre inkább elismert tény, hogy az emberi szükségletek és képességek az élet különböző szakaszaiban lényegesen eltérnek egymástól, a szakaszok egymásra épülnek és erősítik egymást. A nemzeti vagy nemzetközi gyakorlatban nincs arra nézve egységes megegyezés, hogy az emberi élet milyen szakaszokra osztható. Többnyire a nemzetek úgy határozzák meg a „gyermek” vagy a „fiatal” csoportjaikat, hogy a jog előír egy alsó életkorhatárt a férfiaknak és a nőknek a következőkre vonatkozóan:

- kötelező oktatás,
- munkavállalás és gyermekmunka,
- szexuális aktivitás,
- nagykorúság és politikai választójog,
- házasságkötés,
- szülői beleegyezés nélkül bizonyos szolgáltatások igénybevétele,
- jóléti szolgáltatásokhoz és programokhoz való hozzájutás. (Unicef 2000)

Elsőként arra a kérdésre keresem a választ, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttekre hogyan tekint a gyermekvédelmi rendszer, amely a gyermeki jogok védelmét hivatott szolgálni. *Véleményem szerint a gyermeki jogok védelmére épülő gyermekvédelem a jog szerint már felnőtté váltakat impliciten gyermek szerepben tartja.* Ennek a kérdésnek a megválaszolásához vizsgálom azt, hogy a gyermek milyen helyet foglal el és milyen szerepet tölt be az egyes történelmi korok társadalmában, illetve, részletesebben foglalkozom azzal, hogy hogyan lehet értelmezni a nyugati társadalmak fiatal generációjának különböző életszakaszok közötti átmeneteit.

A hazai gyermekvédelmi rendszer némiképp „rendszeridegen” ellátása és szolgáltatása az utógondozói ellátás, illetve az utógondozás. *A gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény* (továbbiakban: Gyermekvédelmi törvény) lehetőséget ad arra, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek nagykorúságuk elérése után is a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében maradhassanak huszonnegyedik, (kivételes esetben huszonötödik) életévükig, mint utógondozói ellátottak. Amennyiben erre nem tartanak igényt és visszatérnek saját családjukba, vagy önálló életvitelt alakítanak ki, úgy kérésükre minimum egy éves időtartamra utógondozásban részesülhetnek. Az utógondozás szintén a fiatal felnőttek 24 (kivételes esetben 25) éves koráig tarthat. A utógondozói ellátás és az utógondozás biztosítása több mint egy évtizedes múltra tekint vissza, azonban a gyermekvédelem ismeretalapjába az ifjúsági korszakváltással kapcsolatos elméletek nem épültek be, éppen ezért az ifjúsági korszakváltással, az ifjúsági problémákkal részletesebben foglalkozom. A gyermekkor és változó felnőttkor kérdéskörének áttekintése után kísérletet teszek néhány gyermekvédelemben használatos fogalom újragondolására.

I.1. „A gyermek nem kislelőtt”

I.1.1. A gyermekkor történelmi fejlődése

A gyermekekkel kapcsolatos gondolkodásmód, a gyermekfelfogás, a gyermek és a gyermekkor társadalmi konstrukciója szorosan összefügg azzal, hogy egy adott társadalom hogyan gondolkodik önmagáról, a társadalomban élőkrol, általában az emberi természetről. (Domszky 1999, Vajda 2000) A gyermek, mint érték fogalmának történelmi kontextusban való

vizsgálata összefügg azzal is, hogy a gyermek milyen helyet foglal el mikro-környezetében, azaz a családban, illetve szélesebb perspektívában a makro-környezetben, azaz a társadalomban. (Kerecsi 1996)

A gyermek fejlődésével és nevelkedésével foglalkozó elméletek sokrétűek. Alapvetően kétféle tudományos megközelítés figyelhető meg a gyermekkor történeti fejlődésének értelmezése kapcsán. Az egyik mellett érvel, hogy a gyermekkor történeti koronként változik (pl.: Ariés, deMause), a másik nézőpont szerint (pl.: Pollock) a gyermekkor történeti perspektívában való vizsgálatában nem a különbségeket kell keresni. Pollock mellett érvel, hogy a történelem folyamán a gyermeknevelés terén fellelhető attitűdökben több az állandó elem, mint a változó. Pollock univerzális gyermeknevelési célokra hivatkozik, mint a gyermek egészségének védelme, viselkedésének formálása vagy bizonyos kulturális értékek elfogadása, amelyek függetlenek az egyes történelmi korszakoktól és kultúráktól. (Szabolcs 2000)

A gyermekkor, mint tudományosan megközelíthető életszakasz vizsgálata Ariés nevéhez köthető. Ariés kutatásai szerint a középkorban és a kora újkorban a gyermekkor nem tekintették az emberi fejlődés autonóm szakaszának, a gyermekkor, mint elkülönült életszakasz fogalma ismeretlen volt. Ez nem jelentette azt, hogy a gyermeket elhanyagolták, vagy semmibe vették volna. A gyermekek addig éltek a felnőtt világtól elkülönülten, amíg anyjuk állandó gondozására szorultak, *"mihelyt a gyermeknek már nem volt szüksége az anya vagy a dajka állandó gondoskodására, nyomban belépett a felnőttek társadalmába és azon túl már semmi se különböztette meg a többi felnőttől."* (Ariés 1960/1979: 736, 1987) A gyermek tehát amint 6-7 éves korában elérte a fizikai önállóságot, a felnőtt társadalom tagjává vált, ugyanúgy részt vett a felnőttek elfoglaltságában, öltözködésük sem különült el. Ariés kutatásai szerint, mivel az életkort pontosan nem határozták meg, az ebből eredő bizonytalanság a különböző társadalmi tevékenységekben, mint munka, játék, fegyverhasználat is megnyilvánult. DeMause szerint a fejlődés nem a társadalmi változások mentén értelmezhető, hanem a személyiséget formáló pszichés jelenségek alakítják a gyermekhez való viszonyulást, a szülő-gyermek kapcsolatot. (Szabolcs 2000) *„Minél távolabb megyünk vissza a történelemben, annál alacsonyabb a gyermekekről való gondoskodás színvonala, és annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a gyermekeket megölték, kitették, testileg bántalmazták, terrorizálták, vagy szexuálisan zaklatták.”* (deMause 1974/1998: 13). DeMause elméletében hat stációt különít el, melyben nyomon követhető, hogyan közeledett a szülő a gyermekhez, a szülők hogyan alakították ki azon képességüket, hogy kielégítsék a gyermeki szükségleteket. A 18. századot ún. *tolakodó fokozatnak* nevezi (ez a 4. fokozat), amelyben a szülők már közelebb kívántak kerülni gyermekükhöz, próbálták lelkiileg megérteni őket. A 19-20. század az ún. *szocializációs fokozat*, ahol már a nevelés nem a gyermeki akarat megtörésének eszköze volt, hanem előtérbe került a gyermek oktatása, értékrendjének formálása, alkalmazkodóképességre való nevelése. A 20. század derekától kezdődik el deMause szerint az ún. *segítő fokozat*, amelyben megfogalmazódik, hogy a gyermek maga tudja leginkább, hogy milyen szükségletei vannak, fontos számára a szülők együttérzése és az, hogy a különböző életszakaszokban különleges és egyre növekvő szükségleteit kielégítsék. (deMause 1974/1998)

A 17-18. században a polgári társadalom kialakulásával körvonalazódott a gyermekkor eszménye, és szerzett létjogosultságot a társadalomról való gondolkodásban. Ariés a polgári Európa gazdasági, társadalmi és kulturális változásaival kapcsolta össze a gyermek és a szülő kapcsolatának megváltozását: a gyermek szerepében, illetve a gyermekhez való

viszonyulásban történt változásokat a morális elvek megváltozására vezette vissza. (Szabolcs 2000, Kerecsi 1996) A családi intimszféra megszületése fordította a figyelmet arra, hogy a gyermek személyisége alakítható, akinek speciális életkori szükségletei vannak, az ezekkel kapcsolatos teendők ellátása a család egyik fontos feladata. (Domszky 1999) Egyre inkább elfogadottá vált, hogy a gyermek nem érett a felnőtt életre és sajátos bánásmódot igényel, a „*felnőttek elismerik lassanként, hogy a gyermeknek is lehet személyisége*”. (Ariés 1960/1979: 734)

Az ipari társadalom kialakulásával, különösen a nagyipari kapitalizmussal a termelés túlnyúlt a család keretein. Így a modern gazdaság alapvető értékévé vált, hogy a munkaeő önálló munkavállalóként jelenjen meg a munkaerő-piacon, a növekvő igények pedig tömegessé tették a nők és a gyermekek munkába állását. (Kerecsi 1996) Miután a háztartás már nem termelési egység, szétvált a munkahely és az otthon, elkülönült a munka- és a szabadidő. A modern társadalomban a különböző korcsoportok az egyes intézmények köré szerveződnek. A polgári társadalomban hangsúlyossá vált, hogy a gyermekek az iskolában szerezzék meg a megfelelő tudást. A gyermek és a felnőtt közti különbség az iskolák átalakulásában, a közoktatás és a kollégiumi típusú iskolák megjelenésében öltött intézményes formát. (Domszky 1999) Ez a folyamat vezetett a gyermekkor kitolódásához, kezdetben 10, majd 12, 14 és végül 18 éves korig. (Kerecsi 1996) Kerecsi felhívja a figyelmet arra is, hogy jelentős változás figyelhető meg az állam és az egyén viszonyában is. A liberális polgári állam a családtól megkövetelte a családi kötelezettségek teljesítését, így ha családi probléma vagy konfliktus merült fel, az állam csak kevés részt vállalt ezek megoldásában. A gyermekek gondozása, nevelése a család feladata volt és a nevelés módszereit is a szülők választhatták meg. (Kerecsi 1996)

A gyermekfelfogás és a gyermekekkel való bánásmód terén csak a felvilágosodástól kezdődően követhető nyomon egy tendenciózus javulás. Egyre többen mutatnak rá, hogy a „*gyermek nem a felnőtt miniatűr mása, hanem attól eltérő saját entitás, aki ennek megfelelően ellátást, törődést, bánásmódot igényel. E szemléletváltásból sarjadt ki a modern pedagógia, gyermekpszichológia és a gyermekgyógyászat is.*” (Hanák 1993: 87) Az általános jólét megjelenésével, a csecsemőhalandóság csökkenésével, a táplálkozás javulásával, a tudomány és a gazdaság fejlődésével párhuzamosan a 19. században létrejöttek a gyermekek életét meghatározó jogi- és egészségügyi intézmények. A gyermekek neveltetése már nem a családok magánügye, hanem közügyé vált. A szülők egyoldalú, többnyire atyai hatalomra épülő döntési jogai korlátozottá váltak, létrejöttek az oktatási- és nevelési közintézmények. Európa számos országában a 19. század folyamán erőfeszítéseket tettek az általános tankötelezettség bevezetésére. A 20. századig azonban többnyire általános volt az a gyermeknevelési nézet, mely szerint a gyermeknek edződnie kell a felnőtt élet nehézségeihez, a szülői kényeztetést károsnak vélték. A gyermekek életkori sajátosságaihoz alkalmazkodó, ún. védett világ megszületéséhez nagyban hozzájárultak a fejlődő ipari társadalom életmód- és munkamegosztásbeli követelményei is, ennek következtében a gyermekeknek és fiataloknak hosszabb időre van szükségük arra, hogy elsajátítsák a felnőtt társadalomra jellemző életmódokat, a „*felnőtt élet élményeinek befogadását és feldolgozását*”. (Vajda 2000: 99) A szülő és a gyermek kapcsolatát is nagymértékben megváltoztatta a csecsemőhalandóság csökkenése, a különböző fogamzásgátlási technikák fejlődése. A gyermeknevelésben és általában a családtervezésben a szülők sokkal tudatosabbá váltak, a társadalmi változások hatottak a gyermek és a szülő közötti intim kapcsolatok kialakulására. (Vajda 2000) Elias (1987) civilizációs változásokról beszél, melyek a hétköznapi szokásokat jelentősen átformálták, például megváltozott a testiséghez való viszony. A test funkciói feletti uralkodás a családi nevelés elé is új követelményeket támasztott. A felnőttek egymáshoz való

viszonya is megváltozott, a civilizációs folyamat magával hozta az érzelmek és indulatok kevésbé nyílt kifejezését. (Ezek a folyamatok nem egyidejűleg mentek végbe az egyes társadalmi rétegekben.) A fizikai agressziót felváltó verbális fenyítés is ennek a civilizációs folyamatnak a részterméke, az indulatok szabályozottságának egy szigorúbb kifejezési módja. (Vajda 2000)

A gyermekfejlődéssel kapcsolatos kutatások is megerősítették, hogy a gyermeknek nem csak a szükségletei, de a gondolkodása, világlátása is minőségileg eltér a felnőttektől, így az a tekintélyelvű gyermeknevelés, szakszerűtlen bánásmód, amely a fenyítés eszközével is élt, nem alkalmas a gyermek fejlődésének biztosítására. (Vajda 2000) A modern pszichológia azt képviseli, hogy a gyermeket nem lehet állandó jelen levő szülői szeretet nélkül sikeresen felnevelni. Ellen Key a 20. századot a gyermek évszázadának nevezte, tőle származik a gyermekből kiinduló pedagógia kifejezése is. *„Legyen a 20. század olyan, amelyben minden gyermek szabadon kibontakoztathatja természet adta lehetőségeit.”* (idézi Aczél 1979: 721) Aczél (1979) szerint egy természet adta egyetemesség rejlik a gyermek fogalmában és általában a gyermeki létben. Személyében ártatlan és nem tehet azokról a körülményekről, amelyekbe beleszületett, ugyanakkor teljesen kiszolgáltatott ezeknek a tényezőknek. Véleménye egybecseng a gyermekkor történeti fejlődésével foglalkozó, fentebb említett szerzőkével, mely szerint, amikor a gyermekről beszélünk, mindig arról a társadalomról beszélünk, amely a gyermek jelenét és jövőjét meghatározza, behatárolja annak a lehetőségét, hogy a gyermek adottságaihoz mérten mennyire tud érvényesülni majd az adott társadalomban. A gyermekkort úgy jellemzi, hogy ekkor a személyiség még sok irányba formálható, ebben az életkorban a gyermek *„tanul, példát vesz, elsajátít”*, beépíti mindazt, ami eredetileg külső volt. Érvéle szerint a gyermek tehát nem csak fizikailag, de szellemileg is másoktól függ. *„Ha a gyermek ebben a szakaszban nem képes eleget (vagy elég igazat, jót és szépet) elsajátítani a felnőttektől, ami döntően a nevelésen (persze nem csak a tudatos nevelésen, hanem mindenféle ráhatáson) múlik, akkor személyisége, jelleme fejletlen marad.”* (Aczél 1979: 725)

I.1.2. A gyermeki jogok és a gyermek érdeke

Gyermei jogok fejlődése

A 20. század a gyermeki jogok történetének legfontosabb korszaka. Therborn szerint a Marshall-féle jogfejlődéshez viszonyítva a gyermeki jogok fejlődése ellenkező tendenciát mutat, mivel a gyermekek esetében elsőként az alapvető szociális jogok alakultak ki, mint az életben maradáshoz, oktatáshoz, gondozáshoz való jog, majd ezt követték a politikai, végül pedig a polgári jogok. (idézi Darvas 2000: 25)

A gyermekjogi mozgalmak szerepvállalása a gyermekekre, mint individuumokra irányította a figyelmet, ezzel csökkentve a szülők gyermekeik feletti hatalmát. (Wallace és Bill 1992/2006) A gyermeki jogok védelme szempontjából ki kell emelni Eglantyne Jebb nevét, aki a Save the Children Fund (Mentsétek meg a Gyermekeket Alap) megalapítója, és Gyermekek Chartája néven egy szabálygyűjteményt dolgozott ki a gyermeki jogok elismeréséért. A dokumentumot 1924. szeptember 24-én fogadta el a Népszövetség közgyűlése, Genfi Nyilatkozat néven vált ismertté. A dokumentum - bár nem volt kötelező érvényű - a gyermekek jólétét biztosító alapvető jogokat foglalta magába. Az ENSZ Közgyűlése 1948. december 10-én fogadta el az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Többéves előkészítő munka eredményeként 1959. november 20-án pedig elfogadta a Gyermekek Jogairól szóló Nyilatkozatot, de ennek sem

volt kötelező érvénye. A nemzetközi jog alapvető fontosságúnak tartja, hogy az állam különleges védelmet nyújtson a gyermekeknek. A Gyermekek Jogairól szóló Nyilatkozat szerint a gyermeknek, figyelemmel fizikai és szellemi érettségének hiányára, különös védelemre és gondozásra van szüksége. A gazdasági, szociális és kulturális jogokról, illetve a polgári és politikai jogokról 1966-ban elfogadott Egyezségokmányokkal jöttek létre az első átfogó emberi jogi szerződések. A dokumentumok tartalmazznak néhány gyermekekre vonatkozó rendelkezést is. Az egyik legfontosabb, hogy a gyermeknek joga van arra, hogy a család, a társadalom és az állam megvédje. Az ENSZ Közgyűlése az 1979-es évet jelölte meg a gyermekek éveként².

Az államnak a gyermekekkel kapcsolatos kötelezettségeit átfogóan a Gyermekek jogairól szóló (1989. november 20-án kelt New York-i) Egyezmény tartalmazza. Az Egyezmény Magyarországon az 1991. évi LXIV. törvénnyel került kihirdetésre. Az Egyezmény két megközelítésben fogalmazza meg a gyermekek alapvető jogait. Egyrészt kimondja, hogy a gyermeket is megilletik a minden embert megillető jogok, viszont a gyermek ezeket kevésbé képes érvényesíteni. Másrészt a gyermek életkorából és az ebből következő sajátos helyzetéből további alapvető jogok biztosítását igényli. Az Egyezmény azt tekinti gyermeknek, aki a 18. életévét még nem töltötte be, kivéve, ha a rá alkalmazandó jogszabályok értelmében korábban eléri a nagykorúságát. Az Egyezmény értelmében alapvető jogok - a teljesség igénye nélkül - a személyazonosságához, családi kapcsolatokhoz való jog, család egységének védelme, megfelelő egészségi állapothoz való jog, szociális biztonsághoz való jog, megfelelő életszínvonalhoz való jog, oktatáshoz való jog, gazdasági, nemi kizsákmányolás elleni védelem, személyes szabadság védelme, stb. Az Egyezmény kimondja, hogy a gyermeket érintő minden egyes döntésben a „*gyermek legjobb érdekét*” kell figyelembe venni.

Legjobb érdek elve

A gyermek legjobb érdekének elvét a családjog és a gyermekjóléti törvénykezés összefüggésében már régóta elismeri a polgárjog és a magánjog rendszere. Ennek olyan elvvé történő átalakítása, amely minden gyermeket érintő intézkedésre (egyéenként vagy csoportként egyaránt) vonatkozik, az Egyezmény egyik legfontosabb vívmánya, annak ellenére, hogy az ENSZ és az Unicef nem ad egyértelmű definíciót, csak iránymutatást a legjobb érdekre vonatkozóan. (Unicef 2007)

Szöllősi szerint a hazai jogba tévesen beépített, költészeti retorika eklatáns példájának tekinthető „*gyermek mindenk felett álló érdeke*” nem fejezi ki igazán azt az eredeti tartalmat, mely szerint a gyermek saját érdekei közül a számára legjobbat (legkedvezőbbet) kell érvényre juttatni. (Szöllősi 1998) Filó és Katonáné (1998) rangsorolja az érdekeket és az érdekek fölé helyezi a gyermek mindenk fölött álló érdekét. Amikor a gyermek érdekéről esik szó, akkor e két megközelítésnek egymással egységet kell alkotnia, mivel a gyermek legjobb érdeke a gyermek saját, belső érdekeinek viszonyrendszerére vonatkozik, ezzel szemben a gyermek mindenk felett álló érdeke a gyermek társadalmi viszonyrendszerére. (Büki et al. 2003) Tehát a gyermek saját érdekei közül kiválasztott „legjobb” jelenik meg a társadalom előtt, mint a gyermek „mindenk felett álló érdeke”.

Diósi (1998) felveti, hogy hiába vannak a gyermeknek jogai, ha azokat csak a felnőttek útján tudja érvényesíteni, vagy vannak érdekei, amelyeket a felnőttek képviselnek. A családban nevelkedő gyermekek esetében a szülő az, aki arra hivatott, hogy a gyermek legjobb érdekét

² A gyermekek nemzetközi évének gondolata már 1972-ben megfogalmazódott, azzal a céllal, hogy világszerte fordítsanak nagyobb figyelmet a gyermekek speciális szükségleteire.

felismerje és képviselje, de számos esetben előfordul, hogy nem a gyermek érdeke (pl.: bántalmazás) érvényesül, vagy az, hogy a szülők saját elképzelései alakítják a gyermek életét (pl.: pályaválasztás). A Gyermekvédelmi törvény szerint a gyermekek védelmét ellátó helyi önkormányzatok, gyámhivatalok, bíróság, rendőrség, ügyészség, más szervezetek és személyek, a törvény alkalmazása során a gyermek mindenek felett álló érdekét figyelembe véve, a törvényben elismert jogokat biztosítva járnak el. Azonban számos olyan esetről tudunk (pl.: Diósi 1998, Szilvási 2006) amikor a gyermek mindenek felett álló érdeke fölül egy másik érdek kerül. Ez a másik érdek a döntéshozó tekintélyén alapszik, mely nem más, mint a hatalom érdeke. A gyermek legjobb (mindenek felett álló) érdekének elve hazánkban is a leginkább vitatott, legnehezebben értelmezhető, bár kétségtelenül legmagasztosabb, a Gyermekvédelmi törvény egészét átható alapelv. A „*Legyen jobb a gyerekeknek!*” Nemzeti Stratégia (2007-2032) stratégiai és speciális elvként is említi a gyermekek mindenek felett álló érdekét. Az előbbi azt jelenti, hogy kizárólag olyan intézkedések, megoldási javaslatok támogathatók, amelyek összhangban állnak a gyermeki jogokkal. Az utóbbi pedig a *fair* döntés fontosságát hangsúlyozza, arra irányul, hogy minden döntés, intézkedés meghozatala során ügyelni kell arra, hogy az sem közvetlenül, sem közvetetten ne kerüljön ellentétbe a gyermek érdekével.

Az Unicef Innocenti Research Center által 2007-ben készült tanulmány³ felhívja a figyelmet arra, hogy néhány országban „*a gyermek legjobb érdeke*” terminus helyett a „*gyermek jóléte*” fogalom használatos. A két fogalom definíciója, törvényhozási és gyakorlati szinten való értelmezése, alkalmazása nagymértékben meghatározza, hogy a kettő között van-e átfedés. „*Általánosságban nézve azonban a 'jólét' fogalma a fizikai biztonság, anyagi jólét, és a gyermek, mint a támogatás passzív haszonélvezője mellékértelmeket is magába foglalja. A 'gyermek legjobb érdeke' fogalma szerint a gyermek a jogok aktív alanya, akinek vannak fizikai, szellemi, társadalmi, erkölcsi és lelki érdekdimenziói is*”. (Unicef 2007: 23) A „jólét” és a „legjobb érdek” fogalmak passzív/aktív tengelyen való elválasztását árnyalja a „jól-lét” fogalmának használata, mely több szempontú, komplex közelítésre épül. A „*jól-lét*” fogalma aktív elemeket is tartalmaz, magába foglalja az anyagi helyzet, egészség, lakhatás tényezők mellett az oktatást (produktív aktivitás), a közösségi részvételt (részvétel az iskolában, munkahelyen), társas kapcsolatokat (család, kortársak) és az érzelmi/szellemi jól-létet is. (Bradshaw et al. 2006: 8)

Az Unicef (2007) értékelése szerint Közép- és Kelet-Európában történtek lépések afelé, hogy beépítsék a legjobb érdek elvét az új polgári és családjogi törvénykönyvekbe. Például Grúziában az 1997-ben elfogadott Polgári Törvénykönyv (The Civil Code) arra szólítja fel a szülőket, hogy figyelmesen gondolják át gyermekeik legjobb érdekeit, ismerjék fel ennek az elvnek a jelentőségét az olyan gyermekek esetében, akik javítóintézetben vannak, vagy gyermekvédelmi gondoskodásban élnek. Az ugyanebben az évben elfogadott Örökbefogadási törvény (Adoption Act) is felismeri ennek az elvnek a fontosságát. (Unicef 2007: 24)

További példákat is említve; az olaszországi, 1998-as bevándorlásról szóló törvény kimondja, hogy a gyermek legjobb érdeke elvének elsőbbséget kell adni a külföldi családok újraegyesítését érintő bármilyen döntés meghozatalakor. (Unicef 2007: 25) Az angliai 1989. évi Gyermekekről szóló törvény (Children Act) arról rendelkezik, hogy a gyermek legjobb érdeke elsődleges fontosságú kell hogy legyen az olyan döntések meghozatalakor, amelyek a gyermekjóléti szervezetek, vagy a helyi önkormányzatok által gondozott gyermekek felneveléséről születnek. A Skót Gyermekekről szóló törvény (Children Scotland Act) hasonló rendelkezéseket tartalmaz, habár egy esetben kivételt tesz az elv elsőbbsége alól,

³ Az Unicef által készített tanulmány azt vizsgálta, hogy a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény direktíváit az egyes államok hogyan építették be saját jogrendszerükbe, különös tekintettel a gyermek legjobb érdeke elvére. Ez az első olyan tanulmány, amely a témában átfogó képet ad.

amikor a köz biztonsága fontosabb a gyermek személyes érdekeinél. (Unicef 2007: 25) Az 1995-ös észak-írországi Gyermkekről szóló rendelet (Children Order, Northern Ireland) a gyermek legjobb érdeke helyett, a gyermek jólétének biztosítását hangsúlyozza minden olyan döntés meghozatalánál, amely a gyermek felnevelkedését érinti. (Unicef 2007: 25)

A brit-kolumbiai Gyermkekről, Családról és Közösségi ellátásokról szóló 1996-os törvény (Child, Family and Community Service Act of British Columbia) pedig a következő tényezőket tartja fontosnak a gyermek legjobb érdekének meghatározásában:

- a gyermek biztonsága,
- a gyermek fizikai és érzelmi szükségletei és fejlődésének szintje,
- az állandóság fontossága a gyermekgondozásban,
- a gyermek és szülő, vagy a gyermek és más gondozó kapcsolatának minősége, és e kapcsolat fenntartásának hatásai,
- a gyermek kulturális, faji, nyelvi és vallási öröksége,
- a gyermek céljai,
- a döntés elhúzódnásának gyermekre való hatása. (Unicef 2007: 26)

Az Egyezmény 28. számú cikke kimondja az oktatáshoz való jogot, és arról rendelkezik, hogy az alapfokú oktatásnak ingyenesnek és kötelezőnek kell lennie. A dokumentum a középfokú oktatáshoz történő hozzáférés köteleességét is elismeri, de nem tesz említést az általános iskola előtti oktatásról. Az Unicef tanulmánya példának említi, hogy Sri Lankán az 1988. évi Oktatási Rendelet (Education Ordinance) kötelezővé teszi az oktatást 5 éves kortól 14 éves korig. Kiemeli a vietnámi Gyermkek védelméről, gondozásáról és oktatásáról szóló törvényt (Law on the Protection, Care and Education of Children) mely kimondja, hogy mindenkinek joga van az ingyenes általános iskolai oktatáshoz, és azt, hogy a gyermekek kötelessége az alapfokú iskola elvégzése, míg a szülőké az, hogy a megfelelő körülményeket biztosítsák a gyermek tanulásához. (Unicef 2007: 44) Argentína például olyan szabályozást vezetett be az oktatás terén, amely megtiltotta a diszkriminációt a HIV-pozitív gyermekekkel szemben, így ők is hozzáférhetnek az alapfokú iskolázathoz. Az Unicef figyelemre méltónak tartja, hogy a közép- és kelet-európai jogrendszerekben az oktatáshoz való jog fontos helyet foglal el. A lengyel Alkotmányban (Constitution of Poland) szerint például - a hazai Oktatási törvényhez hasonlóan⁴ - 18 éves korig van tankötelezettség. Oroszországban mind az Alkotmány, mind pedig az Oktatási törvény (Constitution of Russian Federation és Education Act) ingyenes középfokú oktatást, szakképzést és kilenc év ingyenes és kötelező alapképzést biztosít. Az orosz Oktatási törvény azt is megszabja, hogy a nemzeti összjövedelem legalább 10 százalékát oktatási célra kell fordítani. (Unicef 2007: 46)

Közép- és Kelet-Európa országairól az Unicef értékelő-tanulmánya megjegyzi, hogy az 1989 óta bekövetkezett társadalmi, politikai és gazdasági átalakulások arra késztették az országokat, hogy új törvényeket fogadjanak el az oktatásról. (Sok esetben a szándék elsősorban az volt, hogy szabályozzák a magániskolákat, eleget tegyenek a kisebbségi csoportok elvárásainak, újrafogalmazzák a helyi önkormányzatok szerepét és kötelezettségeit.) Azonban az újonnan született törvények nagy része a gyermeki jogokkal kapcsolatos kérdéseket is érinti, mint például a fogyatékkal élő gyermekek oktatáshoz való jogát. A már említett orosz oktatási törvény például eltörölte a versenyszellemű felvételi vizsgákat a különböző szintű oktatási intézményekben, elismerve a diákok emberi

⁴ A tankötelezettséggel kapcsolatos alapvető szabályokat a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény határozza meg. Ennek értelmében a tankötelezettség annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a tanuló *tizenharmadik életévét* betölti. Viszont annak a gyermeknek, aki tanulmányait az általános iskola első évfolyamán az 1997/98. tanévben, illetve azt megelőzően kezdte meg, tankötelezettsége annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a *tizenhatodik életévét* betölti.

méltósághoz, és ahhoz való jogát, hogy szabadon kifejtessék személyes nézeteiket és véleményüket. Csehország olyan törvényt vezetett be, amely elismeri a siket gyermekek jelnyelven történő ingyenes oktatáshoz való jogát. Szlovéniában, a 2000-ben elfogadott Útmutatás a sajátos nevelési igényű gyermekek oktatásához elnevezésű törvény (Guidance for Children with Special Educational Needs Act) a sajátos nevelési igényű gyermekeket hivatott integrálni a hagyományos oktatási rendszerbe. (Unicef 2007: 46) Az 1998-ban Olaszországban a középfokú oktatásról született jogszabály így rendelkezik: „Az iskola a társalgás, a kutatás és a társadalom megismerésének közössége, amely demokratikus értékeket közvetít, célja az egyén kibontakoztatása. Itt minden személy egyenlő méltósággal és különböző szerepekben azon dolgozik, hogy biztosítsa, hogy a tanuló képzést kapjon állampolgári jogairól és kötelességeiről, a tanulás jogáról, továbbá szavatolja minden gyermek számára azt, hogy lehetőségeihez mérten fejlődhessen, és hogy leküzdhesse a hátrányos helyzetét, az Alkotmány és a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény, és az olasz törvényhozás általános elveivel összhangban.”.⁵ (idézi Unicef 2007: 47)

A Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény kimondja, hogy a család tartozik elsődleges felelősséggel a gyermek felneveléséért, és azért, hogy olyan életkörülményeket biztosítson, amelyek a gyermek egészséges fejlődéséhez szükségesek. Az Egyezmény elismeri az állam és társadalom felelősségét is abban, hogy szükséges esetben segítséget nyújtson a családnak, hogy a vele szemben támasztott kötelezettségeknek eleget tudjon tenni. A gyermekek jogairól szóló román törvény kimondja, hogy a szülők legfőbb kötelezettsége az, hogy felneveljék gyermekeiket és biztosítsák számukra a megfelelő feltételeket felnevelkedésükhöz, ugyanakkor a helyi önkormányzatok kötelessége az, hogy a szülőket támogassák gyermekük felnevelkedésében. „Az állam beavatkozása kiegészítő jellegű”. (Unicef 2007: 51)

A Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény arra vonatkozó rendelkezése, mely szerint a család a legmegfelelőbb helyszín arra, hogy kielégítse a gyermek igényeit, mérföldkönek számít, mivel jelentős változást idézett elő az állami intézményekre való támaszkodástól az olyan társadalmi programok felé, amelyek a családjukon keresztül támogatják a gyermekeket. (Unicef 2007)

Európa Tanács gyermekekkel kapcsolatos főbb dokumentumai

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának és a Tanácskozó Közgyűlésnek is van számos gyermekekkel kapcsolatos dokumentuma. A Közgyűlés egyik ajánlása (1071(1988) számú) a gyermekek intézményes elhelyezésével foglalkozik. Kimondja, hogy a gyermeknek joga van olyan szolgáltatások igénybevételére, amely a család által nyújtottakat kiegészíti. A Bizottság ((81)3) számú ajánlása a gyermekek 8. életévéig szóló gondozásáról és oktatásáról szól. Ennek értelmében a gyermek alapvető jogainak a biztosítása a családtól függ, viszont a család egy tágabb társadalmi környezetben él, így kötelezettségeinek teljesítéséhez a szükséges támogatást meg kell kapnia. Még egy Bizottsági ajánlást érdemes megemlíteni, amely a gyermekek helyettesítő gondozásáról szól ((77)33 számú). Az ajánlás értelmében a gyermek családból való kiemelését megfelelő intézkedésekkel kell megelőzni. Az Európa Tanács nem tekinti a kiemelését véglegesnek, csak olyan állapotnak, amely a család helyzetének rendezéséig tart. Felhívja a figyelmet arra, hogy a családból való kiemeléskor nem csak a gyermek, hanem a család szükségleteit is figyelembe kell venni, és a szülők megsegítésére is intézkedéseket kell eszközölni. A családból való kiemelésnek a *fair* döntésre kell épülnie, ami azt jelenti, hogy erre csak meghatározott célok érdekében kerülhet sor, ahol az eljárás

⁵ Eredeti forrás: Presidential Decree of 1998, Italy

nemcsak, hogy jogszerű, de szakszerű is. Az elhelyezésnek úgy kell történnie, hogy a gyermek mindennemű fejlődése biztosított legyen. Az elhelyezés akkor szakszerű, ha a gyermek megkapja az egészségügyi, oktatási és egyéb szükségleteire reagáló ellátásokat, az elhelyezés a kulturális, szociális környezetből nem kirekesztő módon történik, valamint lehetőség van a családdal való kapcsolattartásra. Fontos a serdülők esetében, hogy lehetőségük legyen a függetlenség, felelősségvállalás megvalósítására, a felnőtt szerepek elsajátítására. A Tanács a nevelőszülői ellátást tartja a legmegfelelőbb formának. Ajánlásában szerepel a nagy létszámú intézmények megszüntetése, családias jellegű intézmények kialakítása. A Bizottság egy másik ((87)6 számú) ajánlása a nevelőszülői ellátással foglalkozik, melyben felhívja a figyelmet arra, hogy biztosítani kell a nevelőszülők felülvizsgálatának rendszerét és a nevelőszülői ellátásban is fontos, hogy a gyermek kapcsolatot tartson vérszerinti családjával. (Szöllösi 1996, 1998) Az elmúlt években született gyermekvédelmet érintő ajánlások, egyezmények szellemisége azonban hiányzik a hazai szakmai megközelítésekben, mindezek ismerete és használata „*másfajta érvelési, fogalomhasználati kultúrát, és persze másfajta szemléletet, és végső soron gyakorlatot is jelentene*”. (Herczog 2008: 65)

Hazai jogban elismert alapvető gyermeki jogok

Hazánkban az alapvető emberi jogokat az Alkotmány fogalmazza meg, általában életkortól függetlenül garantálja a jogokat, de van néhány gyermekeket érintő speciális rendelkezése is. Az Alkotmány elismeri a házasság és a család intézményét, valamint kimondja, hogy a Magyar Köztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára, oktatására, nevelésére, védelmezi az ifjúság érdekeit. A Magyar Köztársaság területén minden gyermeknek joga van a család, az állam és a társadalom részéről védelemre és gondoskodásra, mely fejlődéséhez szükséges. Kimondja továbbá, hogy az állam ingyenes és kötelező általános iskolai és a képességek szerint mindenki számára hozzáférhető közép- és felsőfokú oktatást biztosít.

A gyermeki jogok megvalósulását célzó fontos törvény a Gyermekvédelmi törvény. Ez sem általános, hiszen nem a gyermekek minden alapvető jogát érintő törvény, elsősorban azokat az alapvető jogokat fogalmazza meg, amelyek szociális tartalommal bírnak. (Szöllösi 1998) A törvény előkészítése előtt - az akkoriban született koncepciókról még a későbbiekben lesz szó - volt olyan elképzelés, mely szerint a törvény a gyermekek összes alapjogát szabályozta volna. Tehát nem csak a gyermekeknek szóló gyermekjóléti alapellátásokra, valamint a gyermekvédelmi szakellátásra, hanem minden olyan állami feladatra kiterjedt volna, amely a gyermekekkel kapcsolatos, így például az oktatásügyre vagy a gyermekegészségügyre. A Gyermekvédelmi törvény szerint szociális tartalmú alapvető jog többek között a gyermek családban való nevelkedésének joga, a helyettesítő védelemhez való jog, a családi kapcsolatok ápolásához vagy a személyazonosság megőrzéséhez való jog. Az átmeneti és tartós nevelésbe vett gyermeknek joga van az állandóságot, érzelmi biztonságot nyújtó teljes körű ellátáshoz való hozzájutáshoz, ahhoz, hogy megfelelő nevelésben, oktatásban részesüljön, tehetségfejlesztő programokon vegyen részt, véleményt formálhasson a nevelésről, oktatásról, ellátásról és általában a személyét érintő kérdésekben meghallgatást nyerjen, személyes kapcsolatait ápolhassa. A Gyermekvédelmi törvényben nevesített jogok védelme minden természetes és jogi személy kötelezettsége, aki a gyermek nevelésével, oktatásával, ellátásával, ügyeinek intézésével foglalkozik.

A jogokkal felruházott gyermek

Winn (1990) *Gyermekek gyermekkor nélkül* című könyvében a jogokhoz kapcsolódóan ír arról, hogy ha a gyermekeket a felnőttekhez hasonló jogokkal ruházzuk fel, mindegy egyenjogúsítjuk őket a felnőttekkel, akkor nem teszünk mást, minthogy nem vesszük figyelembe a gyermek és a felnőtt közötti természetes fejlettségbeli különbségeket. Az egyenjogúsító szemléletről úgy véli, hogy azzal a gyermekeket integráljuk a felnőttek világába, és újból felszámoljuk azt a hosszú történeti fejlődés eredményeként kialakult határvonalat, amely mentén a gyermek elválasztódik a felnőttek világától. A gyermekek túlzó egyenjogúsítása, jogokkal való felruházása (vagy leterhelése) - mely jogokat csak a felnőttek útján tudnak érvényre juttatni - a felnőttekből is azt válthatja ki, hogy a gyermekeket úgy kezeljék, mint a többi felnőttet. Holott korábban éppen a természetes fejlettségi különbségek felismerése adott lehetőséget a felnőttek számára, hogy önmaguktól különbözőként definiálják, és eltérő módon kezeljék a gyermekeket. Winn szerint ez a visszájára forduló folyamat megfoszthatja a gyermekeket a biztonságtól és a védelemtől, amelyet egy hierarchikusan felépített világban élveztek. (Winn 1990) Herman véleménye szerint a mai kor amerikai nevelési problémái éppen abból adódnak, hogy a szülők nem veszik figyelembe, hogy a gyermeknek teljesen eltérő szükségletei vannak, egyenlőnek tekintik őket és megosztják velük a felnőttek tapasztalatait, de ezeknek a tapasztalatoknak a befogadására érettség hiányában nem alkalmasak. (idézi Winn 1990: 263) Neubauer szerint nem egyértelmű az, hogy mikor érnek el nagyobb érettséget a gyermekek, ha minél rövidebb vagy minél hosszabb időt töltenek szüleik védelme alatt. Praxisából származó tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy akik hamar megismerkedtek az élet kihívásaival, nem hogy koraéretté váltak volna, hanem sokkal tovább maradnak gyermekek. (idézi Winn 1990: 265)

Ha Winn nézeteit elfogadnánk, akkor azt állítanánk, hogy a gyermeki jogok kialakulása és New York-i Egyezményben való rögzítése a gyermekek ártalmára történt, mivel nem az eltérő bánásmódot alapozza meg, hanem a felnőttekkel történő egyenjogúsítást. Azonban a gyermeki jogok mind szerkezetükben, mind tartalmukban eltérnek a felnőttek jogaitól, és éppen ez teremti meg az alapját, hogy a gyermeket ne kislelőként kezeljük.

A gyermekkor történeti fejlődése jelzi, hogy hosszú út vezetett odáig, hogy a gyermeket a felnőttektől eltérő módon kezelje a család, az állam és a társadalom. A gyermeki jogok megszületése, illetve rögzítése csak a 20. században történt meg. Ha elismerjük, hogy a gyermekek nem kislelők, mini-jogokkal, - nem tagadva a pedagógia és a fejlődépszichológia létét - hanem a felnőttektől eltérő szükségletekkel, gondolkodással, világlátással rendelkező egyének, akik életkorukból és fejlettségükből adódóan egy olyan sajátos csoportot képviselnek, amelynek jól körülírható, önálló érdekei és szükségletei vannak, akik jogaik aktív alanyai. Látnunk kell azt is, hogy jogaik speciális szerkezetűek, amik csak mások, leginkább a szülők, illetve a gyermekek ellátásában, nevelésében, oktatásában részt vevők kötelezettségeinek meghatározása és teljesítése útján érvényesülhetnek. Ilyen értelemben a „*jogok aktív alanya*” terminus félrevezető, hiszen a gyermek mások aktív és pozitív közreműködésének eredményeként élvezheti csak a gyermeki lét révén járó jogokat.

Ha a gyermekek életkori és fejlődésbeli különbségéből indulunk ki, akkor a gyermeki jogok aktív alanyának tekintett gyermek csak életkorához mérten tud kiállni jogaiért, ehhez mérten tud részt venni azoknak a döntéseknek a meghozatalában, amelyek jelentőségteljesek jövőjére nézve. Az Európa Tanács *Építsünk egy közös Európát a gyermekekért, a gyermekekkel*⁶ című

⁶ Eredeti cím: Building a Europe for and with children

dokumentuma is úgy fogalmaz, hogy a gyermekek „nem kislelőttek mini-jogokkal”, hanem olyan alapvető jogok birtokosai, akik sebezhetők, és az élet legtöbb területén a felnőttekre szorulnak. „Nem tudják magukat megvédeni, az ő hangjuk az, amit a legutoljára hallunk”. (Európa Tanács 2006: 5) A Tanács szerint éppen ezért különleges intézkedésekre van szükség a gyermekek védelme érdekében, ami arra is kiterjed, hogy „a gyermekeknek hozzá kell jutniuk a jogaikat illető információkhoz, meg kell nekik engedni, sőt bátorítani kell őket arra, hogy részt vegyenek azoknak a döntéseknek a meghozatalában, amelyek hatással vannak életükre.” (Európa Tanács 2006: 13)

A gyermekekkel való együttműködésben a Brit Pszichológiai Társaság alapvetőnek tartja, hogy ha gyermekekkel kommunikálunk, azt mindig a fejlettség szempontjából kell nézni. Figyelembe kell venni az alábbiakat: kor/fejlettségi szint, etnikai háttér, kultúra, nyelv, képességek megléte/hiánya, alkati tényezők. A gyermekvédelemben dolgozó szakembereknek a gyermekkel való együttműködésre fel kell készülniük. Alapvető, hogy elmagyarázzák a gyermeknek, hogy mi fog vele történni, biztatni kell, hogy mondja el véleményét. A szakembereknek tudatában kell lenniük annak, hogy a felnőtt és gyermek között fennálló erőkülönbségeknek hatásuk van a gyermekre. A gyermekkel való kommunikációban kiemelt fontosságú, hogy figyelni kell arra, amit a gyermek mond. (Child Protection Portfolio 2007)

Ki számít gyermeknek?

A gyermeki jogok szempontjából (gyermek minden 18 év alatti személy) könnyű definiálni, hogy ki minősül gyermeknek, a társadalmi értelemben vett gyermekkor fogalmának értelmezése azonban nem ilyen egyszerű. Winn fentebb idézett radikális társadalomkritikai nézőpontja azt hirdeti, hogy a globalizációs folyamatok sebet ejtettek a gyermek ártatlanságán, melynek következtében a mai gyermekeket valójában nem lehet gyermekeknek tekinteni. Nem azonosulva azzal az állásponttal, miszerint a gyermekkor elveszett volna, mégis csak számolni kell azzal, hogy a gyermekek élete jelentősen megváltozott - ami a gyermekvédelem számára is fokozott kihívást kell(ene), hogy jelentsen. A változás megragadása azonban a régi fogalmak használata mellett nem lehetséges. Magától értetődőnek tűnik, hogy a társadalmi értelemben vett gyermekkor (azaz nem felnőttkor) megragadásához a felnőttkor értelmezésén át vezethet az út. Ezt a magától értetődőséget árnyalja az, hogy a gyermekkor és a felnőttkor között megjelent egy újabb életszakasz, mely erikson-i értelemben „a gyermek által tanult erkölcs, illetve a felnőtt által kifejlesztett etika között húzódó pszichoszociális szakasz”. (Erikson 2002: 259)

Az ENSZ⁷ és a Gyermekvédelmi törvény a 18 év alattiakat tekinti gyermeknek, a hazai jogi szabályozás eltérő területei azonban különböző terminológiákat alkalmaznak.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (továbbiakban: Btk.) III. fejezete rendelkezik a büntethetőséget kizáró okokról, melyek között elsőként említi a gyermekkort. A 23.§ szerint: „Nem büntethető, aki a cselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét nem töltötte be.”. A büntetőjog a kezdetektől büntetlenséget biztosított a gyermekeknek. Az 1908. évi XXXVI. törvény (az 1875. évi V. törvény első novellája) 15.§-a akként rendelkezett, hogy

⁷ Az ENSZ terminológiája és gyakorlata a következő fő fogalmakat foglalja magában:

- gyermek: aki a 18. életévét még nem töltötte be,
- serdülő: 10 és 19 év közötti (beleértve a serdülőkor egészét, a korait és a későit is),
- ifjú: 15-24 éves,
- fiatal: 10-24 éves. (Unicef 2000)

"Az ellen, aki a büntett, vagy vétség elkövetésekor életének tizenkettedik évét meg nem haladta (gyermek), sem vád nem emelhető, sem bünvádi eljárás nem indítható." Később az 1961. évi V. törvény ezt a büntetlenséget biztosító korhatárt 14 évre emelte fel, és a hatályos szabályozás is ezt a korhatárt használja. A gyermekkor felső határa anyagi jellegű határidő, így az elkövető a születésnapján még gyermekkorúnak minősül. Kétségtelen tény, hogy a 14. életévét be nem töltött személy is felismerheti cselekménye társadalomra veszélyes voltát, és képes lehet e felismerésnek megfelelő magatartás tanúsítására, továbbá cselekedhet szándékosan, vagy gondatlanul is. *„A törvényalkotó ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy ennek az életkornak a betöltésekor a gyermekek testi és szellemi fejlődése - különös tekintettel arra is, hogy általában ekkor fejezik be az általános iskolai tanulmányaikat - nem éri el azt a szintet, amely lehetővé teszi az elkövetett cselekmény miatti felelősségre vonásukat. Ezért a vétőképeség hiány a 14 év alatt megdönthetetlen vélelem."* - áll az indoklásban. A kiskorúak büntetőjogi felelősségének szabályozásánál jelenleg a törvény két életkori csoportot ismer, a gyermek- és fiatalkorút. A hatályos Btk. alapján fiatalkorú az a személy, aki a bűncselekmény elkövetésekor a 14. életévét betöltötte, de a 18. életévét még nem. A fiatalkor szabályozása a gyermekkor szabályozására épül, ami azt jelenti, hogy a fiatalkor kezdete a gyermekkor felső határát követő nap, vége pedig a nagykorúság elérése, azaz a 18. életév. (Ha az elkövető a 18. születésnapján követi el a bűncselekményt, akkor még fiatalkorúnak tekintendő.) Amennyiben a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (továbbiakban: Ptk.) 12.§ (2) bekezdése szerint a 18 éven aluli személy házasságkötés útján lesz nagykorú, a büntető anyagi és eljárási szabályok szempontjából fiatalkorúnak tekintendő. A fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezéseket jelenleg a Btk. VII. fejezete tartalmazza. Ezek a rendelkezések a felnőtt korúakhoz képest eltérő szabályokat fogalmaznak meg a büntetés kiszabási elvek, a szankciók és a mentesítés tekintetében. A Btk. a fiatalkort kizárólag büntetéstani szempontból értékeli. (Ligeti 2006)

A Ptk. három kategóriát alkalmaz: cselekvőképesség, korlátozott cselekvőképesség, cselekvőképtelenség. A törvény a cselekvőképesség szabályozásánál abból az elvből indul ki, hogy a cselekvőképesség minden embert megillet, ha cselekvőképessége a törvény értelmében nem esik korlátozás alá, vagy nincs kizárva. Polgári jogi szempontból az általános jelenség a cselekvőképesség teljessége. Ezért a Ptk. nem a cselekvőképességgel bíró, hanem a cselekvőképesség hiányának két különböző joghatállyal járó fokozatába tartozó, a cselekvőképességükben korlátozott és a cselekvőképességgel nem rendelkező személyek körét határozza meg. Az indoklás szerint: *„A cselekvőképtelenség, illetőleg a korlátozott cselekvőképesség intézménye lényegében védeni kívánja azoknak a személyeknek a törvényes érdekeit, akik fiatal koruk vagy testi, szellemi fogyatékoságuk miatt erre nem képesek."* A törvény 12.§-a szerint: *„Kiskorú az, aki a tizennyolcadik életévét még nem töltötte be, kivéve, ha házasságot kötött."* A kiskorúság a születési nap 0 órájától a tizennyolcadik életév betöltési napja 0 órájáig tart, amikor a személy nagykorúvá, cselekvőképessé válik. A törvény szerint cselekvőképtelen *„az a kiskorú, aki a tizennegyedik életévét nem töltötte be."*

Bár a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény és ez alapján a hazai Gyermekvédelmi törvény is a 18 év alattiakat tekinti gyermeknek, a gyermeki jogok kérdését érintő, gyermekvédelmi szakellátásban maradó utógondozói ellátottak, vagy a rendszerből már kikerült, utógondozásban részesülők kapcsán felvetett hipotézis elvi szintű igazolásakor vagy esetleges cáfolatakor a későbbiekben a gyermek és felnőtt (ebben az értelemben kiskorú és nagykorú⁸) megkülönböztetésének ekként való használatára még szükséges visszatérni. A következőkben tárgyalandó serdülőkori, ifjúsági, felnőtté válással kapcsolatos kérdések vizsgálatánál a gyermeki jogok szempontjából használt gyermek (0-18 évesek) fogalmát elhagyom.

⁸ A kiskorú fogalma magában egyesíti a gyermek- (14 év alatti) és fiatalkorú fogalmát (14-18 év közötti), a nagykorú pedig a 18 év felettieket jelenti.

I.2. Kibontakozó felnőttkor

I.2.1. Ifjúsági korszakváltás, változó fogalmak

A serdülő- és fiatalkor jellemzői

Mérei és Binét (1970/2003) szerint a gyermekkor vége számos tényezőtől áll. Ezt a folyamatot elsőként a 12-13. életévben a testi, a gyermek külsejében bekövetkező változások jelzik, mint arcvonások élesedése, testarány megváltozása, másodlagos nemi jellegek megjelenése. Jellemző ebben a korban az álmodozás, amely én-hangsúlyú, kialakul az önismeret igénye, bár még nem ismeri maradéktalanul önmagát, ahogyan lehetőségeit és korlátait sem. Jellemző az önállóságra való törekvés, a gyermek önálló életet, saját döntéseket akar. *„Az önállósodási törekvés megfelel a fejlődés reális perspektívájával, hiszen néhány év múlva megvalósul.”* (Mérei és Binét 1970/2003: 284) Az igény azonban irreális, hiszen a vágyak és a képességek nincsenek összhangban, valójában 13 éves korban még nem felnőtt, hanem kamasz szeretne lenni. Ezzel szemben a serdülő felnőtté szeretne válni, arra vágyik, hogy minden gyermeki szereptől megszabaduljon. Küzdelme nem a szülők ellen, hanem saját identitásának kivívásáért folyik, ezzel gyermeki jellegét átminősíti. (Bagdy 1977) A serdülővel kölcsönhatásban változik családja is, valamint a családi szabályok, ilyen értelemben a serdüléssel egy időben zajlik a többi családtag egyéni fejlődése is. (Balogh 2000)

Anna Freud szerint a serdülőkor a pszichoanalízis mostohagyermeké, a fel nem nőni akarás a túlzó felettes énnel köszönhető, melynek hátterében az áll, hogy az apa szava szent, de jelenléte ennek el nem fogadására buzdít. A pszichoanalitikus alapokra épülő elméletek a felnőtté válásra úgy tekintenek, mint a *„progresszív felvilágosodás olyan folyamata, amely során a szubjektum az ártatlan vagy tudattalan gyermeki létből az idős kor végső bölcsessége (cinizmus) felé tart”*. (Cohen 1997/2006: 186) Cohen (1997/2006) véleménye szerint az ifjúságkutatások terén ez az elmélet igen csak népszerű, amelyek például az iskolából a munkába való átmeneteket egyirányú folyamatként elemzik. Spranger három fő mozzanatot emel ki: az Én felfedezését, az életprogram fokozatos kialakítását és az élet egyes formáiba való beilleszkedést. Véleménye szerint az ifjúkor szerepe nem más, mint a felnőttkorra való felkészülés. (idézi Vikár 1980: 16) Kulcsár szerint a családi szocializáció akkor sikeres, ha kialakul az önkontroll képessége, a serdülő személyiség károsodásmentesen átvezetődik az ifjúkorba, ha a szociális értékek a cselekvésben meghatározóak. (idézi Bagdy 1977: 75) Az érett személyiség önállósága három összetevőből áll: tudatosság, spontaneitás és intimitás. (Bagdy 1977) Balogh (2000) szerint a serdülőkor akkor kóros, ha a testi változásokat nem követik a lelkiek, vagy ha beindul a változás, de megreked, illetve ha a serdülő változása és a család változatlansága között egy áthidalhatatlan távolság alakul ki, mely oda is vezethet, hogy a serdülőkor vége előtt megszakad a családdal való kapcsolat. Virág (2000) szerint a serdülőkori válság kétszereplős, érinti a fiatalt és a szülőket. A Családpedagógiai Módszertani Központ szerint a serdülőkorban jellemző problémák lehetnek: iskolakerülés, káros szokások megjelenése, pályaválasztási problémák, otthonról, intézetből való szökések, csavargás. 18 éves kor után pedig jellemző lehet a *„mának élés, a jövőtervezés hiánya, továbbtanulási, munkahelyi problémák, nemi kapcsolati torzulások, drog, agresszió, önállósulási, cselekvőképességi zavarok, szülői szerep elutasítása”*. (Családpedagógiai Módszertani Központ 2001-2002: 36)

Fél évszázaddal ezelőtt Erikson a serdülő- és fiatalkort az identitás- és szerepzavarral jellemezte. Modellje szerint minden fejlődési szakasz egy krízis köré szerveződik, amelyet

pozitívan vagy negatívan lehet megoldani. Az egyén egyik szakaszban elért helyzete kijelöli, hogy a következő szakaszt hogyan fogja megoldani. Jellemző az is a serdülőkorra, hogy az egyének képtelenek egy foglalkozási azonosság mellett megállapodni, vagy hogy a szerelmet úgy élik meg, hogy zavaros énképüket egy másik emberre vetítik ki. Erikson a serdülő érzületét a moratórium érzületével azonosítja. A fiatal felnőttet pedig a bensőségességgel és elszigetelődéssel jellemzi, ahol már kiemelkedik a bizonytalanságból, már nem az identitáskereséssel van elfoglalva, hanem képes arra, hogy egybeolvassza saját identitását másokéval. A valódi genitalitás is csak ebben a szakaszban tud kialakulni. (Erikson 2002: 257-260)

Mérei és Binét szerint az elmúlt évtizedekben bekövetkezett egészségügyi, társadalmi és nevelési körülmények változásai azt eredményezték, hogy a serdülés időpontja előrébb jött, ezzel párhuzamosan a tankötelezettség kitolódása meghosszabbította az iskolában töltött időt, így a „*serdülés időszaka egy 5-6 évig tartó szakaszt ölel fel: 12-13 éves kortól 17-18 éves korig tart*”. (Mérei és Binét 1970/2003: 285) Az elhúzódnak egyik oka tehát a biológiai akceleráció, másik pedig a közoktatás fejlesztése felfelé. (Somlai 2002)

Ifjúsági korszakváltással kapcsolatos megközelítések

A jóléti társadalmak, a szekularizáció, valamint a politikai, kulturális és szexuális liberalizáció, a nők emancipációja, de leginkább a tömegoktatás hatására nyúlt meg az ifjúkor. Keniston 1968-ban⁹ használta először a posztadoleszcencia fogalmát. Szerinte a modern társadalmakban megfigyelhető, hogy a szexuális érettség és a szociális értelemben vett felnőtté válás, illetve a munkavállalás időpontja fokozatosan elkülönül egymástól. A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatalok a felnőtté válás legtöbb pszichológiai kritériumának megfelelnek, de nem elégitik ki a szociológiai követelményeket, hiszen nincsenek beépülve a társadalom intézményes szerkezetébe. Ezek a fiatalok jelenorientáltak, hiányzik belőlük a megállapodásra és biztonságra való törekvés. (du Bois-Reymond 1998/2006, Somlai 2007) Gillis erről az életszakasról, mint gazdasági alapok nélküli nagykorúságról beszél. (Vaskovics 2000)

Az ifjúság és problémáik meghatározására számos megközelítés született. Az ipari társadalmakban a fiatalkort egységes, homogén életszakaszként értelmezték, amely a pubertással kezdődött és a nagykorúság elérésével ért véget. Ezzel szemben az 1970-es évektől megfigyelhető, hogy a felnőtt korra jellemző viselkedési formák már fiatal korban is jelentkeznek. Ezzel együtt a szexuális érettség és az anyagi függetlenség közötti időintervallum egyre szélesebb lesz. A megközelítések egy része tehát önálló szakasról beszél a fiatalkort illetően, mások táguló határt látnak a fiatal- és felnőttkor között, megint mások a fiatalkor kitolódását hirdetik. Hall szerint az egyén fejlődése a társadalom fejlődésének tükré, mindkettő a primitív vadságból jutott el a civilizált állapotba. A serdülőkor azért stresszes, mert egyfajta hibrid, félig állat, félig ember állapot, ahol két ellentétes irány felé húznak a fiatalok, egyfelől a gyermeki primitívségbe, másfelől a racionális modern emberi állapotba. (idézi Cohen 1997/2006: 162) Schelsky az ifjúságot, mint szerepet határozta meg, az egyén fiatalsága ebben az értelemben ugyanolyan, mint a családhoz vagy az osztályhoz tartozás. (idézi Vikár 1980: 33) Mannheim a szociológiai osztályfogalommal állítja párhuzamba, ahogy egy társadalmi osztályba is beleszületik az egyén (nem belép), úgy az ifjúságnak is tagja, nem léphet ki belőle, amíg életkorban túl nem

⁹ *A fiatal radikálisok: megjegyzések az elkötelezett fiatalokról* című művét idézi du Bois-Reymond (1998/2006: 280), valamint Somlai (2007: 9).

jut rajta. (idézi Vikár 1980: 32) Mannheim szerint az ifjúsági problémák nem serdülőkori problémákról, hanem a generációról szólnak. Elmélete szerint a generáció egy társadalmi képződmény tehát, együttesen átélt kulturális szimbolizmus, nem egy demográfiai kategória. (idézi Cohen 1997/2006: 162) Coleman szerint az ipari társadalmakban létrejött egy új szubkultúra, a serdülőké, ahol a társadalom a serdülőket saját intézményeibe tömörítette, így nekik az otthon nem jelent mást, mint egy hálótermet. (idézi Somlai 1997/2000: 112) Parsons az ifjúsági problémákat a tradicionálisból a modern társadalomba való átmenetből fakadó feszültségek figyelembe vételével vezeti le. Amíg a tradicionális társadalmakban a család töltötte be a gazdasági, biológiai és kulturális reprodukciós funkciókat, addig a modern társadalomban az egyetlen társadalmi rendszerben egyesített oktatási, termelési vagy gyermekek gondozására irányuló tevékenység megszűnik, az oktatási és foglalkoztatási funkció kikerül a család köteléke alól, és más alapokra helyeződik. Parsons szerint a feszültséget az oktatás meghosszabbodása is okozza, mivel elválasztja a fiatalokat a családtól, másrészt erre az időre kizárja őket a felnőtt létből. Ez oda vezet, hogy kialakul egy ún. strukturált felelőtlenségi korszak (maga a serdülőkor). Ez az új életciklus vezet az ifjúsági kultúra kialakulásához, amelynek az a sajátossága, hogy a régi (tradicionális) és új (modern) értékek között közvetítenek, úgy hogy mindkettő értékét inkorporálják. (idézi Cohen 1997/2006¹⁰: 163)

Brannen és Nilsen (2003) megerősítik, hogy a felnőttkort nehéz egy fogalomcsoport alapján meghatározni, különböző szemszögből kell vizsgálni és értelmezni.

Az első a strukturalista szemlélet, mely a felnőttkort elsősorban a jogi és oktatási intézmények változó kontextusában elemzi. Az elmúlt 30 évben a legtöbb nyugat-európai országban és az Egyesült Államokban csökkent az a kor, amikortól az ember nagykorúnak számít. Azonban a fogalom homályos természetét tükrözi az a tény, hogy nem egyértelmű, hogy mikortól számít felnőttnek valaki az élet bizonyos területein. Például az Egyesült Államokban jogosítványt 16, választójogot 18 éves kortól kaphat az ember, alkoholt pedig 21 éves korától fogyaszthat legálisan. (Brannen és Nilsen 2003, Arnett 2004) A felsőoktatásban eltöltendő évek száma is növekedett, ezáltal kitolódott a fiatalok számára a szülőktől vagy az állam jóléti szolgáltatásaitól való anyagi függőség időszaka. Zinnecker (1990/2006) és Vaskovics (2000) szerint amikor a fiatal jogilag a felnőttkorba lép, anyagi szempontból még egyáltalán nem felnőtt, a szociális, morális, intellektuális, politikai, szexuális területeken megfigyelhető önállósodási folyamat mellett fennmarad az anyagi függősége. A felnőttkor egy másik értelmezése a társadalmi nem szemszögéből vizsgálódik, olyan területeken, mint háztartás, szülővé válás, munkaerő-piaci részvétel. Egy újabb megközelítése Berger és Luckmann nyomán a társadalmi konstruktivizmus és az identitás fogalmainak szemszögéből történik. (Brannen és Nilsen 2003) Az identitás fogalma a posztmodern elképzelések szerint többes számban jelenik meg, „identitásokról” beszélhetünk, amelyeket az egyén saját magának alkot, nemcsak a társadalmi nem, hanem a szexualitás szempontjából is. Amint a figyelem az „identitás, mint életmód” fogalmára összpontosul, akkor a fogyasztás képzi a legfontosabb utat az egyéniség, függetlenség és autonómia kifejezése felé. Brannen és Nilsen (2003) felhívja a figyelmet arra is, hogy egy elmozdulás figyelhető meg a személyiség és identitás számára fontos régi etikai eszmétől egy olyan eszme felé, amelyben az esztétika játssza a legfontosabb szerepet. Ráadásul olyan strukturális tényezők, mint például a munkaerő-piac bizonytalansága, arra kényszeríthetik a fiatal felnőtteket, hogy a fogyasztói identitásokat előrébb vegyék a rangsorban, a dolgozó identitásokhoz képest. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása az ifjúsági életidő kettős mozgásával jár: felgyorsul, amelyet mutat a

¹⁰ Cohen (1997/2006) szerint Parsons elmélete csak a II. világháború alatti és utáni fehér serdülő középosztálybeliekre volt igaz, a később született, parsons-i modellre épülő elméletek, amelyek a munkásosztályra, kisebbségi fiatalokra vonatkoztak, ahhoz vezettek, hogy az ifjúsági kultúrákat patológiakusnak tekintették. Parsons ezeknek a fiataloknak a viselkedését alkalmazkodónak tekintette.

tervszerű képzési idő egyre korábbi időpontra való tolódása (nyelvórákra járás kisgyermekkorban), illetve lelassul, hiszen a főfoglalkozású kereső pozíciókba való belépés kitolódik. A társadalom fejlődése abba az irányba halad, hogy a fiatalok korábban jelenjenek meg a fogyasztásban, de később találják meg helyüket a munkaerő-piacon. (Gábor 2005)

Életútszakaszok, életkori szerepek megváltozása

Számos szerző ír arról, hogy új modellekre és definíciókra van szükség, amellyel jellemezni lehet a nyugati társadalmak fiatal generációjának életszakaszok közötti átmeneteit. Úgy tűnik, hogy a mai generációnak az élettapasztalatai és jövőbeli kilátásai is sokkal összetettebbek, de ugyanakkor bizonytalanabbak, mint a korábbi generációké. A lineáris szerkezetű modellek tehát egyre kevésbé alkalmazhatóak a karrier-utak leírására vagy a felnőtté válás magyarázatára. (Wyn és Dwyer 1999/2006) Cohen (1997/2006) szerint az ifjúsági problémák végiggondolásakor azt is mérlegelni kell, hogy az ifjúság egyfelől a „hatalomnélküliség”, másfelől számos „szimbolikus hatalom” hordozója.

Az életpálya a felnőttkor meghatározásának egy alapvető módja. Más megfogalmazásban például Jones szerint az *„életpálya nem más, mint az egyén életrajza: önmaga és embertársai közötti viszonyainak terméke”*. (idézi Wallace és Bill 1992/2006: 270) Jellemző módon úgy értelmezhető, mint állomások és szakaszok sorozata, amelyek az évek kronologikus sorrendje alapján szerveződnek. Ezeket az életszakaszokat gyakran tekintik egymásra következő epizódok szükségszerű sorozatának: a gyermekkort követi a fiatalkor, majd a felnőttkor, végül az öregkor. (Brannen és Nilsen 2003) Somlai szerint *„az életútszakaszok és az életkori szerepek megváltozása a modernizáció során szorosan összefüggött az életpálya tervezésének és felépítésének, az életvezetés racionalizálásának elterjedésével”*. (Somlai 1997/2000: 108) Kohli szerint a standardizált életút a modern társadalmakban alakult ki, amelyben a gyermek- és ifjúkor egy ún. *előkészítő szakasz*, az aktív felnőttkor az ún. *kereső szakasz*, a végső szakasz pedig az időskorra jellemző ún. *nyugalmi szakasz*. Az egymást követő három életszakasz olyan pályán helyezkedett el, amelyen visszafordíthatatlan változások mentek végbe. (idézi Somlai 1997/2000: 108) A standard életút tehát egy szekvenciális modellnek felelt meg, mert az élet fő eseményeinek kronológiailag rögzített rendjét, a szakaszok szabályos egymásutánját, és ezek visszafordíthatatlan sorrendjét jelentette. (Somlai 2007) A 20. század végére, a 21. század elejére azonban az életutaknak egy módosult modellje alakult ki, amely együtt járt a posztadoleszcencia kialakulásával, a kamaszkor elnyúlásával. (Somlai 2002, 2007) Az így keletkező életpályák jelölésére többnyire az individualizált, nem szekvenciális, nem-standard terminusokat használják, Beck (2003) például barkácsolt életútról beszél.

Az új megközelítések szerint az életpálya az idő egyenes irányú fejlődésére utal, de nem egy egyvonalú ösvényt képez. Az életpálya számos kis életpályavonalból épül fel, többek között a munka, szülővé válás, barátság és szexualitás területein. *„Akárcsak a villamossínek, az életpályavonalak is keresztezhetik egymást az idő folyamán, és párhuzamosan haladhatnak tovább. A felnőttkor, mint az életpálya központi szakasza képviseli a szocializációs befolyások csúcspontját, amit az ember a gyermekkor és a fiatalkor folyamán sajátít el.”* (Brannen és Nilsen 2003¹¹) Vagy máshogy fogalmazva: az új életpályák során a szekvenciális szerkezet fellazult, a szakaszok változatosan kapcsolódhatnak egymáshoz. (Somlai 2007: 17) Az életpályákat tanulmányozó megközelítések gyakorlatilag a felnőtté válás folyamatának

¹¹ Brannen, Julia - Nilsen, Ann (2003): Adulthood: Changing Concepts and Definitions, Sloan Work and Family Research Network, Boston College (http://whnetwork.bc.edu/encyclopedia_entry.php?id=6, letöltés: 2008.12.09.)

különböző aspektusai között rejlő összefüggések tanulmányozására alkalmasak. Wallace és Bill (1992/2006) szerint ezek az összefüggések annak a kíváncsiságnak is eleget tesznek, hogy holisztikus módon kezeljék a magánélet (pl.: családalapítás, otthon, kortársak) és a közélet (pl.: munkavállalás) kérdéseit egy élettrajzi szemléletbe ágyazva, egyben felhívják a figyelmet a függőség és függetlenség kérdésének komplex módon történő vizsgálatára a felnőttek körében.

Az anyagi függőség kitolódása a gazdaság változékony jellegének is köszönhető, amely arra kényszeríti az embereket, hogy életük során többször váltsanak munkahelyet, munkakört, és egyre gyakrabban arra is, hogy tovább képezzék magukat. A gazdasági és munkaerő-piaci változások a foglalkoztatásban bekövetkező bizonytalansághoz vezethetnek, amikor is a felnőttek arra kényszerülnek, hogy a jóléti juttatásokra és a család támogatására támaszkodjanak, amely folyamat a tulajdonképpen jogi értelemben felnőtt személyeket anyagilag függővé teszi. (Brannen és Nilsen 2003) A felnőttkor értelmezése az identitás vonatkozásában kapcsolatba hozható az individualizálódás fogalmával. Beck (1997) szerint a tradicionális intézmények csődöt mondtak, melynek hatására az egyén társadalmi szerepei elmosódtak. Az általa kockázati társadalomnak nevezett társadalomban minden szinten nő a rizikó, nemcsak az alacsonyabb gazdasági és szociális szférákban. Giddens szerint kockázati társadalomban élni nem jelent mást, mint számítóan viszonyulni cselekvési lehetőségeink pozitív és negatív következményeihez, amelyekkel egyénileg, de globálisan is folyton szembesülnünk kell jelenkori társadalmi egzisztenciánk sorsán. (idézi Wallace és Bill 1992/2006: 269) Az egyéni választásokra helyeződik a hangsúly oly módon, hogy a *New Rights* (Új Jogok) politikai retorikájával és a piac diskurzusával összhangban az egyének úgy tűnnek fel, mint vásárlók és fogyasztók, nem pedig mint állampolgárok. Brannen és Nilsen (2003) szerint az individualizációs elmélet a racionális viselkedést túlhangsúlyozza, a kirajzolódó emberkép egy olyan társadalmi aktor, aki folyamatosan visszatükrözi saját gondolatait és cselekedeteit.

A 20. század végén és a 21. század elején alapvetően három típusú individualizációs séma különíthető el. *Progresszív individualizációról* akkor beszélhetünk, ha a fiatal képes megszabadulni a hagyományos kényszerektől és mérlegelni tud számos lehetősége között, ő határozza meg a döntéseit a magánélete, vagy a képzési lehetőségek kiválasztása terén. A *regresszív individualizáció* azokra jellemző, akik sikertelenek voltak az oktatási rendszerben, a munkanélküliségi lét veszélye fenyegeti őket, többnyire a választott szakmájuk nem biztosít számukra elhelyezkedési lehetőséget. A harmadik individualizációs séma az ún. *alternatív individualizáció*. Ez azokra a fiatalokra jellemző, akik nem kívánnak részt venni a fogyasztói társadalomban, számukra az egyéni kiteljesedés a fontos, idealisztikus célok felé törnek, alternatív közösségekhez csatlakoznak. (Gábor 2005: 20-21)

Ha a polgári státusz fogalma mentén kívánjuk újraértelmezni az ifjúságfelfogást, akkor az ifjúkor nem más, mint azon életszakasz, amikor a fiatal a társadalom teljes jogú tagjává válik, elnyeri polgári minőségét. A polgári jogok azonban fokozatosan nyerhetők el a fiatalok számára. A törvények adta jogok és a kötelezettségek életkor által strukturáltak. Van néhány civil jog, mint például a munkához való jog, amelyet már a nagykorúvá válás előtt elér a fiatal. Hazánkban például a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény szerint munkaviszonyt munkavállalóként az létesíthet, aki tizenhatodik életévét betöltötte. A tizenötödik életévét betöltött, általános iskolában, szakiskolában, középiskolában nappali rendszerű képzés keretében tanulmányokat folytató tanuló az iskolai szünet alatt vállalhat munkát. A tizenhat éven aluli fiatal esetében ehhez törvényes képviselőjének hozzájárulása is szükséges. Vagy ilyen kötelezettség például a törvény előtti engedelmesség, a Btk. szerint az

elkövető a 14. születésnapjának eltelte után vonható büntetőjogi felelősségre. A politikai jogok többsége (pl.: választójog) csak a nagykorúvá válással lép érvénybe.

Giddens a modernitás következményeit taglaló művében¹² úgy fogalmaz, hogy a mai életút projektekből áll, ezek a projektek autonómok és nem szükségszerűen alkotnak egy koherens egészet. A modern élet legfontosabb jellemzője a magán- és közélet gyorsasága. A projekt valójában egy elképzelt jövő terve, amely a tervezett módon sosem fog bekövetkezni, így a projektet mindig a gyorsan változó körülményekhez kell igazítani. (idézi du Bois-Reymond 1998/2006: 279) Beck nyomán terjedt el a „választásos életrajz” fogalma, ami azonban nem a szabadon vagy saját döntésen alapuló életrajzot (vagy életrajzi elemeket) jelenti, hanem azt, hogy a fiatal kénytelen reagálni a választási lehetőségeire és igazolni kell saját döntéseit. A kockázati társadalomra jellemző, hogy mindenki saját életéért felel. Preuss-Lausitz szavaival: „Újra és újra meg kell találnia saját szakmai fejlődésének irányát annak valamennyi kerülő, mellék- és teljesen új útjával együtt.” A rizikó társadalomban magas színvonalú képzettséggel kell rendelkezni, hogy az egyén versenyben maradhasson, illetve, hogy saját életét megfelelően alakíthassa. „Ehhez viszonylag korán kell mind a fiúknak, mind a lányoknak önállóvá válniuk, s megtalálniuk a „jó élethez” vezető egyéni útjukat, miközben pszichikai értelemben autonóm lényé válnak.” (Preuss-Lausitz 1997¹³)

Du Bois-Reymond szerint azonban az osztály és a nem is hatással lehet arra, hogy a kockázati társadalomból fakadó bizonytalanságoktól egyesek elszigetelik magukat. Egyfajta nemtörődömséget válthat ki azokból, akik tisztában vannak azzal, hogy a szülők anyagi és kulturális tőkéje védeltséget ad számukra. (idézi Wyn és Dwyer 1999/2006: 259) Giddens *Modernitás és identitás* című művében¹⁴ rávilágít arra is, hogy a kockázat nem csak a képzetlenek körében jelenik meg, ugyanakkor a privilegizált csoportok más cselekvési stratégiákkal dolgoznak. (idézi du Bois-Reymond 1998/2006: 279) A normalizált életút háttérbe szorulása ahhoz is vezetett, hogy a meghosszabbodott ifjúkor elvesztette férfi jellegét és gender-semlegessé vált. (A meghosszabbodott ifjúkor történelmileg a társadalom felsőbb rétegeire és a férfiakra volt jellemző, míg az alsóbb osztályokban főleg a korai felnőtté válás dominált.) Ugyanakkor a korai anyagi függetlenséget választókra még ma is inkább a normalizált életrajz a jellemző, annak ellenére, hogy magasabb végzettséget szereznek többnyire, mint szüleik, és így hosszabb az ifjúkoruk, de életfelfogásuk alapján biztos szakmát, munkát és egy stabil párkapcsolatot keresnek. (du Bois-Reymond 1998/2006)

Mára már az sem igaz egyértelműen, hogy a tanulást a munka követi, hiszen többnyire ez a két terület „kettős életként” van jelen, jellemző a tanulás melletti munka és a munka melletti tanulás. Keveredik a munka és a szabadidő is, bár ez többnyire a magasabb kulturális vagy szolgáltató foglalkozásokra jellemző. Ez a megközelítés teheti például vonzóvá a saját vállalkozás indítását is. A hátrányos helyzetű fiatalok esetében többnyire más a helyzet, náluk a munka és a szabadidő jól elválik egymástól. „Szabadidejünkben szükségük van arra, hogy kompenzálják a rosszul fizetett, unalmas és gyakran bizonytalan munka okozta frusztrációt.” (du Bois-Reymond 1998/2006: 284) Chisholm megjegyzi, hogy a fiatalok aktívan és nagyon leleményesen tudnak helyet találni maguknak a munkaerő-piacon, akár a szürke gazdaságban és ez jellemzően nem csak a magasabban kvalifikáltakra, vagy a nagyobb gazdasági, társadalmi és kulturális tőkével rendelkezőkre igaz. Véleménye szerint a hátrányos helyzetű, marginalizált fiatalok „túlélési képessége egyenesen lenyűgöző, még akkor is, ha ezeket a

¹² Eredeti cím: The consequences of Modernity, 1990

¹³ Preuss-Lausitz, Ulf (1997): A fiatalok világa a posztmodern társadalomban. Új Pedagógiai Szemle 1997. július - augusztus (www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=1997-07-rt-Lausitz-Fiatalok, letöltés: 2008.12.15.)

¹⁴ Eredeti cím: Modernity and Self-identity, 1992

képességeket a formális oktatási rendszer általában nem ismeri el.” (idézi Wyn és Dwyer 1999/2006: 257) Gábor (2005) szerint az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának oka a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” is. A kelet-és nyugat-európai országokban is a munkaerő-piac szürke zónájában dolgoznak a felsőfokú tanulmányokat folytatók, mint ahogy a középiskolások, pályakezdők vagy a munkanélküliek.

Út a felnőttkorhoz - definíciós nehézségek

Arnett (2004) szerint a mai kor fiataljai számára hosszú és kanyargós a felnőttkorhoz vezető út, és egyetért azzal, hogy egy új terminust és másfajta megközelítés szükséges. *„Emerging adulthood”*-nak, azaz *„kibontakozó felnőttkor”*-nak nevezi ezt az életszakaszt. Álláspontja szerint ez a periódus nemcsak egy „kitolódott serdülőkor”, mert lényegesen különbözik a serdülőkortól, sokkal lazább szülői kontroll jellemzi, sokkal inkább az egyéni felfedezések időszaka. Véleménye szerint nem igazán nevezhető „fiatal felnőttkornak”, hiszen ez a terminus azt sugallja, hogy az egyén elérte a felnőttkort, holott ebben az időszakban az egyén még koránt sem nevezhető felnőttnek a fogalom szociológiai értelmében. Elmélete szerint ezt a periódust öt fő vonás jellemzi:

1. Ez az identitásbeli felfedezések kora, különböző lehetőségek kipróbálása, legfőképpen a szerelem és a munka terén,
2. a bizonytalanság kora,
3. a leginkább én-központú időszak,
4. az a kor, amikor az egyén helye köztes, már nem kamasz, de még nem felnőtt,
5. a lehetőségek időszaka, amikor az egyén reményekkel teli, amikor lehetősége nyílna arra, hogy megváltoztassa az életét. (Arnett 2004)

Mind a szerelem, mind a munka területén az identitásképződés elkezdődik már a serdülőkorban, ami a kibontakozó felnőttkor idején fokozódik. Az ekkor nyert munkatapasztalatok egy későbbi, felnőttkori foglalkozásnak készítik elő a talajt. Ezek a „majdnem felnőttek” tisztában vannak azzal, hogy kell, hogy terveik legyenek, nagybetűs T-vel - mondja Arnett. Szerinte az, hogy ezt a korszakot az én-központú jelzővel illetjük, nem hordoz semmiféle pejoratív tartalmat. *„Nincsen semmi rossz abban, hogy az ember ebben a korszakban leginkább önmagára koncentrál, ez normális, egészséges és átmeneti. Azáltal, hogy önmagára összpontosít, a fiatal a mindennapi élethez szükséges készségeket fejleszti magában, jobban megérti azt, hogy ki is ő valójában, mit is akar az élettől, és elkezd lerakni felnőtt élete alapjait. Az önmagukra koncentráció célja az önállósodás, annak megtanulása, hogy megálljanak a lábukon, mint önálló egyének, de még ekkor nem tekintik az önállóságot állandó állapotnak. Inkább úgy érzélik az önállóságot, mint egy szükséges lépést afelé, hogy majd a jövőben elkötelezhessék magukat mind a párkapcsolat, mind pedig a munka területén.”* (Arnett 2004: 13) Tanulmányában arra is kitér, hogy milyen adekvát terminust használjunk a késői tízes évektől a húszas évek közepéig tartó időszakra.

1. számú tábla: Egyes terminusok lehetséges használata a felnőtté válás előtti életszakaszra

Lehetséges terminusok	Elvetés indoklása	Megtartás indoklása
“Fiatal felnőttkor”	A fogalom azt sugallja, hogy a felnőttkorba való lépés már megtörtént. A legtöbb tízes évei végén, húszas évei közepén levő fiatal azonban tagadja, hogy felnőtt lenne. A fiatal felnőttkor kifejezést azokra a harmincas éveikben levő egyénekre kellene alkalmazni, akik még fiatalok, de már egyértelműen rendelkeznek azokkal a felnőtt-kritériumokkal, amelyekkel tízes éveik végén, húszas évek közepén levő társaik még nem.	-
„Felnőttkorba való átmenet”	Az igaz, hogy a fiatalok ebben az életszakaszban a felnőtté válás folyamatában vannak abban a tekintetben, ahogyan saját státuszukat észlelik, és amilyen lépéseket tesznek a munkában és a szerelemben. A probléma ezzel a terminussal az, hogy arra koncentrál, hogy a fiatal „ <i>mi lesz majd</i> ”, és figyelmen kívül hagyja azt, hogy „ <i>mi most</i> ”.	-
“Fiatal”	A kifejezés régóta létezik, mint a gyermekkorra és az azt követő serdülőkorra utaló fogalom, így túl általános.	-
“Kibontakozó felnőttkor”	-	A fogalom tisztán azt az értelmezést sugallja, hogy a fiatalok a felnőttkor felé haladnak, de még nem érték azt el. A <i>kibontakozó</i> jelző is jobban kifejezi e kor felfedező, bizonytalan, de egyben szenvedélyes jellegét.

(Forrás: Jeffrey Jensen Arnett: *Emerging Adulthood - The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*, 2004: 17-21 alapján)

Az egyes terminusokat mérlegelve Arnett arra a következtetésre jut, hogy a “kibontakozó felnőttkor” terminus használata a legmegfelelőbb, mert azt az értelmezést sugallja, hogy a fiatalok a felnőttkor felé haladnak, de még nem érték azt el. Wyn és Dwyer szerint a gyakorta használatos kifejezésekkel, mint például „várakozó generáció”, „posztadoleszcencia” vagy a „túlkoros fiatal felnőttek”¹⁵ az a probléma, hogy lineáris modellben gondolkoznak, azt képviselik, hogy a „normális” felnőttkorba hosszabb vagy rövidebb úton elérkezik a fiatal. (Wyn és Dwyer 1999/2006)

Szociológiai szempontból a felnőtt státusz sokkal összetettebb fogalom a jogi értelemben használatos felnőtt fogalomnál, ami nem más, mint a nagykorúság elérése, azaz a 18. életév betöltése. A nagykorúság elérésével a felnőttek jogai valóban megilletik a fiatal felnőtteket, de ebből még nem következik az, hogy a fiatalok felnőtt módon élnek. Sokuk nem rendelkezik saját keresettel, önálló lakhatással vagy anyagi függetlenségük ellenére is a

¹⁵ A „túlkoros fiatal felnőttek” kifejezést du Bois-Reymond is használja, azokra a fiatalokra, „*akik az oktatásban való részvétellel késleltetik a felnőttkorba, illetve a dolgozó korba való belépést*”. (du Bois-Reymond 1998/2006: 279)

szülők befolyása alatt állnak fontos döntéshelyzetekben. Vaskovics szerint azok a személyek nevezhetők felnőttnek, akik elérték a nagykorúságukat, saját lakásukban élnek, önálló háztartást vezetnek, anyagilag függetlenek, szülői beleszólás nélkül hozzák meg az életük, jövőjük szempontjából fontos döntéseket és saját magukat képesek felnőttként elfogadni. (Vaskovics 2000: 9) A felnőtt státusz megszerzéséhez tehát mindezen területeken meg kell felelni. Somlai amellet érvel, hogy a tömegessé váló kamaszkor elnyúlásával a posztindusztriális társadalmakban elmosódik a felnőttkorba lépés határa, a felnőtt lét kritériumai elhomályosulnak, „*mivel összecsúsztak, illetve egymásra tolódtak a hozzájuk tartozó tevékenységek*”. (Somlai 2007: 17)

I.2.2. Vegyes minta terjedése és a felnőttkor imázsa

Fiatalok a normalizált és választásos életút között

Amíg korábban a tanulást a munkába állás követte, addig ma a fiatalok többsége keveri ezt a két területet. A kettős élet a megváltozott gazdasági és társadalmi körülményekből is következik, de számos esetben ez egy önkéntes választás.

Wyn és Dwyner (1999/2006) egy öt szakaszos tipológiát alkalmaz arra nézve, hogy a fiatalok az ún. normalizált és választásos életút között, illetve azokon belül hol helyezkednek el. Az első két típus a normalizált életút modellnek felel meg, amikor is 1) a hangsúly a szakképzés megszerzésén van, annak érdekében, hogy a fiatal dönthessen, vagy megalapozhassa a későbbi karrierjét (*szakképzésre összpontosítók*), 2) a fiatal a munkát részesíti előnyben és minden élet-választást ennek rendel alá (*munkára összpontosítók*). A többi három típus inkább a választásos életút-modellbe illeszkedik. A harmadik típus az ún. *kontextusra összpontosító*, aki egy kontextust választ ki az életében, például a családot, közösséget, párkapcsolatot vagy a munka területét és arra helyezi a hangsúlyt. A következőt a kutatók ún. *megváltozott mintá-*nak nevezik, az ide tartozó fiatalokra az jellemző, hogy eredeti elképzeléseiket újragondolják és ennek következtében irányt változtatnak, új utat keresnek. Az ötödik típus az ún. *vegyes minta*, a fiatalok többféle célt tűznek ki és különféle tevékenységekre ugyanolyan hangsúlyt helyeznek.

Wyn és Dwyer közel 2000 ausztrál fiatal körében azt találta, hogy a vegyes minta a legjellemzőbb (43%), ezt követi a szakképzésre összpontosítók tábora (27%), majd a munkára (13%), kontextusra (10%) összpontosítóké. Legkisebb arányban a megváltozott mintába tartozás jellemző (7%).

A vegyes minták előtérbe kerülése azt is sejtetheti, hogy a személyes és társadalmi predispozíciók az átmeneti életszakasz után is fennmaradnak, ez megkérdőjelezi azt, hogy vajon tényleg egy átmeneti időszakról beszélhetünk-e. A vegyes mintába tartozó fiatalok esetében várható, hogy az élet számos területének, mint munka, tanulás vegyítése a későbbi életkorban is jellemző minta lesz. Ez egy olyan erkölcs megjelenését is jelenti, mely nagy hangsúlyt fektet az egyéni döntésekre és a személyes jólétre, már nem a munkahelyi sikerek mindenek fölé helyezése a legfontosabb (szakítás a munkaerkölcs ethosával). (Wyn és Dwyer 1999/2006: 264)

Felnőttkor imázsa, fiatalok életfelfogása

Du Bois-Reymond (1998/2006) arra keresett választ, hogy a fiatalok hogyan gondolkoznak a felnőttkorról, hogyan élik meg az élet számos területén jelentkező bizonytalanságot és a lehetőségek sokaságát. Öt részprojektet különített el, úgymint: 1) időnyerés - lehetőségek sokasága, 2) egyéni fejlődéssel kapcsolatos szakma, 3) rugalmas szakmai jövő, 4) kapcsolatok, család és munka, 5) később vagy soha nem válni felnőtté. A 2. számú táblázat a részprojektek főbb jellemzőit mutatja be.

2. számú tábla: A fiatalkori életrajzokban fellelhető részprojektek

Típusok	Jellemzők
<i>Időnyerés - lehetőségek sokasága</i>	A fiatalok gyakran arra kényszerülnek, hogy elkötelezzék magukat egy bizonyos szakma kiválasztása mellett, de sok esetben nem tudják, hogy ez milyen irányba viszi őket. Jellemzően az oktatási rendszer sem képes egy átfogó képet adni a szakképzésekről és a majdani munkaerő-piaci lehetőségekről, kockázatokról.
<i>Az egyéniség fejlődésével kapcsolatos szakma</i>	Számos fiatalra jellemző ez a megközelítés, amelyben a munka célja az egyéniség fejlesztése, így olyan lehetőségeket igyekeznek keresni, amivel ezt a célt szolgálhatják. A pénznél fontosabb a fejlődési lehetőség megléte.
<i>Szakmai jövő, rugalmasság</i>	A fiatalok hosszú távú befektetéseket tesznek a szakmai jövőjük érdekében, kedvelik a kötetlen életstílusokat. A fiatalok attitűdje két pólus között mozog: rugalmasak például munkanélküliség esetén és bármilyen munkát elvállalnak, de bíznak abban, hogy akár „milliomosok” is lehetnek.
<i>Kapcsolatok, család és munka: egy nyitott jövő</i>	Jellemzően nincs teljesen egyértelmű képük a családalapításról vagy a szülőszerepről. Vagy nincs idejük tartós kapcsolatra, vagy túl válogatósak az ideális partner kiválasztásában. Sokuk felhagy az aktív szexuális élettel számos elfoglaltsága miatt.
<i>Felnőttté válás: egy kicsit, később, soha</i>	Gyanús az egész felnőttkor kérdése a fiatalok számára, ahol az emberek elveszíthetik játékoságukat, komollyá, unalmassá válnak. A felnőttkor egyrészt unalmas, másrészt felelősséggel jár.

(Forrás: Manuela du Bois-Reymond: „Nem akarom még elkötelezni magam”: A fiatalok életfelfogása 1999/2006: 287-295 alapján)

Du Bois-Reymond holland fiatalokkal készült kvalitatív kutatása azt mutatja, hogy mivel a fiatalok általában unalmasnak és egyben túl nagy felelősséggel járónak tartják a felnőtt létet, ez a kor nem is igazán vonzó számukra. Nehezen tudják elképzelni, hogy egész életükben dolgozniuk kell, a nyugdíjas korukig teljes munkaidőben való munkavállalást elviselhetetlennek vélik. Többnyire csak egy életszakasznak tekintik a felnőttkort, amely így nem is kötelező. Tanulmányában felveti a kérdést, hogy vajon ha ennyire nem vonzó a felnőttkor, ez milyen következményekkel járhat a szülők, pedagógusok, munkáltatók és a politikusok számára.

Szikulai (2006a) 2002-es kutatásában a gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utógondozását és utógondozói ellátását vizsgálta. Tanulmányának címe egy interjúrészlet: „Nem szeretném, hogy befejeződjön...”, mely a korábban tárgyalt kontextusban arra hívhatja fel a figyelmet, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedettek a gyermekvédelmi rendszer függvényében élik meg felnőtté válásukat, illetve utalhat arra is, hogy az állam által garantált ellátás véget érése jelenti olvasatukban a bizonytalan, túl nagy felelősséggel járó élet kezdetét. Amennyiben a gyermekvédelmi gondoskodásból való kikerülés után, a lezárult időszakra, mint „életük állam által gondozott”

szakaszára tekintenek vissza, úgy du Bois-Reymond felnőttkorra vonatkozó felvetése esetükben nem igaz: kötelező a felnőtt élet elkezdése, amelyben leginkább csak magukra számíthatnak, önmagukért és tetteikért felelősséget kell vállalniuk. Ha viszont erre a korszakra csak, mint életük egy szakaszára tekintenek (nem kihangsúlyozva, hogy ez az életük állam által gondozott szakasza) két eshetőség látszik. Az egyik: lehet, hogy nem kötelező a felnőttkor, - mint ahogy azt a holland társadalom fiataljai közül többen is érezték - olyan életet remélnek a gyermekvédelmi szakellátásban felnőtt fiatalok, amely számos kihívást rejt számukra, izgalmas és amelyben sok, új területen kipróbálhatják magukat. A másik eshetőség, hogy azért nem tekintenek a lezárult életszakaszra, mint ami tényleg véget ért volna, mert esetükben túl nagy a jóléti rendszertől való függőség mértéke. Az állam által gondozott életszakasz lezárulása a kezdete (vagy folytatása) egy újabb állam által nyújtott ellátási időszaknak. Ez utóbbi esetben, ahol feltételezhető, hogy fokozottan veszélyeztetett (a veszélyeztetett ifjúkor után) a felnőttkor, az individualizáció pedig regresszív, a gyermekvédelemből egyenes út vezethet a szociális ellátások felé.

A jövő tervezése - fiatalok időorientáltsága

Ahogy az egyének megfogalmazzák és észlelik az időt, az jelentős hatást gyakorol arra, hogy képesek-e a jövő tervezésére. A jövő tervezését tehát befolyásolja a jelen, a jövő egy „itt és most” értelmet nyer. A fiatalok időorientáltságával Brannen és Nilsen (2002) foglalkozott, Nowotny ún. „kiterjedt jelenről” szóló koncepciójából kiindulva. A kutatók a fiatalok jövőképe (időről való gondolkodásának, a jelenlegi fiatalkorból a felnőttkorba való tekintés módjának) három modelljét vázolták fel brit és norvég fiatal felnőttekkel (18-30 évesek) készült fókusz-csoportos interjúk alapján. Az első modell a „*késleltetés modell*”, amelyre jellemző, hogy a fiatalok leginkább a jelenben élnek, és terveik is a kiterjedt jelenre fókuszálnak. A felnőttkorral kapcsolatosan úgy vélekednek, hogy felnőtt életük a szüleik életére fog hasonlítani. Azt feltételezik, hogy egyszer majd megállapodnak, de még nem most. A közeljövőben többnyire a munkába állást tervezik. Az „*alkalmazkodás modell*”-jébe tartozó fiatalok úgy tekintenek a jövőre, mint egy kockázatra, amivel számolni kell, és amit kézben kell tartani. Ez pozitív kihívást is jelenthet számukra. Ezek a fiatalok egyszerre csak egyet lépnek előre, lépésenként tesztelik, hogy valóban fel vannak-e készülve a jövőre. A jövőt folytonosan változónak érzékelik, amely a változásokra való alkalmazkodásra készíti őket. Nem félnek több munkahelyet kipróbálni, nem akarnak unalmas állásokban megragadni. A jövőt illetően magabiztosak, úgy gondolják, hogy csak rajtuk áll, hogy mit hoznak ki belőle. A harmadik modell a „*kiszámíthatóság modell*”-je, melyre a tradicionális kenyérkereső szemlélet a jellemző. A fiatal felnőttek büszkék választott szakmájukra, amely megfelelő szintű megélhetést biztosít számukra. A felnőttkorra úgy tekintenek, mint egy gondosan megválasztott, előre kalkulált standardizált életpálya központi szakaszára, melynek alapja az életre szóló munka.¹⁶ (Brannen és Nilsen 2002)

Láthattuk, hogy a fentiekben bemutatott öt szakaszos élet-minta tipológiára épülő elmélet szakít azzal a nézőponttal, mely azt hangsúlyozza, hogy a felnőttkorba történő átmenet egyre hosszabb folyamat. A vegyes minták ifjúkori megjelenése azt is jelentheti, hogy a különböző területek vegyítése meghatározó szerepet tölt majd be a fiatal felnőtt későbbi életében is, azaz uralkodó mintává válik. Du Bois-Reymond kutatása pedig azt szemlélteti, hogy a fiatalok nem tartják vonzónak a felnőttkort, nem szeretnék elkötelezni magukat, számos területen úgy

¹⁶ A kutatás eredményei szerint az első modellbe jellemzően alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen brit és norvég nők tartoztak, a második modell az egyetemista nőkre volt jellemző, a harmadikba pedig a tradicionális kenyérkereső szemléletet képviselő, szakképzett férfiak tartoztak.

érzik, még kihívások várnak rájuk, amiket szeretnének kipróbálni. Mindemellett problémás az is, hogy a fiatalok nehezen választanak szakmát, ami rámutat arra, hogy nem kapnak megfelelő szakmai segítséget. Brannen és Nilsen vizsgálata pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelenlegi helyzet észlelése mentén eltérő jövőképek rajzolódnak ki a fiatal felnőttek körében.

I.2.3. Felnőtté avatási rítusok továbbélése

Felnőtté avatási rítusok

Az antropológusok szerint a beavatási rítusok azt szolgálták, hogy a törzsi kultúrákban egyetlen aktus keretében nyilvánítsák felnőttnek az egyént, ezzel megtörjék a folytonosságot. Linton (2002) szerint minden társadalom legalább három kor szerinti csoportosítást ismer, mint a gyermek-, a felnőtt- és az öregkort. Néhány társadalom szerinte túlhangsúlyozza a kort, mint státusz meghatározó tényezőt. Afrikai törzsekre utal például, ahol a férfiak társadalmá olyan egységekre oszlik, akik ugyanazon évben, esetleg 2-3 éves különbséggel születtek. *„A fiú nem akkor lesz férfivá, amikor fizikailag megéri, hanem amikor a társadalom elismeri a férfi-mivoltát. Ezt az elismerést szinte mindig szertartás formájában ünneplik meg, amit pubertás-rítusként ismerünk.”* (Linton 2002: 20) Ezeknek a rítusoknak nem a fizikai érettség kimutatása a legfontosabb célja, hanem a társadalmi érettség bizonyításáé. Linton megfogalmazásával élve: egy férfi nemzőképessége nem annyira fontos a társadalom számára, mint az, hogy el tudja végezni egy férfi munkáját, rendelkezik egy férfi tudásával és ismereteivel. A rítusok minden esetben tartalmaznak erősségi, ügyességi feladatokat, és a férfi-jelölt ameddig ezeknek nem képes megfelelni, gyermeki státuszban marad. A serdülőkorba való belépést szentesítő rítusok, - melyeket Van Gennep nyomán átmeneti rítusoknak nevezünk - azt jelenítik meg, hogy a gyermek elszakad anyjától és bekerül a férfiak társaságába, ahol átesik a megfelelő nevelésen, majd visszatér a közösségbe. (Linton 2002) Az antropológusok szerint a férfivá avatás rítusai sokkal gyakoribbak és részletesebben kidolgozottabbak, mint a nővé avatásé. A nővé válást sokkal inkább természetes folyamatnak tekintették, míg a férfivá válást inkább kulturális teljesítménynek. *„A lánygyermek „természetesen” válik nővé és nő bele szerepeibe, a fiúgyermek esetében viszont ezt társadalmilag ki kell nyilvánítani, meg kell jelölni azt a momentumot, amelyben ez megtörténik, mégpedig úgy, hogy ki kell őt szakítani az anya-fiú kapcsolatból”.* (Magyari-Vincze 2006: 72) Például a Wogeo törzs férfivé avatási rítusa több éven át zajlik, különböző életkorokban, különböző magatartásokat várnak el a fiúgyermektől. Az első rítus négy-öt éves korban történik a fülek kilyukasztásával, a következő beavatási rítus tíz éves korban zajlik, amikor a fiút átviszik a férfi házba, ahol a cél, hogy ráijesszenek. Ezt követően, ha a fiú készen áll az első szexuális aktusra, a nyelvét¹⁷ bevagdadják, szúrós levéllel dörzsölik, amíg a nyelv vérezni nem kezd (ezzel a nők természetes nővé érésének jelét, a menstruációs vérzést utánozzák). Végül a negyedik rituálé akkor következik be, amikor a férfi készen áll a házasságra, a családalapításra. Egy afrikai törzs példája azt mutatja, hogy létezik nővé avatási rítus is, mely ez esetben egy 23 napos ceremónia. A szertartást közösségileg végzik, tehát több lány együtt esik át rajta, olyan lányok, akik életükben először menstruálnak. A lányok mindenféle tevékenységeket játszanak, amelyeket későbbi életükben, majdan felnőtt nőként végezniük kell. Célja, hogy megtanulják, hogy milyen egy ideális asszony. Az egyik este

¹⁷ Azért a nyelvet teszik ki ilyen beavatkozásnak, mert úgy tartják, hogy ezen keresztül került a fiúgyermek kontaktusba az anyjával, hiszen ő szoptatta és etette. Ezért a nyelvet meg kell tisztítani (az anyától).

megjelennek a leendő vőlegények, ami azt jelzi, hogy a házasságokat előre megtervezik, a partnerről a szülők döntenek. Kessler szerint, „*míg a férfit a váló fiúkat arra tanítják meg, hogy miként kell élniük a férfiak világában, milyen a férfias viselkedés és miként kell viszonyulniuk egymáshoz, addig a nőket ezeken a rítusokon keresztül viszont arra készítik fel, hogy miként viselkedjenek a férfiakkal abban a világban, amelyikben a férfiaknak döntő szerepük van*”. (idézi Magyar-Vincze 2006: 74) Az ausztráliai csurunga nép felnőtté avatási rítusa szerint a 13 éves ifjúnak azt kell bizonyítania, hogy mindenre képes, amit a közösség férfi tagjaitól megtanult. Az avatási szertartás a csurungáknál a kultikus körülmetélés szertartása köré rendeződik. (Virág 2000)

Kemény szerint a cigány gyermekek a családban sokkal szabadabbak, mint a nem cigány gyermekek és sokkal felnőtttebbnek, egyenjogúbbnak tekintik őket, mint a nem cigány családokban. (Kemény 2000) A hagyományörző cigány családokban élő gyermekek felnőtté válásával - bár nincs beavatási szertartás - kapcsolatban Bánlaky (2008) megemlíti, hogy az már 12-14 éves korban bekövetkezik.¹⁸ Erre az életkorra a cigány fiatalnak képesnek kell lennie a neme szerinti önálló tevékenységre. „*Lókereskedő család fiának már kell tudnia alkudni, lovat eladásra felkészíteni, zenész család gyerekének játszania kell valamilyen hangszeren*.”¹⁹ A lányoknak az anyai szerepre kell felkészülniük, tudniuk kell főzni, mosni, gyermeket ellátni. A felnőtt korra kell elsajátítani a közösség normarendjét is, a romani kris (cigánytörvény) alapján, ami hagyományörző közegben ma is megtalálható. A felnőtté válás teljes érvényű befejeződése a saját család alapítása.

Felnőtté avatási rítusok továbbélése a hazai gyermekvédelemben

A mai gyermekvédelmi szakellátásban is találhatunk olyan népszokásokra épülő pedagógiai elemeket, rítusjátékokat, melyeket személyiségfejlesztési eszközként alkalmaznak. A Pécsi Gyermekotthonban például a nagykorúvá váltak esetében a gyermekotthon Utógondozói Otthonába átköltözők számára egy beavatási szertartást rendeznek a „*felnőttek világába való belépésük alkalmából*”. Ennek a fontosságát a következőkkel indokolják: „*Erre nagy szükség van, hiszen az utógondozotti ellátás létformája már felnőtt szabadsággal, ugyanakkor jóval nagyobb elvárásokkal, kötelezettségekkel jár. A fiataljaink sokszor nem érzik a különbséget a kétfajta élethelyzet között, sokszor még mindig éretlen dolgokat cselekednek, veszélyeztetve azt, hogy emiatt kikerülhetnek az utcára. A kétfajta létforma határozott különbségtételét erősíti meg bennük ez a beavatási rítus*.” Ennek menete: a nagykorúvá vált lányt az Utógondozói Otthonba történő átköltözése előtti estén utógondozott nagylánnyá avatják. Tiszteletére vacsorát rendeznek a volt csoportjában, ahol jelen vannak az Utógondozói Otthon felnőttjei és fiatal felnőtt gondozottai. „*A vacsora elején a jelenlévő összes felnőtt körbeáll, a jelölt avatandó pedig a kör közepére. Először a volt nevelője mondja el a búcsúztatóbeszédet, utána az Utógondozói Otthon vezetője folytatja a befogadó beszéddel. Az avatandó ezután körbemegy és mindenkit megölel, arcukra csókot ad és mézes pálinkával kínálja meg őket. Azután ő is beáll a körbe, a felnőtt létbe befogadás szimbólumaként. Ezután közösen karikázó éneket énekelnek a körbeállók*.” A fiúavatást az ősi vérrítus emlékét idéző módon teszik. A vérrítus menete a következő: szintén volt csoportjában rendeznek egy vacsorát a nagykorúvá vált tiszteletére, itt is elhangzanak a búcsúztató és befogadó beszédek. Majd „*az utógondozói csoportban élő legidősebb fiú „keresztapa” szerepet vállal, melynek során segíti az újonnan*

¹⁸ A természeti népeknél többnyire ebben az életkorban történik meg a rituális felnőtté avatás (vagy felnőtté avatáshoz vezető út valamely állomása), a zsidó hagyományban is az ilyen korú fiúknak van a bármicvója.

¹⁹ Bánlaky Pál (2008): Bölcsőtől a sírig - a cigányok mindennapi kultúrája. X. Közművelődési Nyári Egyetem, előadás, Szeged (2008. július 7-11.) (<http://knye.shp.hu/hpc/web.php?a=knye&>, letöltés: 2008.12.12.)

érkezett a beilleszkedésben. A beavatási rituálé keretében a keresztapa kezét fog a beavatandóval, összekulcsolt kezüket vörösborral öntjük le, melyet alatta egy serlegben felfogunk. Utána a serlegből mindketten kiisszák az aláfolyt bort. A többi vörösborral pedig az összes jelenlévő nagykorú felnőtt koccintással fogadja be az új utógondozói ellátott fiatal a felnőttek világába.” (Platthy és Lónay 2003)²⁰

I.3. Fiatal felnőttek támogatásának helye a gyermekvédelem rendszerében

A Gyermek Jogairól szóló Egyezmény alapján a hazai Gyermekvédelmi törvény a 18 év alattiakat tekinti gyermeknek. Ugyanakkor biztosítja a lehetőségét a nagykorúvá válást követően egy olyan ellátás (utógondozói ellátás) és egy szolgáltatás (utógondozás) igénybevételének, amely a gyermekvédelmi gondoskodásban kiskorúként (gyermek- és fiatakorúként) eltöltött gondozotti státusz jogán, a jogi értelemben vett felnőttnek jár. A Gyermekvédelmi törvény a gyermeki jogok érvényesülését hivatott szolgálni, nem pedig általában az emberi jogokét (természetesen a gyermeki jogok is emberi jogok, melyek speciálisak, kizárólag a gyermekekre vonatkoznak).

I.3.1. A kislelőtt mégis csak gyermek?

A gyermekvédelmi szakellátásban maradás nagykorúság utáni lehetősége mindenképpen azt a haladó szellemiséget mutatja és mutatta már 1997-ben is, hogy a szakellátásban nevelkedetteknek szükségük van további segítségre (egy rendszerben nyújtott segítség feltételezi, hogy ez szakmai segítség) a kibontakozó felnőttkor megéléséhez, a szociológiai értelemben vett felnőtt szerepek elsajátításához. Jogok tekintetében ellentmondásosnak tekinthető a helyzet abban az értelemben, hogy az utógondozói ellátás és a nagykorúvá váltak esetében nyújtott utógondozás egy olyan rendszer része, amely a gyermeki jogok védelmére épül. Olyan kitételt pedig sem a Gyermeki Jogokról szóló Egyezmény, sem a Gyermekvédelmi törvény nem tartalmaz, hogy gyermek az, aki a 18. életévét még nem töltötte be, kivéve a gyermekvédelemben nagykorúvá vált személy. *Mi ezzel a gyermekvédelem üzenete, hogyan tekint a fiatal felnőttekre?*

A gyermekvédelem üzenetei

Véleményem szerint a gyermekvédelem üzenete háromféle értelemben is negatív.

A) *Negatív rendszerüzenetnek* nevezem, hogy a gyermekvédelem önmaga számára is azt sugallja, hogy bár jogi értelemben vett felnőtteket segít a nagykorúság után igénybe vehető ellátás és szolgáltatás, mégis gyermek szerepben tartja ezeket a fiatalokat, hiszen gyermekvédelmi háttérük okán sebezhetőbbek, veszélyeztetettebbek. A gyermekvédelem

²⁰ Platthy István - Lónay Eszter (2003): A természet változásrendjére épülő évkörös rítusjátékok, ünnepek, mint a személyiségfejlesztés eszközei - A népszokásokra épülő pedagógiai modell a Pécsi Gyermekotthonban. (www.pecsgyo.org/web/tan/tanulmany1.htm, letöltés: 2008.09.13.) (Eredeti megjelenés: Fejlesztő Pedagógia, 2003/4-5. - Gyermekvédelem válaszáron)

ezzel önmaga legnagyobb kritikusa, hiszen a gyermekvédelmi szakellátás nagykorúság előtti működéséről alkot vélemény²¹.

Ki kell emelni azonban, hogy céljaiban a gyermekvédelmi szakellátás ugyan számol azzal a globális társadalmi változással, hogy a fiatalok egyre később lépnek be a felnőtt társadalomba, később válnak önállóvá, később szeretnének felnőtté válni, de abban a kontextusban, amelyben a gyermekvédelem saját magát értelmezi, a gyermeki jogok védelme és a gyermek mindenkinek felett álló érdekének a képviselője a mérvadó. A fiatal felnőtt legjobb érdeke nem merül fel a szabályozás szintjén (a gyakorlat oldalára itt nem térek ki, ennek vizsgálata az V. és a VI. fejezet egyik témája).

B) Negatív társadalmi üzenetnek tekintem, hogy a gyermekvédelem azt közvetíti, hogy a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek sokkal problémásabbak, mint a családban élő társaik. Nem csak a vérszerinti családjukkal volt probléma (hiszen azért emelték ki őket), hanem ők maguk is problémákkal terheltek. Neubauer nyomán küldi a gyermekvédelem ezt az üzenetet a társadalomnak, hogy ezek a fiatal felnőttek számos traumát szenvedtek el a családban, esetleg a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében, vagy az oktatásban, de az átélt problémák mégsem tették őket koraéretté, hanem sokkal inkább maradtak gyermekek, akik talán nem is válnak felnőtté sosem.

C) Negatív célcsoporti üzenetnek hívom, hogy az érintettek/érdekeltek felé azt sugallja a gyermekvédelem, hogy gyermekvédelmi háttérük okán nem elég érettek, felnőtt szerepeiket egy állam által védett (vagy kontrollált) közegben - hiszen kapcsolati hálójuk is szűkös, nincs mögöttük a család - jobban el tudják sajátítani. Azt is üzenheti számukra, hogy szüleik sem voltak eléggé felnőttek, hiszen őket sem tudták felnevelni. És félelmet kelthet bennük, hogy éretlenségük születendő gyermekeik útját is eleve elrendelheti a gyermekvédelemben.

Ebben a relációban a pozitív diszkrimináció nem vethető fel, a fiatal felnőtt (gyermekvédelmi elvi szintű) gyermeki státuszának őrzése kirekesztő, megbélyegző, még ha a társadalom hátrányos helyzetű csoportjába tartozókról van is szó, akiknek különtámogatásra,²² szakmai segítségre van szükségük. Ezekre azonban fiatal felnőttként, nem pedig gyermekként szorulnak. Esetükben már nem a nevelés és a gondoskodás a meghatározó, hanem az önálló életvezetéshez szükséges készségek elsajátításában, hivatalos ügyek intézésében és általánosságban a felnőtt szerepek megélésében, azok felvállalásában való segítségnyújtás. Az utógondozói munkában a szociális munka típusú segítséget kell(ene) alkalmazni. *„A nevelői típusú gondozás gyermeknek tekinti az ellátást igénybevevő fiatal felnőttet, bár fenntartja azt a látszatot, hogy felnőttként kezeli. A gondozás során az irányító jellegű tekintélyelvre épít, a jutalmazás és büntetés rendszere nem független a nevelő érzelmi állapotától. Valójában*

²¹ Még akkor is, ha figyelembe vesszük azt is, hogy egyre több a serdülőkorban, főleg 15-16 éves korban bekerülő fiatal, akik esetében valószínű, hogy a saját családban hosszú időn keresztül megoldatlanok maradtak a problémák. Ezekben az esetekben a nagykorúvá válásig fennálló 2-3 év a hátrányok kiküszöbölésére nem elegendő. De felhívja a figyelmet arra is, hogy feltehetőleg az alapellátás keretében a család az egyre hosszabb ideje mélyülő problémák kezelésében nem kapott megfelelő segítséget. A szakellátás bemeneti oldala a gyermekjóléti szolgálat kimeneti oldalának fényében értelmezhető. Azokban az esetekben, ahol a szakellátásban kevés időt töltenek el nagykorúvá válásukig a fiatalok, túlzó az a vélekedés, mely szerint a rossz szakellátási kimeneti mutatók csak a szakellátás inkompetens működésének köszönhetők. Ezekben az esetekben a sok éves alapellátási előzmény hiányát vagy az alapellátás helytelen beavatkozásait és ezzel párhuzamosan a mélyülő problémákat 2-3 év alatt a szakellátás nem tudja kioltani. A diszfunkciók, rendszeranomáliák alól azonban nem lehet felmenteni.

²² A különtámogatás fogalmát Domszky és Büki (2001) vezette be a gyermekvédelemben. Tágan értelmezve a gyermekvédelem rendszerén belül a szakellátás definiálható különtámogatásként. A gyermek szükségleteihez igazodó egyéni nevelési-gondozási tervet tekintik a különtámogatás keretének. *„A szakellátás ezen túlmenően preferál csoportokat, amelyeket más normák alapján kell gondozni, nevelni.”* (Domszky és Büki 2001: 301) Ebbe a csoportba a speciális szükségletű gyermekeket és az utógondozói ellátottakat sorolják, ők a gyermekvédelem szűkebb értelemben vett különtámogatásra szorulói.

fenntartja azt az állapotot, amit a fiatal már korábban a gyermekvédelmi gondoskodás során megszokott. Ezzel szemben a szociális munkás típusú segítség a szerződéses rendszerre épít, melyben a célokat és feladatokat a fiatal igényeinek és lehetőségeinek megfelelően közösen határozzák meg.” (Szikulai 2006a: 72) Az utógondozónak és a fiatal felnőttnek egyenrangú partnernek kell(ene) lennie. A gyermekvédelmi szakellátás intézményei mégis a nevelői típusú tevékenységeket részesítik előnyben a szolgáltatás típusú segítő tevékenységek helyett, holott az utógondozói ellátásban a felhasználók életkora, önjogúsága a szimmetrikus kapcsolatok kiépítésének nem lehet akadálya. (Riegler 2000)

A nagykorúvá vált, gyermekvédelmi szakellátásban maradó, utógondozói ellátotti státuszú, illetve az onnan már kikerült, jelenleg utógondozásban részesülő fiatalok esetében nem lehet a gyermeki jogokkal operálni, ugyanis azok nem fejezik ki a nagykorúvá váltak érdekeit, és jogaikat sem fedik le. A különtámogatásoknak a szociológiai értelemben vett felnőtté válásukat kell szolgálniuk, hiszen jogi értelemben már felnőttek, speciális jogok biztosítása nem szükséges, jogaikat önállóan tudják érvényesíteni, érdekeiket maguk képviselik, ellentétben a gyermekekkel. A fiatal felnőttek esetében tehát nem a gyermekvédelemben dolgozók azok, akik arra hivatottak, hogy a fiatal felnőtt legjobb érdekét felismerjék és képviseljék, bár a felismeréshez nyújthatnak szakmai segítséget.

Sok esetben problémát jelent, hogy a fiatal felnőttek a nagykorúságuk után kézhez kapott megtakarításaikat rövid időn belül elköltik. (Szikulai 2006a) Ezzel kapcsolatban számos szakember úgy véli, hogy célszerű lenne, ha a fiatal felnőtt a megtakarításaihoz 18. életévét betöltve még nem férhetne hozzá, vagy a felvehető összeg limitálva lenne, esetleg valamilyen elszámoláshoz kötötten működne a megtakarításhoz való hozzáférés. Többen azt képviselik, hogy a megtakarításhoz való hozzájutást a 21. életévhez kellene kötni „a fiatal felnőtt saját jövőjének biztosítása érdekében”. Ez nem jelentene mást, mint a két-ütemű felnőtté válás jogi szabályozásának bevezetését. Ez a gyakorlat jelenik meg a már említett Egyesült Államokban, ahol választójog 18 éves kortól kapható, alkoholt pedig 21 éves kortól lehet legálisan fogyasztani. A megtakarítás szabadon való hozzáféréseinek korlátja a cselekvőképes, nagykorú személy szabad döntésének korlátja. A Gyermekvédelmi törvény 2004-es módosítása előtt az utógondozás elrendelése kötelező volt, ami azt jelentette, hogy a cselekvőképes nagykorút önálló döntésében valóban korlátozta a rendszer.²³

1.3.2. Az önreflexióban járatos gyermekvédelem

Amennyiben elfogadjuk, hogy elvi szinten igaz, hogy a gyermekvédelem a legálisan felnőtté váltakat implicite gyermekként kezeli, két megoldás is körvonalazódni látszik. (Természetesen jóval több megoldás és megközelítés is kínálkozhat, a megoldások kidolgozása nem célja a tanulmánynak.)

A) Az egyik megoldás az lehetne, hogy a gyermekvédelmi rendszerből kikerülne a nagykorúvá vált fiatalok támogatása, ellátása és a szociális ellátórendszer alá tartozna, melyet A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény szabályoz. Ez a megoldás azt hordozza magában, hogy a gyermekvédelmi szakellátás kimenetei a szociális ellátások bemeneti oldalát adják, ami a célcsoport ellátásra szocializálását, állam által nyújtott ellátástól való függőségét alapozza meg, ami álláspontom szerint helytelen. Bár több ellátásban (hajléktalan-, szenvedélybeteg-, pszichiátriai-, fogyatékos ellátás) is

²³ A módosításra éppen emiatt került sor, hiszen a jogi értelemben vett nagykorút - gyermekvédelmi háttere okán - nem lehet korlátozni cselekvőképességében.

megjelenhetnek a volt gondozottak a szociális szolgáltatások rendszerében, de ezek az intézményrendszerek csak tüneti kezelést tudnak biztosítani, a probléma eredeti okát nem tudják megszüntetni. A szociális szolgáltatások rendszerében nincsen alkalmas intézmény, amely a gondozásból kikerülő fiatal felnőttek hiányos szocializációjából, az önálló életre való (korlátozott) alkalmatlanságából eredő problémákat orvosolni tudná. A gyermekvédelmi szakellátás - minden hospitalizációs ártalom ellenére - a gyermekek esetében ezen problémák kezelésére jött létre.

B) A másik lehetőség az lenne, hogy a gyermekvédelem újragondolná önmagát, gyermek- és ifjúságvédelemként definiálná tevékenységét, ahol a nagykorúvá vált utógondozói ellátásban maradók, illetve az utógondozásban részesülők támogatása az ifjúságvédelem alá tartozna. Az öndefiníálásnak, a szakmai tartalmak, alkalmazott módszerek végiggondolásának érinteni kellene a jogok kérdését is.

Önreflexiós gyermekvédelmi múlt

A Gyermekvédelmi törvény életbe lépése előtt két fő területe volt az állami gyermekvédelemnek: az általános és a speciális gyermekvédelem. Az általános gyermekvédelem feladata a 0-18 éves korú gyermekek és fiatalok támogatása volt. Beletartozott az egészségügyi területen a családtervezés, az anya- és csecsemővédelem, az egészségnevelés, az oktatásügy területén az óvodai- és iskolai gyermekvédelem, a diákétkeztetés, a nevelési tanácsadók működése. Az általános gyermekvédelem része volt a társadalombiztosítás területén például az anyasági segély, a terhességi-gyermekágyi segély vagy a családi pótlék. *„Az általános gyermekvédelemből az állami gondoskodás rendszeréhez tartozó ún. védő-óvó intézkedések vezettek át a speciális gyermekvédelembe.”* (Domszky 1999: 54) Az állami gondoskodás két részből állt. Egyrészt a védő-óvó intézkedésekből, mint például a kiskorú iskolalátogatásra kötelezése, a szülő figyelmeztetése, veszélyeztető körülmények megszüntetése, segélyek nyújtása a családnak, megelőző pártfogás elrendelése. Ezen intézkedések egyértelmű célja az volt, hogy a kiskorú a családban nevelkedhessen. Az állami gondoskodás rendszerének másik eleme a családból való kiemelés volt, a kiemelt kiskorú gyermek- és ifjúságvédő intézetekbe, nevelőszülőkhöz, nevelőotthonokba, SOS gyermekfaluakba, vagy javító-nevelő intézetekbe és gyógypedagógiai intézményekbe kerülhetett. (Domszky 1999)

Domszky (1997) a Gyermekvédelmi törvény születésekor annak tematikáját átfogónak, de egyben koncentrálnak is nevezte. Ami azt jelenti, hogy a törvény a szélesebb, gyermekjóléti megközelítés néhány eleme mellett, a szűkebben vett gyermekvédelmi problémák kezelésére összpontosít. *„Valószínűleg azért is, hogy növelje önmaga realitásértékét.”* (Domszky 1997: 6) Honti (1998) a modern és sokrétű jelzőkkel illetve a törvényt. Később Domszky és Büki *„különös szituációnak”* (2001: 299) nevezi, hogy a jogszabály strukturálja a szakmát, a paragrafusok kereteit kell szakmai tartalommal megtölteni, vagyis nem a szakmai eredményekre támaszkodik a jogi szabályozás. Ez a vélemény egybecseng Hontiéval, aki szerint az új szabályozást nem csak a korábbi rendszer szempontjából kell megvizsgálni, hanem figyelembe kell venni *„a területen dolgozók elvárásait, adottságait, és nem utolsósorban a regionális sajátosságokat”*. (Honti 1998: 67) Természetesen a Gyermekvédelmi törvényt nem alapozhatta meg egyértelmű szakmaiság, mert a gyermekvédelem feladatai és módszerei változékonyak, a gyermekvédelem folyamatos értelmezést, megoldáskeresést, azaz önreflexiót igényel, másrészt *„láthatóságát, intézményes és személyes megoldhatóságát több oldalról befolyásolják a társadalom és a gazdaság aktuális folyamatai, a közpolitikai tendenciák, a kulturális hagyományok (...)”*. (Domszky és Szikulai 2001: 2)

A Gyermekvédelmi törvény megszületése előtt, mint már fentebb említettem, volt egy olyan elképzelés, mely szerint a törvény a gyermekek összes alapjogát szabályozta volna minden olyan állami feladatra kiterjedve, amely a gyermekekkel kapcsolatos, beleértve a gyermekjóléti alapellátások és a gyermekvédelmi szakellátások mellett az oktatásügyet, gyermekegészségügyet is.²⁴ Ezt a koncepciót azért vetették el, mert nem járt volna semmilyen többlethasználattal a gyermekek szempontjából, vagy inkább túl sok érdekkülönbözőséghez vezetett volna. A törvény születése előtti másik elképzelés a gyermekjólétről és gyermekvédelemről szólt²⁵, utalva a klasszikus gyermekvédelmi problémákra és korábbi megoldásokon túlmutató tartalomra. Ez azért került elvetésre, mert a gyermekvédelem hazai megközelítésének értelmében, az magában foglalja a gyermekjólétet is, a „*gyermekvédelem széles értelmezésébe elvben a társadalmi lét, társadalmi tevékenység minden olyan szférája beletartozik, amely az adott társadalom gyermekkorúnak tekintett népességével kapcsolatba hozható.*” (Domszky 1999: 7) A harmadik elképzelés törvény születése előtt a gyermek- és ifjúsági gondoskodásról, valamint a gyámszékekről²⁶ szólt volna. A hiányzó védelem szó használatát és a törvény címében való megjelenítését az is indokolta Hanák szerint, hogy „*Minden gyermek védelmezésre, oltalomra szorul, mert önmagát megvédeni képtelen palánta.*” (Hanák 1993: 84)

Amennyiben a Hanák Katalin által 1993-ban javasolt cím - *Törvény a gyermek- és ifjúsági gondoskodásról, védelemről* - lett volna a törvényünk címe (tartalomtól függetlenül), megtalálhatnánk benne a gyermek mellett az ifjúság kifejezést is, ami az általánosabb érvényű gondoskodást és a leszűkítőbb jellegű védelmet is magában foglalná. A gondoskodás,²⁷ abban az értelemben, hogy valakinek a gondját viselni, általánosnak tekinthető, de értelmezhető úgy is, mint „*az ártalmakat megelőző és elhárító, az életkörülmények javítására irányuló szervezett társadalmi tevékenység.*” (Hanák 1993: 84) Ugyanakkor hiányozna belőle a jólét fogalma, amellyel a gyermekvédelem korábbi reziduális szemléletének meghaladását fejezhetnénk ki. A gyermek- és ifjúságvédelem kifejezés számomra inkább szűkítő jelentéssel bír, ami azt sugallja, hogy valamilyen negatív hatástól kell megvédeni a gyermekeket és az ifjúságot. Elrejtíti azt is, hogy tulajdonképpen hol húzódik a határ a gyermek- és ifjúságvédelem és a nem gyermek- és ifjúságvédelem között. (Szöllősi 2003) Ebben az értelemben a *gyermek- és ifjúságjóléti és védelmi* megfogalmazás tűnhet teljesnek. Azonban a tág „jóléti” és a szűk „védelmi” fogalom között egy hiátus tátong: a gondozás/gondoskodás fogalma. A Gyermekvédelmi törvény szerint a „*gyermekjólét: a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésének, személyi, vagyoni és egyéb jogainak biztosítása.*” Míg a „*gyermekek védelme a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység.*” A gondoskodás fogalma nincs meghatározva a törvényben.

²⁴A Gyermekvédelmi törvény megszületése után tíz évvel, az Országgyűlés által 2007-ben elfogadott „*Legyen jobb a gyerekeknek!*” Nemzeti Stratégia - melynek célja a gyermekek szegénységének csökkentése és a gyermekek esélyeinek növelése - holisztikus szemléletet képvisel, a gyermekekkel kapcsolatos intézkedések minden olyan állami feladatra kiterjednek, amelyek az egészségügy, oktatás, szociális jólét, gyermekvédelmi ellátások és intézmények terén csökkentik az egyenlőtlenségeket.

²⁵Törvénytervezet a gyermekjólétről és gyermekvédelemről, melyet a Deregulációs és Kodifikációs Bizottság készített.

²⁶Törvénytervezet a gyermek- és ifjúsági gondozásról, melyet a Népjóléti Minisztérium Család, Gyermek- és Ifjúságpolitikai Főosztálya készített.

²⁷A gondoskodás fogalmát ma a gyermekvédelmi alapellátás keretében gondozottakra és a szakellátásban élőkre használjuk, ebben az értelemben a gyermekvédelem társadalmilag-történelmileg kialakult fogalmánál jóval szűkebb, hiszen a hazai gyermekvédelem fogalma a még nem gondozottakat is lefedi.

Már Csorna Kálmán 1929-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a gyermek- és ifjúságvédelmi műszó „a veszélyeztetett fiatalok érdekében kifejtett védő, gondozó és nevelő rendszabályok és intézkedések összességét” jelöli, tehát a fenti tevékenységek „főként a már meglévő baj orvoslására” irányulnak. Míg az „egészséges, romlatlan és normális körülmények közt élő fiataalkorúak gazdasági derekasságának, testi jólétének és szellemi-érzelmi erejének fokozására irányuló törekvések” a gondozás fogalmába tartoznak. Csorna érvelése szerint a gyermekvédelem fogalmi használata két okból is szűk, egyfelől hiányzik belőle az ifjúság védelme, másfelől „a védelem szó csak a veszélyeztetett kategóriák érdekében kifejtett tevékenységet fedi, ellenben a normális fiatalság gondozását nem.”. Bár a gyermekvédelem fogalmi használata a köztudatban mélyen gyökerezik, a gyermek- és ifjúságvédelem működése leginkább a gyermek- és ifjúságvédelemben merül ki, a két terület nem ugyanarra a célcsoportra, szükséglet-kielégítésre irányul. (Csorna 1929/1996: 39-40)

A jólét, gondozás/gondoskodás, védelem fogalmak újraértelmezése

A gyermekvédelmi szakma, mint multidiszciplináris szakma több tudomány fogalmi készletét használja, ennek következtében kivédhetetlenek az olykor egymással nem korreláló fogalmak, amelyek nehézséget okoznak a szakmai tevékenységek során. „A gyermek- és ifjúságvédelemnek nincs önálló szaknyelve. Létezik azonban szakszókincse, amelyre az a jellemző, hogy különböző diszciplínákból ered. A szakkifejezések közös tulajdonsága, hogy a fogalmak jelentéstartalma idővel is, és aszerint is módosul, ahogy egyik szakmából a másikba 'átszármaznak'.” (Domszky 1999: 16)

A következőkben kísérletet teszek egy egységes logikai keretrendszerbe foglalt szakmai szókészlet felvázolására, amely részben leegyszerűsítene a ma használatos gyermekvédelmi terminológiát, más szempontból elősegíthetné a gyermekvédelem rendszerének újragondolását, - és ennek keretében a fiatal felnőttek támogatási rendszere helyének megtalálását - a fogalmi tisztázatlanságok felszámolását.

A **gyermek- és ifjúságvédelem** (welfare) megközelítésben tartalmazza a **jólét** fogalmát, mint az anyagi és tárgyi létfeltételek meglétét, illetve a **jólét** fogalmát, amely a gyermekek és az ifjúság testi, lelki, értelmi, érzelmi és erkölcsi egészségére, csorbíthatatlan gyermeki és emberi jogaira, valamint gyermeki és emberi méltóságára irányul.²⁸ A gyermekek és az ifjúság jólétének biztosítása nem kizárólag a gyermekvédelmi rendszer pénzügyi és természetbeni ellátásainak és személyes szolgáltatásainak feladata. Jólétük biztosítása kiterjed például a közművelődés, oktatás, egészségügy területére is. Az egyes, gyermekek és fiatalok jólétének biztosítását célzó programok, szolgáltatások a jóléti szükségletek kielégítését célozzák. Ebben az esetben a család autonómiájába való beavatkozásról nem beszélhetünk, a szolgáltatások önkéntes alapon vehetők igénybe.

A **gondozás/gondoskodás** (care) fogalma értelmezésében arra irányul, hogy a gyermekes családokban a szülő (a gyermek²⁹ jogán), vagy maga a gyermek kap szakmai segítséget a problémák megoldásához. A gondozás/gondoskodás tehát olyan személyes szolgáltatások igénybevétele (önkéntes vagy kötelező jelleggel) jelenti, amelyek a problémák megoldását célozzák, de a gyermek a családban marad. A szakmai segítségnyújtás célja a gyermek

²⁸ Részben ez a megközelítés a Törvénytervezet a gyermekjólétről és gyermekvédelemről c. koncepcióban is szerepelt, melyet arra hivatkozva vetettek el, hogy jólétről nem lehet Magyarországon beszélni. Hanák közöl egy adatot is a tervezet szövegéből, mely szerint 1987-ben a városi gyermekek 30%-át veszélyeztette az elszegényedés. (1993: 7)

²⁹ Aki ebben az esetben 18 év alatti.

családban való nevelkedésének elősegítése, a veszélyeztetettség megelőzése és megszüntetése. Ebben az értelemben a gondozás/gondoskodás olyan programokat, szolgáltatásokat jelent, amelyek problémakezelők. A két fogalmat azonban érdemes elhatárolni egymástól, nem szinonimaként kezelni. Megközelítésem szerint az önkéntesen igénybe vehető szolgáltatások esetében a **gondozás** fogalmának a használata az adekvát, ahol a szülők abban kapnak a felmerülő problémák megoldásához szakmai segítséget, hogy gyermeküknek megfelelő módon és teljes körűen tudják gondját viselni (veszélyeztetettség megelőzése). A gondozás terminusban nem beszélhetünk ártalmakról. A **gondoskodás** fogalma azt jelenti, amikor a család autonómiájába már azért történik beavatkozás, mert a fellépett ártalmakat el kell hárítani (veszélyeztetettség megszüntetése). A gondoskodás tehát olyan problémakezelő megoldásokat tartalmaz, ahol kötelező az együttműködés. A gondozás/gondoskodás megközelítésben a hangsúly azon van, hogy a gyermek a családban él és a cél is az, hogy továbbra is ott nevelkedhessen. A kötelező jellegű együttműködés (gondoskodás) esetében az intervenció a család autonómiáját nem hagyja érintetlenül, ellentétben az önkéntes együttműködésre épülő személyes szolgáltatás igénybevételével (gondozás), de egyik esetben sem vonják meg a szülő felügyeleti jogát. Tenczer felvetésével egyet értek, mely szerint a hatósági intézkedés nyomán kötelezett családokkal folytatott családgondozást érdemes elhatárolni az önkéntesen igénybe vehető gyermekjóléti szolgáltatásoktól. Éppen ezért javaslata szerint a gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás közé be kellene építeni a gyermekvédelmi alapellátás fogalmát. (Tenczer 1999: 2)

A **helyettesítő gondozás** terminus használatát az átmeneti ellátások esetében tartom indokoltnak, amikor is a szülő felügyeleti joga nem szünetel, de egy rövid, átmeneti időszakra az állam vállalja át a szülő helyett gyermeke gondjának viselését abban az esetben, ha a gyermek átmenetileg ellátás és felügyelet nélkül marad, vagy elhelyezés hiányában ezek nélkül maradna, illetve ha ellátása a család életvezetési nehézségei miatt veszélyeztetett. A szülő kérésére vagy beleegyezésével történik az igénybevétel. A családok átmeneti otthona ebből a szempontból kilóg a helyettesítő gondozás fogalmából, hiszen nem vállalja át a gyermek gondozását, de szakmai segítséget nyújt a szülőnek gyermeke teljes körű ellátásához, gondozásához, neveléséhez. A szülő kérésére történik az ellátás együttes igénybevétele. Ebben az esetben a **gondozás** fogalma elegendő, vagy mivel egy intézményes ellátás keretében történik a gondozás szakmai segítség mellett, hívhatjuk *kvázi-helyettesítő gondozásnak* is.

A **védelem** (protection) értelmezésemben kizárólag hatósági intézkedés útján érvényesíthető állami beavatkozás, mely a gyermek családból való kiemelésére irányul, és a szülői felügyeleti jog megszűnik. Ebben az esetben a probléma (a veszélyeztetettség, ártalmak mértéke, azok elmélyülésének további veszélye miatt) már nem kezelhető családi keretek között a feltételezhetően megfelelő szakmai támogatás ellenére sem. (A beavatkozás tehát a családból való kiemelésre irányul.) Mivel a szülői felügyeleti jog szünetel, a gyermeknek a **helyettesítő védelmét** az állam látja el. Természetesen a helyettesítő védelem fogalma is felvetheti azt a kérdést, hogy a már kiemelt gyermek esetében mire irányul a védelem, az állam (aki véd) mitől vagy kitől védi a gyermeket.³⁰ A családból kiemelt gyermek esetében a **helyettesítő gondoskodás**³¹ fogalma a pontosabb, hiszen a kiemelés aktusával megvédte az

³⁰ A nemzetközi gyermekvédelemben egyre többet lehet hallani az intézményi bántalmazásról, de a rendszerabúzusra itt nem térek ki. A rendszer ártalmait csak a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettekkel kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatások kapcsán érintem.

³¹ Az Európa Tanács ((77)33 számú) határozata a *helyettesítő gondozás* kifejezést használja. Szöllősi (1996b) Blumenthal-t idézi, mely szerint a helyettesítő gondozáson egy tervszerű, időben strukturált helyettes családi

állam a gyermeket a további családi ártalmaktól és feltételezhetően nem szükséges a rendszertől (önmagától) megvédenie. A szakellátás problémaorientált, mely a gyermek múltbeli helyzetéből kiindulva jelenlegi helyzetére fókuszál, a jövőt kutatva. A múlt feldolgozásában, a családdal való kapcsolattartásban vagy a megszűnt kapcsolat újraélesztésében nyújt segítséget, illetve a jelenben felmerülő bármilyen problémára, például tanulmányokkal, egészséggel, kortársakkal kapcsolatosakra reagál. A szakellátásnak (helyettesítő gondoskodás) azonban rendelkeznie kell a progresszív tervezés képességével is, hiszen a legfontosabb, hogy a gyermek minél hamarabb visszatérhessen a családjába. A helyettesítő jelző éppen ezt fejezi ki, hogy ez az állapot nem végleges, a gondoskodás pedig arra utal, hogy a gyermek vonatkozásában nem csak, hogy gondját viseli az állam, de a problémáira is reagál szakmai segítségnyújtással. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a helyettesítő gondoskodásban is érhetik ártalmak (intézményes vagy nevelőszülői ellátásban) a gyermeket vagy fiatalt, indokoltnak tűnik a védelem fogalmának fenntartása. Amennyiben biztosak vagyunk abban, hogy *fair* döntést hoztunk, jobb és biztonságosabb helyre került a gyermek, a védelmi funkciót nem szükséges a szakellátásban túlhangsúlyozni, elegendő a helyettesítő gondoskodás fogalmának használata. A ma használatos egyik kifejezés, a „gyermekvédelmi gondoskodás” is ezt a gondoskodási funkciót hivatott kifejezni, ahol a gyermekvédelmi jelző magára az ellátórendszerre (szakellátás) utal, arra, aki gondoskodik.

A gyermekvédelmi szakellátásban nagykorúvá váltak esetében ma is az **utógondozás és utógondozói ellátás** fogalmakat használjuk, - a fenti gondolatmenettel egyezően - hiszen a *(ön)gondozás* ebben a két fogalomban éppen azt fejezi ki, hogy a fiatal felnőtt az esetlegesen felmerülő problémái esetén ahhoz kap szakmai segítséget, hogy megfelelő módon tudja önmaga gondját viselni. Esetükben a gondoskodás szó használata éppen a szakellátásban megszokottak prolongálására utalna, itt már nem lehet a nevelés vagy gondoskodás a szakmai munka alapja.

Az utógondozást használjuk az átmeneti nevelés megszűnése utáni utógondozásra is, ennek célja a gyermekjóléti alapellátás keretében a gyermek családjába történő visszailleszkedéséhez, az újbóli veszélyeztetettség megelőzéséhez nyújtandó segítség biztosítása. A szülői jogok már nem szünetelnek, de egy évig kötelező az együttműködés. A családi autonómiába való beavatkozás a szakellátási háttér okán történik.

A fenti levezetésből kitűnik, hogy a vizsgált három fő fogalmat, a jólétet, a gondozás/gondoskodást és a védelmet egy hierarchikus rendszerbe illőnek gondolom, amelyből az is következik számomra, hogy ennek a hierarchikus rendszernek nem lehet a gyűjtőfogalma a gyermekvédelem. Véleményem szerint a változó gyermekkorral, elhúzódó ifjúkorral számoló, önmagára folyamatosan reflektáló, új fogalmi apparátussal dolgozó gyermek- és ifjúságpolitikai megközelítésre lenne szükség.

A következő táblázat (3. számú táblázat) a fentiekben levezetett logikára épülő fogalmi apparátust foglalja össze. A fogalmi apparátus megújítására tett kísérlet a családban való nevelkedés/családból való kiemelés, szülői felügyeleti jog megléte/szünetelése, a támogatások, szolgáltatások proaktív/reaktív jellege köré szerveződött.³²

gondozást értünk, amit a családban nem tartható gyermekeknek nyújt az állam. Blumenthal ide sorolja azokat a családnak és gyermeknek nyújtandó szolgáltatásokat is, amelyek a gyermek mielőbbi visszatérését célozzák. A „placement of children” a családból kiemelt gyermek elhelyezését jelenti, melyet Szöllősi „helyettesítő gondozás”-nak fordított. A fenti fogalmak újragondolásakor a helyettesítő gondozás és helyettesítő gondoskodás közötti különbségtételben arra helyeztem a hangsúlyt, hogy az első esetben a szülői felügyeleti jog nem szünetel, a másodikban azonban igen. A Bizottsági határozat egyértelműen a családból kiemelt gyermekről beszél, ahol a felügyeleti jog szünetel, és a cél az, hogy kétirányú (gyermeket és a szülőt egy időben támogató) szakmai segítség mellett mihamarabb a gyermek a családjába kerüljön.

³² A fogalmi apparátus a jelenlegi gyermekvédelmi rendszer alapján került kialakításra, ennek következtében az egyes kategóriák általában átjárhatóak és rugalmasak.

3. számú tábla: Kísérlet a gyermekvédelmi fogalmi apparátus megújítására

Strukturális illeszkedés	Gyermekvédelem ellátásai és szolgáltatásai	Új (és régi) fogalmak alkalmazási területe	Új fogalmak tartalma
Gyermekjóléti alapellátási szint, valamint minden olyan szolgáltatás, program, ami a célcsoport jólétét szolgálja, mint pl.: közművelődés, oktatás, egészségügy	Gyermekjóléti szolgálat prevenciós szolgáltatásai, napközbeni ellátások, alternatív napközbeni ellátások	<i>gyermek- és ifjúságjólét</i>	Az egyes, gyermekek és fiatalok jólétének biztosítását célzó programok, szolgáltatások, amik a jóléti szükségletek kielégítését célozzák. Ebben az esetben a család autonómiájába való beavatkozásról nem beszélhetünk, önkéntes alapon vehetők igénybe a szolgáltatások, programok. A támogatás proaktív.
Gyermekjóléti alapellátás	Gyermekjóléti szolgálat prevenciós és egyéb támogató jellegű szolgáltatásai (veszélyeztetés megelőzése okán pl.: tanácsadás, családgondozás), napközbeni ellátások	<i>gondozás</i>	A szülők abban kapnak a felmerülő problémák megoldásához szakmai segítséget, hogy gyermeküknek megfelelő módon és teljes körűen tudják gondját viselni (veszélyeztetettség megelőzése). Nem beszélhetünk ártalmakról. Az együttműködés önkéntes. A támogatás proaktív.
Gyermekjóléti alapellátás	Gyermekjóléti szolgálat utógondozói szolgáltatásai	<i>utógondozás (átmeneti nevelés megszűnése utáni utógondozás)</i>	A gyermek családjába történő visszailleszkedéséhez, az újbóli veszélyeztetettség megelőzéséhez nyújtandó szakmai segítség. A szülői jogok már nem szünetelnek, de egy évig kötelező az együttműködés. A családi autonómiába az állam beavatkozik a szakellátási előzmény okán. A támogatás reaktív, abban az értelemben, hogy már volt előzmény.
Gyermekjóléti alapellátás	Gyermekjóléti szolgálat esetkezelő szolgáltatásai	<i>gondoskodás</i>	A család autonómiájába beavatkozás történik, mert a fellépett ártalmakat el kell hárítani (veszélyeztetettség megszüntetése). A gondoskodás olyan problémakezelő megoldásokat tartalmaz, ahol kötelező az együttműködés. A támogatás reaktív, de a szülői jog nem szünetel.
Gyermekjóléti alapellátás	Gyermekek átmeneti otthona, helyettes szülői ellátás	<i>helyettesítő gondozás</i>	A szülő felügyeleti joga nem szünetel, de egy rövid, átmeneti időszakra az állam vállalja át a szülő helyett a gyermek gondjának viselését, ha átmenetileg ellátás és felügyelet nélkül marad, vagy elhelyezés hiányában ezek nélkül maradna, illetve ha ellátása a család életvezetési nehézségei miatt veszélyeztetett. A szülő kérésére vagy annak beleegyezésével történik az

			igénybevétel. A támogatás reaktív.
Gyermekjóléti alapellátás	Családok átmeneti otthona	<i>gondozás/kváz i-helyettesítő gondozás</i>	Nem vállalja át, de szakmai segítséget nyújt a szülőnek gyermeke teljes körű ellátásához, gondozásához, neveléséhez. A szülő kérésére történik az ellátás együttes igénybevétele. A támogatás reaktív, de a szülői felügyeleti jog nem szünetel.
Gyermekvédelmi szakellátás	Otthont nyújtó ellátások (gyermekotthon, lakásotthon, speciális gyermekotthon, különleges gyermekotthon, nevelőszülői ellátás)	<i>helyettesítő gondoskodás/helyettesítő védelem</i>	Problémafókuszú, de ebben az esetben a probléma már nem kezelhető családi keretek között a feltételezhetően megfelelő alapellátási támogatás ellenére sem. Ebben az esetben a beavatkozás a családból való kiemelésre irányul. A szülő nem választhat, felügyeleti joga szünetel. Az állapot nem végleges, a szakellátás teljes körű ellátást nyújt, a célcsoport mindennemű problémájára szakmai segítségnyújtással reagál. A támogatás reaktív.
Gyermekvédelmi szakellátás (Otthont nyújtó ellátások - Területi Gyermekvédelmi Szakszolgáltatás)	Gyermekotthon, lakásotthon, utógondozói otthon, külső férőhely, nevelőszülői ellátás	<i>utógondozói ellátás</i>	A gyermekvédelmi szakellátásban nagykorúság után is bent maradók az esetlegesen felmerülő problémáik esetén ahhoz kapnak szakmai segítséget, hogy megfelelő módon tudják saját maguk gondját viselni. Az ellátás igénybevétele önkéntes. A támogatás a szakellátási előzmény ellenére inkább proaktív, a jogi értelemben vett felnőtt státusz jogán.
Gyermekvédelmi szakellátás (Otthont nyújtó ellátások - Területi Gyermekvédelmi Szakszolgáltatás)	Utógondozás keretében életvezetési, konfliktuskezelési tanácsadás, otthonteremtési támogatás igénybevétele	<i>utógondozás</i>	A gyermekvédelmi szakellátásból nagykorúságuk után kikerülők esetlegesen felmerülő problémáik esetén ahhoz kapnak szakmai segítséget, hogy megfelelő módon tudják saját maguk gondját viselni. A szolgáltatás igénybevétele önkéntes. A támogatás a szakellátási előzmény ellenére inkább proaktív, a jogi értelemben vett felnőtt státusz jogán.

Ebben a megközelítésben a mai gyermekvédelmi rendszernek a gyermek- és ifjúságjóléti feladatok ellátásában van kisebb szerepe (hiszen az túlmutat a gyermekvédelem rendszerén). Sokkal hangsúlyosabb a gondozási, gondoskodási, helyettesítő gondozási, kvázi-helyettesítő gondozási feladatokban való szerepvállalása, valamint a ma közel 17 ezer gyermeket (0-18 évesek) érintő helyettesítő gondoskodási/védelmi feladatok ellátása.

A definíciós nehézségek, fogalmi tisztázatlanságok nem csak egy-egy rendszer értelmezésében jelentenek gondot, hanem például a nemzeti vagy nemzetközi szintű, gyermekekre vagy fiatalokra vonatkozó összehasonlító elemzések készítésekor is. Többek között az Unicef is felvetette, hogy azért is problémás, hogy a nemzeti és nemzetközi gyakorlatban nincs arra nézve egy egységes megegyezés, hogy az emberi élet milyen

szakaszokra osztható, mert a fiatalok egyrészt, mint társadalmi csoportot is értelmezhetjük, másrészt, mint a jóléti szolgáltatások célcsoportját. A statisztikai adatok sok esetben láthatatlanná teszik a serdülőkorú fiatalokat, példa erre, amikor HIV vagy AIDS fertőzöttségi adatokban a 15-45 évesek egy kategóriát alkotnak, vagy amikor a terhességi statisztikában a 15-19 évesek egy csoportban szerepelnek, de valójában az adatok többségét a 18-19 évesek teszik ki. (Unicef 2000) A nemzeti vagy nemzetközi szintű, gyermekekre vagy fiatalokra vonatkozó összehasonlító vizsgálatok korlátja az is, hogy alapvetően hiányosak az adatok. Ennek egyik jelentős oka, hogy az Európai Unió országainak többségében a gyermekekkel kapcsolatos állami tevékenységek több minisztérium felelősségi körébe tartoznak, a koordinációs nehézségek miatt gyakran hiányoznak az átfogó stratégiai elképzelések és programok. (Darvas 2000) A gyermekekre irányuló nemzeti adatok összehasonlítására vonatkozó tapasztalatok is számos problémára világítanak rá a komplex elemzések készítése terén. Adathiány elsősorban a kutatás output indikátorai kapcsán merül fel, jó részük települési és megyei bontásban egyáltalán nem szerepel. Az egységes adatbázisban elérhető, éves bontású és különböző területi szinten lekérdezhető adatok egyik problémája a különböző években ugyanazon vizsgálati területen használt mutatók jelentésbeli eltérése. (Prókai et al. 2008) A gyermekvédelmi adatok felhasználhatósága is több problémát felvet: az utógondozói ellátottak esetében például az elrendelés oka nincs rögzítve, ebből kifolyólag a tanulmányokat folytatók esetében rejtve marad, hogy milyen szintű képzésben vesznek részt, nem tudjuk a rendszerben maradók körében a munkanélküliek arányát, vagy azt, hogy a dolgozók milyen területeken tudnak a munkaerő-piacon elhelyezkedni.

Felvetésem, mely szerint a gyermekvédelemnek újra kellene definiálnia önmagát, nem idegen a gyermekvédelem természetétől, hiszen befolyásolják az aktuális társadalmi és a gazdasági folyamatok, így feladatai és ezek teljesítéséhez használt módszertani eszköztára is folyamatos megújulásra szorul. Az Etikai Kódex szerint is a gyermekvédelmi szakembereknek közre kell működniük többek között „a gyermekkor-politika, gyermekvédelmi politika fejlesztésében, a problémák okainak elemzésében, új vagy jobb struktúra kialakításában”. (FICE 2007: 28§)

Az elmúlt időszakban születtek kezdeményezések, melyek a korábban lezajló biológiai éréssel, illetőleg egyúttal a társadalmi érés kitolódásával számolnak, reagálni kívánnak a „kibontakozó felnőttkor”-ként meghatározható életszakasz kihívásaira. Ezek a kezdeményezések is mutatják, hogy a gyermekvédelem is új problémák, kihívások előtt áll, szükséges az egyes terminológiák, ellátási filozófiák felülvizsgálata, az eszköztár színesítése, aktualizálása. Az egyik ilyen jelentős kezdeményezés az ifjúságpolitika terén az *ifjúsággal kapcsolatos egyes közfeladatokról szóló törvénytervezet* elkészülte. A születendő törvény egyik célja az lenne, hogy az ágazatokat átfogó, horizontális állami feladatok körét meghatározza. Célkitűzései között szerepel a gyermekek és fiatalok társadalmi részvételének bővítése, valamint annak elősegítése, hogy a korosztály tagjai közösségeken, szervezeteken keresztül, közéletformáló intézményekben és testületekben, a róluk szóló döntések meghozatalában való részvétel által sajátítsák el a társadalmi beilleszkedéshez és az aktív, felelős polgárrá váláshoz szükséges ismereteket, képességeket. A másik ilyen fontos dokumentum a „... *Hogy általuk legyen jobb!*” Nemzeti Ifjúsági Stratégia - tervezet, mely abból a megfontolásból, illetve annak a hiátusnak a felismeréséből született, hogy jelenleg hazánkban nem meghatározott az ifjúsági közfeladatok fogalmi köre, ellátásuk rendszere. Bár az intézmények működését leíró, valamint ágazati-szakmai jogszabályok (pl.: munkaügy, egészségügy, büntetés-végrehajtás) tartalmazznak speciális, az ifjúsági korosztályoknak címzett jogokat, de azok nem összehangoltak. A születendő Ifjúsági Stratégia komplex megoldást kíván adni az ifjúsági korosztályokkal kapcsolatos közfeladatok megvalósításának módjára, például arra, hogy az állam hogyan kívánja elősegíteni az ifjúsági korosztályok

körében az esélyegyenlőség megteremtését, vagy hogyan kívánja ösztönözi az ifjúság társadalmi és egyéni felelősségének, tudatosságának, integrációjának és közösségeinek fejlesztését. (Előterjesztés a Kormány részére a Nemzeti Ifjúsági Stratégiáról 2008: 2) A stratégia tervezete szerint az ifjúsági korosztályba a 8-12 évesektől a 25-30 évesek tartoznának. Ez a megközelítés nem egyezik az ENSZ kategóriáival, ahol serdülőknek a 10-19 évesek, ifjúkorúnak a 15-24 évesek számítanak, míg fiatalnak azok, akik 10 és 24 évesek. (Unicef 2000)

A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója szerint a társadalmi érés kitolódására a jogalkotónak is reagálnia kell. A hatályos Btk. nem ismeri a fiatal felnőttek kategóriáját. Ezzel ellentétben „minden európai ország büntetőjoga bevezette mára a 18-21/23/25 éves elkövetői körnek a felnőttekétől elkülönülő büntetőjogi megítélését.” (Ligeti 2006: 17) A koncepció szerint fiatal felnőtt az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizennyolcadik életévét betöltötte, de a *huszonegyediket* még nem. Az életkori határok újragondolása mellett felmerült a kódex-jellegű szabályozás is, melynek a lényege az azonos életviszonyokra vonatkozó rendelkezéseknek egy törvényben történő rendszerezett összefoglalása. (Ligeti 2006)

Az elmúlt évtizedek gazdasági és társadalmi változásai tehát két, az életkor meghatározását jelentősen befolyásoló folyamatot indukáltak. Az egyik a biológiai érés korábbra tevődése, a másik pedig a társadalmi érés kitolódása. A társadalmi érés kitolódására, a posztadoleszcenciára a gyermekvédelem válasza, hogy biztosít a nagykorúvá vált fiatalok számára egy önkéntes alapon igénybe vehető ellátást és egy szolgáltatást a fiatal felnőtt 18-24 (kivételes esetben 25) éves koráig. A különtámogatott időszak lefedi a családban élő fiatalok szülőktől való anyagi és döntési függetlenedésének későbbi időpontban való bekövetkezéséig eltelő időt. Ugyanakkor a gyermekvédelem fontos kihívások előtt áll: milyen módszertani alapokra épüljön, milyen ellátási filozófia köré rendeződjön az ebben az időszakban nyújtott segítség. Átgondolandó, hogy mennyiben épít nevelői típusú gondozásra, amely gyermeknek tekinti az ellátást igénybevevő fiatal felnőttet. Újragondolásra érdemes, hogy a gyermeki jogok védelmére épülő gyermekvédelmi rendszer milyen üzenetet hordoz önmaga, a társadalom és leginkább a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett, jogi értelemben már felnőtt, szociológiai értelemben kibontakozó felnőttkorban lévők számára.

II. fejezet: A gyermekvédelem értékháttere

A következőkben a hazai és nemzetközi gyermekvédelem értékháttérét vizsgálom, annak végiggondolására vállalkozom, hogy a mainstream gyermekvédelemhez képest hol tart a hazai gyermekvédelem saját történeti fejlődésében.³³ „A gyermekvédelem értékháttere azt az értéktételezett tudást és felfogást jelenti, amely alapján az egyes gyermekvédelmi modellek konstruálódnak.” (Domszky 2009: 4) A gyermekvédelem értékháttérének vizsgálata a gyermekvédelem európai történeti fejlődésének, majd a nemzetközi gyermekvédelem főbb megközelítési módjainak, a szakmai diskurzusban megjelenő tartalmaknak, végül pedig a gyermekvédelem hazai sajátosságainak bemutatása által történik.

II.1. Az európai gyermekvédelem fejlődési szakaszai

A gyermekvédelem történetileg kialakult típusai³⁴

Harding a gyermekvédelem történetileg kialakult négy típusát különbözteti meg. Az első típusban a gyermekek gondozása, nevelése a család hierarchikus rendszerébe tartozik, állami beavatkozásra jellemzően csak a szülő hiányában kerül sor (*laissez faire*). A második típusban az állam szükségesnek tartja a beavatkozást a bántalmazástól, elhanyagolástól való védelem érdekében (*állami paternalizmus*). A *vérszerinti család védelmére épülő* gyermekvédelem fontosnak tartja a család autonómiájának védelmét, mindeközben elismeri a gyermek érdekében a beavatkozás szükségességét, alapvető cél a család egységének megőrzése. A negyedik típus a *gyermeki jogok érvényesítésére épülő* gyermekvédelem, amelyben a hangsúly nem a különböző gondozási-nevelési problémákra helyeződik, hanem a gyermekek jogainak biztosítására. (idézi Szöllösi 2003: 88)

Az európai gyermekvédelem háromszakaszos modellje

Az európai gyermekvédelem háromszakaszos modellje Lighthart (1986)³⁵ nevéhez fűződik. A gyermekvédelem első szakasza, az 1700-as évekig tartó ún. *mitikus szakasz*, ekkor a gyermeket nem önálló személynek, hanem a társadalmi környezet részének tekintették, akinek életésélyeit a külső tényezők határozzák meg. (Volentics 1996: 40) A gyermekek nevelőszülőkhöz való kihelyezése is a mitikus gondolkodásban gyökerezett, mely szerint a viselkedésváros gyermek az új családhoz könnyen asszimilálódik és viselkedése ennek hatására megváltozik. Herczog felhívja a figyelmet arra, hogy hazánkban a nevelőszülői ellátás kialakítását az alapozta meg, hogy egy új családban „a minták átöröklése megoldottnak látszott, olcsó és egyszerű volt, és sokszor ésszerűbbnek, illetve könnyebben megvalósíthatónak bizonyult az intézményeknél”. (Herczog 1995: 84)

³³ A következőkben a „gyermekvédelem” fogalmát szűkebb értelemben, a már családból kikerült gyermekekkel kapcsolatos (gyermekvédelmi szakellátás) tevékenységekre használom, tehát nem a Domszky András (1999) által meghatározott legszélesebb értelmében. Ugyanakkor az utógondozói ellátással, utógondozással kapcsolatosan is megtartom ennek a fogalomnak a használatát, hiszen a vizsgálandó ellátás, szolgáltatás jelenleg a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében foglal helyet.

³⁴ A hazai gyermekvédelem történetének többféle tematikus feldolgozása létezik (Csorna 1929/1996, Domszky 1999, 2006a, Herczog 1995, 2001, Kerezsi 1995, 1996, Filó és Katonáné 1998, Volentics 1996, Szöllösi 1998, Hanák 1978, Gergely 1997). A hazai gyermekvédelem történetével a tanulmány nem foglalkozik.

³⁵ Drs. Lighthart, E.E.L.: Az ifjúságvédelem a kultúrafogalom változásainak tükrében. Gyermek- és ifjúságvédelem 1986/3.

A második szakasz az ún. *ontológiai szakasz*, ebben a nevelés alapvető célja az volt, hogy a gyermek minél hamarabb felnőtté váljon. Lighthart szerint a nevelőotthonokban megjelenő kollektív nevelés arra irányult, hogy a gyermek a társadalom szabályai között képes legyen kiismerni önmagát. A normakövető viselkedésre való nevelést szolgálta a nagy létszámú intézmények társadalomtól elszigetelt telepítése is, „*hogy a gyerekek megóvhatók legyenek a városi környezet és a saját züllött családjaik ártó hatásaitól*”. (idézi Volentics 1996: 41) Az ontológiai szakasz meghaladására Volentics szerint az 1930-as években megjelenő terápiás elméletek terjedése volt nagy hatással, melyek az egyént állították a középpontba, illetve az egyén problémás viselkedését. A nevelőotthoni nevelésre ezek ugyan jelentős befolyással voltak, de számos problématerületet érintetlenül hagytak. Az intézményekben dolgozó szakemberek nem közvetítették az életben hasznosítható, praktikus életismereteket, nem fordítottak kiemelt figyelmet a gyermekek és fiatalok személyiségfejlődésére, tanulmányi előmenetelére, a szakmaszerzésre, de a szabadidő hasznos eltöltésére sem, valamint nem biztosítottak a rendszerből való kikerülést követően további támogatást.

Közép- és Kelet-Európa legtöbb országában a II. világháború utáni időszakot a bentlakásos nevelőintézetek kiterjedt hálózatának kifejlődése, és az intézményekre való túlzott ráutaltság jellemezte. Az egyes korosztályokba tartozó, eltérő problémákkal küzdő gyermekek számára - például fogyatékkal élő, bántalmazott, árva, bűnelkövető vagy viselkedési problémákkal küzdő gyermekek - különböző gondozási rendszereket tartottak fent. „*Azt az elvet, hogy az állam felelős a társadalomban élők jólétéért, kiforgatták, arra ösztönözve a hátrányos helyzetű szülőket, hogy elhagyják gyermekeiket*”. (Unicef 2007: 60) A családból kikerült gyermekek „társadalom árvái” néven váltak ismertté. (Mindeközben tudott volt, hogy az egyes országokban az állami gondoskodás alatt álló gyermekeknek csak 4-5 százaléka volt ténylegesen árva.³⁶)

Európában az 1970-es évektől a szociálökológiai elméletek jelentős hatást gyakoroltak a gyermekvédelmi munkára, a szemléletváltás elvezetett a harmadik, ún. *funkcionális szakasz* kialakulásához. A funkcionista megközelítés a gyermekvédelemben arra irányította a figyelmet, hogy melyek azok a kedvezőtlen hatások, amelyek a problematikus környezetből a gyermekekre hatnak. A szociálökológiai megközelítésben a gyermek egy környezeti rendszernek a része, de saját fejlődési lehetőségekkel bír, önálló személyiség. „*Az intézmények szempontjából ez azt jelenti, hogy egy jól funkcionáló környezetrendszerre törekszünk, melyben a problematikus gyermek is pozitívan fejlődik.*” (Volentics 1996: 43) A nagy létszámú intézmények átalakítása azt kívánta szolgálni, hogy családszerű légkört biztosítson a gyermekek felnevelkedéséhez. A funkcionális családmodell - mesterséges környezetben való megvalósítása - a gyermeket arra hivatott felkészíteni, hogy képes legyen az önálló életre, be tudjon illeszkedni a közösségbe. Egyre nagyobb hangsúlyt kapott a problémák vérszerinti családban való rendezése és olyan segítő formák kialakítása, melyek a gyermek családban való nevelkedését segítették elő. Az 1980-as években a szakemberek azt a határozott álláspontot képviselték, hogy a végleges elhelyezésre való törekvést biztosító szociális munka képes megóvni a gyermekeket a rendszer káros hatásaitól is. Már a hetvenes évek amerikai kutatásai is felhívták a figyelmet arra, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban élők nehezen kerülnek ki a rendszerből és gyakran egyik helyről a másikba sodródnak, vándorolnak a rendszerben. Az Amerikai Egyesült Államokban is egyre nagyobb hangsúly helyeződött a prevenciós szolgáltatásokra, az ún. intenzív családtámogatásokra, azokban az esetekben, ahol a gyermekeket a családból való kiemelés veszélye fenyegette. (Fein és Maluccio 1995)

³⁶ Hazánkban az összes gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermeknek kb. 3%-a árva. A Gyermekvédelmi törvény életbelépésének évében is arányuk e körül mozgott (2,7%), holott sokat lehet hallani a gyermekvédelem kapcsán az árvák megsegítéséről. (Domszky 1999: 12)

A hazai gyermekvédelem fejlődésének európai modellben való vizsgálata

Amennyiben a Ligthart-féle háromszakaszos modellben vizsgáljuk a magyar gyermekvédelem történeti fejlődését, az első nagyobb lemaradás az 1930-as években terjedő pedagógiai és szociális munka elméleteknél érhető tetten: ezek hazánkban nem voltak meghatározóak, „*így nem indult meg a gyermekvédelem valódi professzionalizmusa sem, hanem megmaradt a jó, gyermekszerető, egyszerű emberek karitatív tevékenységének*”. (Volentics 1996: 50) Az ontológiai szakaszban való megrekedés jegyeinek nevezhetjük azt, hogy az Európában jelentős hatású terápiás elméletek fáziskéséssel jutottak el, és nem váltak meghatározóvá a hazai gyermekvédelemben. A pedagógiában a szocialista pedagógia kapta a főszerepet, amely a speciális problémák kezelésére nem kívánt választ adni. Az 1970-es évektől megnyílt a lehetőség az európai gyermekvédelemben már rég beépült ismeretek elsajátítására, de ez a jelentős lemaradások lefaragására, összehangolt fejlesztések kidolgozására nem adott lehetőséget. Már az 1960-as évektől számos szakember hívta fel a figyelmet a nevelőotthonok problémás működésére, mint például a gyermekek életkori szakaszok mentén egyik intézetből a másikba történő vándorlására, az uniformizált élet ártalmaira, vagy a belső iskolák problematikájára. Megindult egy folyamat a külső iskoláztatás felé, de a sorozatos kudarcok, a külső iskolákban mutatkozó rossz iskolai teljesítmények miatt a nevelőotthonok még inkább megerősítették belső iskoláikat, pedagógiai módszereiket azonban nem. Majd a hetvenes évektől egyre fontosabbá vált, hogy a gyermekek a külvilággal érintkezzenek. „*Az ilyen otthon gyermekei nem viselik magukon a gépiessé tevő intézet drill élettelenítő formáit. Nyíltan, egyszerűen és bizalommal közelednek a felnőttekhez, idegenekhez is. A szemükben nincsen sem alattomos gyűlölet, sem félelem.*” (Dr. György 1973: 180) A pedagógiai munkában hangsúlyosabbá vált a napirend mellett a saját érdeklődési kör kielégítése, valamint a gyermeki autonómia kérdése. A nevelővel szemben alapvető elvárásként fogalmazódott meg, - a korábbi tekintélyelvűsége építő nevelői munka meghaladásaként - hogy megfelelő személyiséggel rendelkezzen, legyen képzett. De ne legyen „*érzelmileg elzárt, szeretőképességében korlátozott, rideg, hideg szűkszávú*” ún. skizoid alkat, vagy ún. epileptoid, aki nem képes az indulatait kezelni, vagy éppen ún. hiszteroid típus, aki túlzottan egocentrikus. A jó nevelő némiképp színész, aki szuggesztív, ösztönzőleg hat a gyermekre, mer követelni, de ehhez nem használ elfogadhatatlan pedagógiai eszközöket. Megfogalmazódott az is, hogy a pedagógiai pályára, gyermekvédelmi nevelői feladatokra készülőknek szükséges lenne pályaalakmassági vizsgát tenniük. Alapvetően két típus különíthető el, aki alkalmatlan a nevelőmunkára. Az egyik előszeretettel használja a fenytetés módszerét, a gyermekben is ellenséget lát, bántalmazza, gyakran gúnyolja őt. A másik típus, aki érzelmileg túl erőteljesen kötődik a gyermekhez, ezért képtelen szakmailag megalapozott nevelőmunkára, valójában a gyermek iránti szeretete öncélú, fejlődését nem szolgálja. (Dr. György 1973: 185-188)

Az elmúlt időszak főbb változásai a régió országaiban

A régió legtöbb országa az 1990-es évektől kezdve lépéseket tett afelé, hogy a nevelőszülői rendszert népszerűsítse, és csökkentse az intézményekben való elhelyezések számát. Például a belorusz gyermekvédelmi törvény nemcsak, hogy a nevelőszülői ellátás elsődlegességét hangsúlyozza (mint ahogy a hazai Gyermekvédelmi törvény is), hanem megszabja, hogy a gyermeket csak abban az esetben lehet intézményben elhelyezni, amikor a nevelőcsaládban való elhelyezése lehetetlen. A román jog tiltja, hogy 2 éves kor alatti gyermek intézménybe kerüljön. (Unicef 2007: 60)

Az Unicef egy korábbi, 1997-es, Kelet- és Közép-Európa országaira kiterjedő kutatása szerint az 1980-as évek óta a születési arányszámban bekövetkezett drasztikus csökkenés ellenére nőtt azoknak a gyermekeknek a száma, akik gyermekvédelmi gondoskodás alá kerültek.³⁷ A két bázisév (1989 és 1997) között a vizsgált országok közül nyolc országban (Szlovákia, Bulgária, Románia, Észtország, Ukrajna, Lettország, Fehéroroszország, Oroszország) a 0-3 éves, csecsemőotthonba elhelyezett gyermekek aránya átlagosan több mint 20 százalékkal növekedett. Oroszországban, Lettországban az átlagnál drasztikusabb növekedés volt megfigyelhető a 0-3 éves gyermekek intézményes elhelyezése terén (35-45%-os). Észtországban pedig a növekedés mértéke elérte a 75 százalékot. (Unicef 1997: 14) Az Unicef pozitív példaként említi Magyarországot, amely *„kiábrándító gazdasági mutatói ellenére el tudta kerülni azt, hogy több gyermeket emeljenek ki a családból. Ez a példa is azt hangsúlyozza, hogy a kapcsolat nem egyértelmű egy ország gazdasági helyzete és a gyermekvédelmi gondoskodást igénybevevők száma között”*. (Unicef 1997: 14) A vizsgálat szerint a régióban a nevelőszülői ellátásban nevelkedő gyermekek száma mindenhol növekedett. Ez egyfelől aggodalomra adhat okot az intézményes gondoskodásban elhelyezettek számának növekedése mellett, de a nevelőszülői hálózat megerősítésével kapcsolatos optimistább vélekedés azt sugallja, hogy az intézményes gondozástól a nevelőszülői ellátás irányába történő elmozdulás azt a szemléletet erősíti, hogy ha a gyermekek családból való kiemelése nem kerülhető el, egy, a helyettesítő védelmet ellátó családra van szükség. (Unicef 1997)

A gyermekvédelmi gondozásban elhelyezett gyermekek számában megfigyelhető változások alapvetően a gyermekvédelem rendszerében bekövetkezett változásoknak csak egy aspektusát adják. A teljes képhez az állam által nyújtott gondoskodás minőségének vizsgálata is szükséges. A minőség kérdésében alapvető szerepe van a prevenciós szolgáltatások kiterjedtségének, annak, hogy a családok valóban megkapják-e azt a támogatást, ami ahhoz szükséges, hogy gyermekeiket megfelelő módon tudják nevelni.

Az Európa országai által elfogadott gyermekvédelmi törvények elismerik, hogy a gyermek szüleitől való elválasztása csak végső esetben történhet meg. Például a román gyermekek jogairól szóló törvény nem csak azt szögezi le, hogy a gyermeket csak indokolt esetben lehet elválasztani a családtól, hanem azt is, hogy erre csak akkor kerülhet sor, ha minden más eszköz (a tanácsadástól a terápiás beavatkozásokig) bizonyíthatóan hatástalan, ha a szakemberek minden erőfeszítést megtettek annak érdekében, hogy kielégítsék a gyermek és szülei sajátos igényeit. (Unicef 2007: 59)

Az Unicef szerint Közép- és Kelet-Európában a gyermekvédelem terén a civil szervezetek által nyújtott szolgáltatások száma kevés, még akkor is, ha a feladatmegosztás iránt a kormányok elkötelezettek. A nevelőszülői ellátás irányába való elmozdulás sem elég hangsúlyos. Annak ellenére, hogy az elmúlt közel 20 évben egy jelentős intézménytelenítési törekvés figyelhető meg, az intézményes elhelyezésben részesülő gyermekek esetében a gondozási körülmények ellenőrzésére, az intézményes gondozás megfelelő színvonalon való működtetésére nem helyeződött elég hangsúly. Következetlenségek és hiányosságok jellemzik az adatgyűjtést is. *„Az adatgyűjtés alapvető részét képezi annak az integrált megközelítésnek, amely a gyermekről és a szülőkről történő információgyűjtésben, fontossági sorrend felállításában, a támogatások megítélésében, és a jövőre irányuló tervezésben játszik szerepet.”* (Unicef 1997: 21)

³⁷ 1997-es adatok szerint Közép- és Kelet-Európa, valamint az egykori Szovjetunió 18 országában egymillió gyermek élt gyermekvédelmi gondoskodásban, 50 ezerrel több, mint 1989-ben. Azaz száz gyermekből egy kikerül a családból. (Unicef 1997: 13)

A nyugat-európai trendeket követve, Kelet- és Közép-Európában, így hazánkban is (ugyan megkésve) jelentős változások történtek a gyermekvédelem rendszerében, a rendszer strukturális felépítésében, általában annak kiépítettségében, valamint a gyermek jogainak érvényesítésében, ám úgy tűnik, hogy az elvek szintjén megfogalmazottak nehezen jelennek meg a hétköznapi gyakorlatban. Domszky szavaival élve: „A 80-as évtized sok változást indított el a gyermekvédelemben. Erre az adott lehetőséget, hogy nyilvánvalóvá vált, a szocialista társadalom sem tudja kiküszöbölni a gyermekek fejlődését megzavaró tényezőket. Így a politika viszonya a gyermekvédelem kérdéseire ‘megengedőbbé’ vált.”. (Domszky 1999: 42) Egyre inkább megfogalmazódott a speciális gyermekvédelem ellenében az általános gyermekvédelem iránti igény, illetve hangsúlyosabbá vált a kliens-centrikus gondolkodás. Az intézmény-centrikusságtól a kliens-centrikusság felé való elmozdulás azt feltételezi, hogy a segítségnyújtás minden formája egyénre szabott, a gyermek és családja sajátos szükségleteihez igazodik. A Gyermekvédelmi törvény alapelveként szögezi le, hogy a hatósági gyermekvédelmet minden esetben meg kell, hogy előzzék az önkéntesen igénybe vehető ellátások. Elismeri, hogy a gyermeket a családból kiemelni csak akkor lehet, ha többoldalú támogatás ellenére a veszélyeztető körülmények nem szűntek meg. Mivel a gyermekvédelmi rendszer működtetése állami és önkormányzati feladat, melyet nem állami szervvel kötött ellátási szerződés útján is lehet teljesíteni, a gyermekvédelem a törvénnyel többszektörűvé vált. Alapelve szerint kliens-centrikus, a hangsúly a személyes szükségletek kielégítésére helyeződik. (Domszky 1999: 56-57)

Véleményem szerint az európai gyermekvédelem ontológiai szakaszára jellemző tartalmi hiátusok ma is élő problémát jelentenek a hazai gyermekvédelemben. Nem helyeződik elegendő figyelem az önálló életre való felkészítésre, a fiatalok tanulmányi előmenetelére, a versenyképes szakmaszerzésre, de a szabadidő hasznos eltöltésére sem. *Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a hazai gyermekvédelem fejlődése során nem jutott el a funkcionális szakaszba, hanem megrekedt az ontológiai stádiumban. Ennek egyértelmű jele az elméleti megalapozottság hiánya, a szakmai terminusok tisztázatlansága, a szakmai tartalmak kidolgozatlansága, a gyermekvédelmi szakemberek identitásválsága, a gyermekvédelem relatív önállóságának bizonygatása³⁸, önmaga meghatározásával és saját léte fontosságának igazolásával való foglalkozása, helykeresési törekvése a társadalompolitika, szűkebb értelemben a szociálpolitika rendszerében.*

Mit jelent a gyermekvédelemben végbement rendszerváltás (gyermekjólét és gyermekvédelem feladatrendszerének egységes szerkezetbe helyezése, szakellátási intézmények átalakítása, gyermekvédelemben dolgozók képesítési követelményeinek jogszabályban való rögzítése, szakmai programok kidolgozásának fontossága, stb.)? Jelenti-e azt, hogy valódi professzionalizáció ment végbe, ahol a problémakezelő gyermekvédelem racionalizáltan és célzottan kimunkálta a szakmai tartalmakat, kialakította a gyermekek családban való nevelkedését, a már kiemelt gyermekek esetében a családba való visszahelyezést, ennek kilátástalansága esetén a fiatal felnőtt önálló életre való felkészítését célzó módszereket? A gyermekvédelemben, mint speciális élethelyzetben való nevelkedéshez mennyiben igazodnak a nevelési és támogatási módszerek?

³⁸ Domszky Andrásval értek egyet, aki szerint „Igazi önállóságról tulajdonképpen csak a szűken értelmezett gyermekvédelem saját intézményeinek szintjén szólhatunk.(...) Az önállóság azonban mindig morfológiai maradt, hiszen a gyermekvédelem meghatározó értékei, normái, ideológiái mindig máshonnan, nagyobb társadalmi alrendszerek és szakmák köréből származtak át, és össze is függtek az ideológiákkal.”. (Domszky 1999: 13)

II.2. A mainstream gyermekvédelem

Gyermei szükségletekhez igazodó támogatások

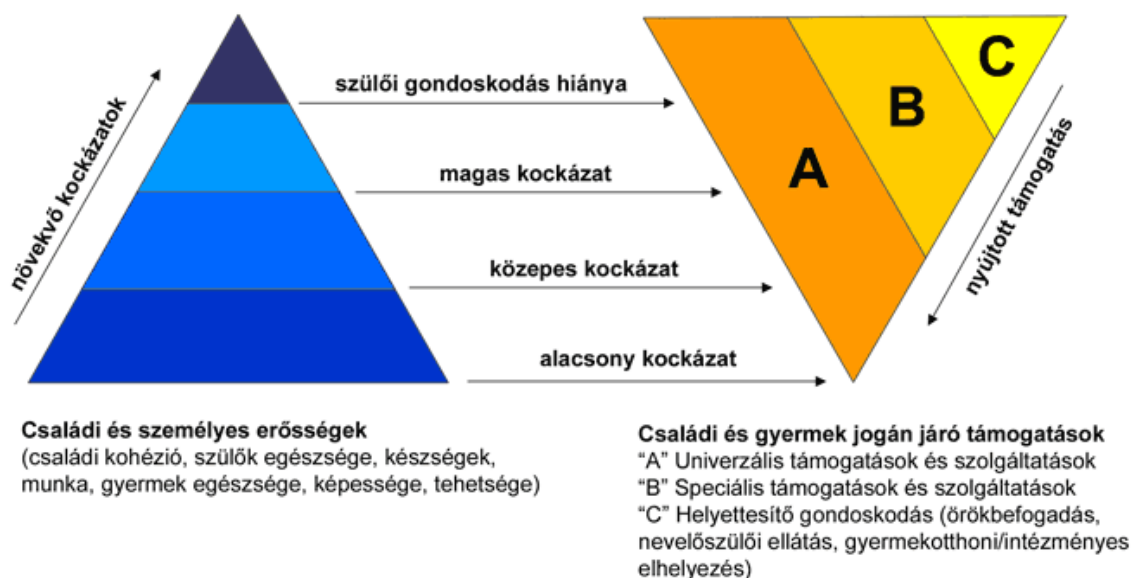
A nemzetközi (elsősorban nyugat-európai) gyakorlatban az elmúlt időszakban egyértelművé vált, hogy a válságközpontú gyermekvédelem csak azokra összpontosít, akik már eleve kiszolgáltatott helyzetben vannak, ahol már valamilyen beavatkozás történt az állam részéről. Ezzel pedig a hátrányos helyzetben levő családokat arra kényszeríti az állam képviselőjében eljáró gyermekvédelem, hogy maguk oldják meg a problémáikat, különben a család egységébe történő beavatkozásra lesz szükség. A válságkezelő gyermekvédelem valójában gyengíti a szülői felelősségvállalást.

Nyugat-Európában a gyermekek szükségleteiről alkotott új megközelítés szerint a gyermekek szükségleteit és a nyújtott támogatást együttesen kell vizsgálni. A gyermeki szükséglet szintjét az határozza meg, hogy ha a gyermek veszélyeztető körülményeknek van kitéve közvetlen környezetében, mennyiben működik a család gyermeki szükséglet-kielégítő funkciója és mindezek mellett milyen támogatások biztosítottak a gyermek és szülei számára. (Unicef 2007)

A szükségletpiramis négy szintjében a körülmények változásához mérten mozoghatnak a gyermekek. A szükségletpiramis csúcsán található gyermekek a leginkább veszélyeztetettek, ide sorolhatjuk például a gyermekvédelem rendszerében élő, a halmozottan fogyatékos, vagy a súlyos viselkedészavaros gyermekeket. A szükségletek piramisával összhangban egy fordított piramisban helyezhetők el a szükséglethez mérten a megkívánt támogatások. A gyermekek a szükséglet-piramis legalsó szintjén csak általános támogatást igényelnek, ide sorolhatjuk például a hazai rendszerben a gyermekjólét prevenciós szolgáltatásait, vagy a különböző alternatív szabadidős programokat. Az ennél magasabb kockázat esetében lépnek be az esetkezelő, intenzív családtámogatásra épülő, veszélyeztetettség megszüntetésére irányuló, valamint a korábban helyettesítő gondozásba, kvázi-helyettesítő gondozásba sorolt átmeneti ellátások (lásd: 1. számú ábra). A piramis csúcsán levő gyermekek esetében viszont már válságintervenciót kell alkalmazni, amely a családból való kiemelésre irányul, ez a helyettesítő gondoskodás/védelem szintje, ahol a legátfogóbb szolgáltatások nyújtására van szükség.

Az Unicef (2007) szerint általában jellemző a közép- és kelet-európai gyermekvédelmi politikákra, hogy az általános támogatás rendszere nem eléggé kiépült, hiányos a középszintű támogatások rendszere (esetkezelő, támogató szolgáltatások), ezek hiányában pedig nehezen akadályozható meg, hogy a gyermekek ne mozogjanak felfelé a szükséglet-piramisban.

1. számú ábra: Kettős piramis-modell

(Forrás: UNICEF Innocenti Research Center: *Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises. Regional Monitoring Report No.7. 1997: 20*)

Herczog (2001) által a hazai gyermekvédelmi gondolkodásba bevezetett ún. helyzetfelismerésre irányuló értékelő háromszög-modell szerint a gyermek jólétének biztosítását a háromszög három oldalát adó tényezők határozzák meg. Ezek a gyermek fejlődésének szükségletei (egészség, tanulás, személyiségfejlődés, kapcsolatok, érzelmi élet, önállóság), a szülői gondoskodás mértéke és annak minősége (nevelési, gondozási funkciók, fizikai és érzelmi biztonság, ösztönző légkör, állandóság), valamint a családi és környezeti tényezők (családtörténet, családi működés, lakáshelyzet, anyagi helyzet, család társadalmi beilleszkedettsége, közösségi erőforrásokban rejlő lehetőségek). (Herczog 2001: 181)

Sérülékeny alapelvek a gyermekjólét- és védelem terén

A gyermek, a szülők és az állam hármásának viszonyában alapvető kérdés, hogy ha a gyermeknek kívánunk segítséget nyújtani, hogyan lehet és kell a családi autonómiába beavatkozni, illetve a gyakorlatban mennyiben sérülnek a gyermekjólét- és védelem egyes alapelvei.

A nemzetközi gyermekvédelemben egyre nagyobb hangsúly helyeződik a szakmai tartalmak, módszerek kidolgozása mellett a gyermekvédelmi gondoskodásban (intézményes elhelyezésben, nevelőszülői ellátásban) való nevelkedés hatásainak végiggondolására, az egyes ellátási formák kimeneti mutatóiban jelentkező különbségek vizsgálatára, annak ellenére, hogy nehéz olyan kutatást végezni a gyermekjólét és a gyermekvédelem területén, amely a kimenetek hatékonyságát képes mérni. (Trocmé 1999) A kimenetek hatékonyságának mérési nehézségeinek egyik jelentős alkotóeleme az, hogy a gyakorlatban számos elv ütközhet. Trocmé (1999) arra hívja fel a figyelmet, hogy az elvek gyakorlatban való ütközését a gyermekjólét és a gyermekvédelem terén használatos fogalmak tisztázatlansága, az egyes jelentéstartalmak eltérő kontextusban való használata eredményezheti. Tanulmányában három olyan elvet vizsgál, amelyek ütköznek a gyakorlat szintjén. A három elv 1) a gyermek legjobb érdekének elve, 2) a családi autonómiát legkevésbé sértő beavatkozás (legkisebb beavatkozás) elve és 3) a védelem elve.

A nemzetközi gyakorlatban a *védelem elve* arra irányul, hogy a szakemberek megakadályozzák a gyermekek bántalmazását és elhanyagolását. A gyermek *legjobb érdekének elve* azt jelenti, hogy meg kell találni a gyermek számára a legmegfelelőbb, állandó biztonságot nyújtó elhelyezést. A *legkisebb beavatkozás elve* olyan támogatások nyújtására irányul, amely a gyermek családban való nevelkedésének biztosítását szolgálja a családi autonómiát legkevésbé sértő módon.

Védelem- és a legkisebb beavatkozás elvének ütközése

A *védelem* és a *legkisebb beavatkozás elve* alapvetően feszültségektől terhes, ugyanis a védelem biztosítása és a beavatkozás mértékének minimalizálása együttesen nem megoldható. „*Konfliktus kerekedik minden egyes alkalommal, amikor egy család visszautasítja a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtó szakember segítségét. Az intervencióról való döntés hatalma, amely magában foglalja a gyermek családból való kiemelésének jogát, megkívánja a szakemberektől azt, hogy a helyszínen mérlegeljék, hogy a veszély mértéke igényel-e azonnali beavatkozást.*” (Trocmé 1999: 36-37) A hatóság dönt ezekben az esetekben, a szakemberek csak javaslatot tesznek, amit a hatóság mérlegel, azonban a szakemberek a család felé mégis egyfajta hatalmi szerepet töltenek be.

A hatalom a gyermekjóléti szakembereket kettős szereppel ruházza fel, ezek a szerepek azonban összeegyeztethetetlenek. Egyszerre várjuk el tőlük, hogy *segítő* és *védő szerepet* töltsenek be. Mindkét szerep sikerorientált a maga nemében. Ha a család elfogadja a szakmai segítséget, nyitott az együttműködésre, a segítő szerep sikeres, hiszen a gyermek a családban maradhat. De a védelmi szerep is sikeres, hiszen ha a gyermek családból való kiemelésére kerül sor, elvárható az, hogy a gyermek jobb körülmények közé kerüljön, tehát ebben a megközelítésben is jól végezték a szakemberek a munkájukat. A hazai gyermekvédelmi szakemberek védelmi szerepének sikerorientáltságát jelzi azon véleményük, hogy bár „*kevés a hazagondozás, ezt azonban nem élhetik meg kudarcként, a sikerélményt máshol kell munkájukban keresni. Már az is sikerélmény, ha családiasabb körülmények közé tudják juttatni a gyermekeket.*” (Rácz 2006a: 22) A hazai gyermekvédelem célszerűnek tartja „*a gondozás folytonossága érdekében*”, hogy ugyanaz a szakember lássa el a család- és utógondozási feladatokat. (Filó és Katonáné 1998: 207) A családba való visszakerülés esetében az a helyzet áll elő, hogy a veszélyeztetettség újbóli megelőzése érdekében segítőként jelennek meg a szakemberek, de védelmi funkciót is ellátnak (segítve védenek, vagy inkább védve segítenek), hiszen a gyermeknek már van szakellátási múltja. A család szemszögéből nézve ez azt jelenti, hogy a korábbi beavatkozási aktusban a gyermeket vérszerinti családjából kiemelő gyermekvédelmi szakember most úgy nyújt szakmai segítséget, hogy már szakemberszerepében testet öltő kettős funkciójával jelzi, hogy ha szükséges, újból megvédi a családtól a gyermeket. Az utógondozásban részesülő gyermek családjá számára tehát nincs „*tabula rasa*”.

A területen dolgozó szakemberek véleménye szerint azonban az sem szerencsés, hogy ugyanazok a családgondozók foglalkoznak tovább az alapellátás keretében a gyermekek családjával, akik a bekerülés előtt. (Rácz 2006a) A család szemszögéből nem a hatóság, hanem a szakember felelős a gyermek kiemeléséért, ezért kerül szerepkonfliktusba a családgondozó, mivel a kiemelés után neki kell a családot helyzete rendezésében segítenie, hogy a család alkalmas legyen a gyermek fogadására, a gyermek visszatérhessen a családjába. Ebben az esetben az ambivalenciát az okozza, hogy a szakemberek azokat a családokat gondozzák tovább, akinek egyszer a hatalom már megmutatta önmagát, és folyton szembesítik a családot azzal, hogy a gyermek nem ok nélkül került ki a családból. A gyermekjólét kötelező együttműködésre épülő beavatkozásai csak abban az esetben elfogadottak, hogy ha ennél kíméletesebb beavatkozások a gyermeket elfogadhatatlan

mértékű veszélyhelyzetben hagynák. A gyakorlatban azonban nehéz ezeket az elveket egyensúlyban tartani, hiszen a veszély megijótlásának lehetősége korlátozott.

Védelem- és a legjobb érdek elvének ütközése

Nem csak a legkisebb beavatkozás és a védelem elve ütközhet, hanem a **védelem** kontra **legjobb érdek elv** is. A nemzetközi gyakorlatokban általában a legjobb érdek elve azt kívánja meg, hogy a gyermeket megvédjék attól, hogy bántalmazzák, elhanyagolják. Parton alapvetően a gyermekvédelemre úgy tekint, mint az állam azon eszközére, amely a társadalom tagjainak magatartását szabályozza. A dilemma abból ered, hogy úgy védje az állam a gyermekek individuális jogait, hogy tartózkodjon a családi autonómia korlátozásától. (idézi Szöllösi 2003: 79) A védelemre fektetett túlzott hangsúly kizárhatja a gyermeket és családját azokból a szolgáltatásokból, amelyek úgy szolgálják a gyermek legjobb érdekét, hogy intenzív családmegtartó tevékenységek mellett családban maradjon. Problémát okoz az is, hogy sokkal több esetkezelő, reaktív módszer létezik a gyermekjólét tárházában, szemben a megelőzésre építő, proaktív eszközökkel.

A gyermekvédelem alapvető jellemzője a családi autonómiába való beavatkozás, hiszen nem csak a gyermek szükségleteire kíván reagálni, hanem a családi környezetben felmerülő problémák kezelésére is. „*A gyermekvédelem sajátos tárgya nem általában véve a támogatás, a nevelés vagy a segítség (...) A gyermekvédelem nem csak forrásokat, szolgáltatásokat biztosít, hanem védi a gyermeket a szülők magatartásával szemben, szankcionálja a család életmódját, módosítja a családtagok egymáshoz fűződő jogait és kötelességeit, továbbá módosítja a gyermek családon belüli és azon kívüli státuszát.*” (Szöllösi 2003: 88)

Egyre gyakoribb az a szemlélet, hogy a gyermekek védelmére épülő intézkedéseket nem a gyermekjóléti szolgáltatóknak kell felvállalniuk (hiszen a jólét biztosításának természetével ellentétes), hanem inkább a rendőrségnek. (Trocme 1999: 37) A védelem és a legjobb érdek elve közötti feszültséget a gyermekjóléti rendelkezések hatáskörének lefektetésekor kell feloldani, hiszen a védelemre történő koncentráció a jólét és a legjobb érdek elvén alapuló rendszertől teljesen eltérő szolgáltatási rendszer kialakítását igényli. (A Tenczer (1999) által felvetett gyermekvédelmi alapellátás fogalmának szükségessége is erre utal.)

A családján kívül nevelkedő gyermek legjobb érdekének elvével kapcsolatos kérdések különösen lényegesek. Habár a gondozásban elhelyezett gyermekek általában kevésbé vannak bántalmazás veszélyének kitéve, a nevelőszülői ellátás és az intézményes elhelyezés (gyermekotthon, lakásotthon) sikerességét nemcsak a védelem fényében kell értékelni, azaz nem szabad, hogy azon legyen a hangsúly, hogy a gyermekvédelem rendszerében nagyobb biztonságban van a gyermek, mint a korábbi elhanyagoló, bántalmazó családi közegben. Nem bizonyított egyértelműen az, hogy vajon tényleg jobb a gyermekeknek a gyermekjóléti- és gyermekvédelmi ellátások rendszerének kialakítása által. Whittaker et al. szerint, ha nincsenek is nagyobb veszélyben a gyermekvédelem rendszerében élők, nem egyértelmű, hogy a rendszerben való nevelkedés javít-e az életükön. (idézi Trocme 1999: 38) Az Egyesült Államokban például az etnikai kisebbséghez tartozók nagymértékben veszélyeztetettek, aránytalanul magas a színes bőrű gyermekek száma a nevelőszülői ellátásban és hosszabb időt is töltenek gondoskodásban fehér társaikhoz képest. Az etnikai kisebbséghez tartozók sebezhetőségét mutatja az is, hogy a nevelőszülői ellátásban lévő fekete gyermekek kevésbé maradnak kapcsolatban szüleikkel. (Fein és Maluccio 1996: 122)

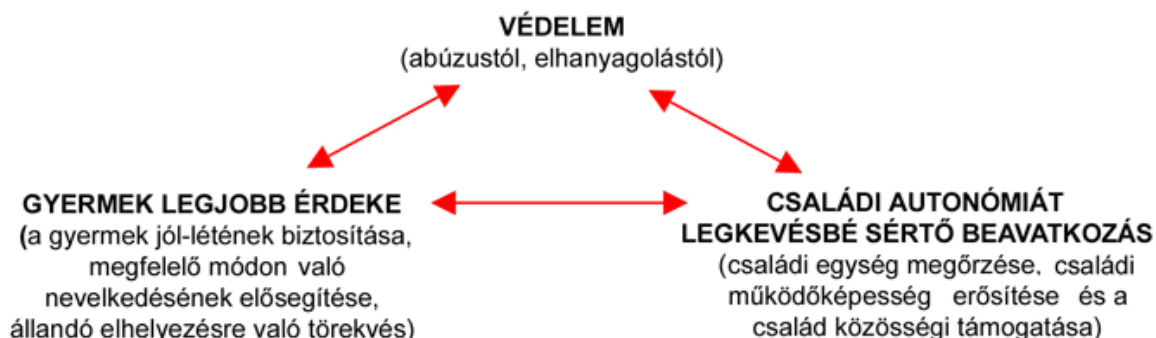
Legjobb érdek- és legkisebb beavatkozás elvének ütközése

Feszültség állhat fent a **legjobb érdek** és a **legkisebb beavatkozás elve** között is. Goldstein et al. szerint a gyermek legjobb érdekének elve egy idealizált mércét állít a családdal szemben. (idézi Trocmé 1999: 38)

Ezt a családdal való szembenállást próbálja a gyermekvédelem a legkevésbé ártalmas beavatkozással ellensúlyozni, viszont a saját idealizált elvével a gyermekvédelem úgy kerül szembe, hogy örökösen bizonyítani kell (objektív kritériumok hiányában), hogy a gyermek legjobb érdekét úgy szolgálja a rendszer, hogy kezdetben a legkevésbé sértő beavatkozásokat alkalmazza, majd a gyermek érdekében egyre inkább betolakodnak a családi autonómiába, míg végül a családi egység szerkezete felbomlik. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy dokumentáltan bizonyítani kell tudni minden esetben, hogy a kötelező jellegű együttműködések csak akkor használja a rendszer, ha az önkéntes igénybevételei lehetőségek nem vezettek eredményre. Lesarkítva azt is mondhatjuk, hogy a családi autonómiába való legkisebb beavatkozás elve azt jelenti, hogy (tekintettel a szűkös forrásokra és a leterhelt szakembergárdára) sorozatosan nem adjuk meg a családnak a segítséget (hiszen nem akarunk betolakodni). Ez elég indok arra, - hiszen szakmai segítségnyújtás híján úgy sem látni esélyt a javulásra, és a szakemberek máshol is érhetnek el sikereket a munkájukban - hogy a gyermeket kiemeljék a családból. Valójában itt az intenzív családmegtartó módszerek szakmai filozófiája kerül kiforgatásra, ami oda vezethet, hogy a családmegtartó támogatások nyújtása helyett, - kevésbé betolakodó módon - időt kell adni arra, hogy a kiszolgáltatott helyzetű családok maguk oldják meg a problémáikat, ha ez nem megy, következhet a türelmi idő adása kötelező együttműködés keretében.

Milyen viszonyban van a legjobb érdek elve és a legkisebb beavatkozás elve, amikor a gyermek már hosszabb időt tölt a szakellátás rendszerében, különösen a nevelőszülői ellátásban? Ha a család helyzete rendeződik, de a gyermek érzelmi erősen kötődik a nevelőszülőhöz és a nevelőszülő is a gyermekhez, felmerül a dilemma, hogy bár a gyermek hosszabb távon egy szerető otthonra talált a gyermekvédelmi gondoskodás ideje alatt, a körülmények rendezésében megkapta-e a család a valódi segítséget még a gyermek kiemelése előtt? Hol ártott a rendszer nagyobbát, amikor kiemelte a gyermeket a családból, vagy amikor visszahelyezte a nevelőszülőktől a családba, ahol hosszú éveket töltött? A nevelőszülőség vállalása mögött meghúzódó motiváció önmagában fontos kérdés, illetve az, hogy a szakma mely motivációt fogadja el abból a szempontból, hogy biztosítva legyen a gyermekvédelem azon törekvése, hogy a gyermek mielőbb visszakerüljön a családjába. Számos motiváció létezhet, mint „*munkanélküliség, pénz, hasznosság-igény, nagy ház kihasználatlanul, érzelmi indítékok, jótétemény, hit*”. (Herczog 1995: 95) Kérdéses, hogyan érvényesül a gyermekvédelemnek azon elve, hogy a gyermek családból való kiemelése egy átmeneti állapot, amikor a hazai gyakorlatban köztudottan a nevelőszülők többnyire hosszabb időre kapják a gyermeket nevelésre. Az előre láthatóan hosszú időre jószolt helyettesítő szerep nem eleve elrendelt módon azt sugallja, hogy a nevelőszülő kizárólagosságot élvez a szülővel szemben a gyermek felnevelésében?

2. számú ábra: Ütköző gyermekjóléti- és védelmi alapelvek

(Forrás: Nico Trocmé: *Canadian Child Welfare Multi-Dimensional Outcomes Framework and Incremental Measurement Development Strategy*. 1999: 36)

Gyermekevédelmi politika és gyakorlat - nemzetközi példák³⁹

Az **ausztrál** gyermekevédelmi politika és gyakorlat is arra fekteti a hangsúlyt, hogy a gyermeket a családban kell tartani. Ha mégis a családján kívül kell elhelyezni, akkor is elsődleges feladat a szétszakadt család újraegyesítése. Ennek érdekében számos intenzív családtámogató program működik. A gyermekek kétféle módon kerülhetnek ki a család kötelékéből: 1) a szülő kéri, 2) a családból való kiemelésről a bíróság dönt. (Australian Institute of Health and Welfare 2007) Nyugat-Ausztráliában a 2004. évi Gyermekekről és a közösségi ellátásokról szóló törvény (Children and Community Services Act 2004) tartalmazza a gyermekeknek biztosított gyermekevédelmi ellátásokat. A gyermek legjobb érdeke elv mellett vezető alapelv az, hogy a gyermek beleszólhat a vele kapcsolatos döntések meghozatalába. A törvény azt is előírja, hogy a szülők és más fontos személyek véleményét is meg kell hallgatni. Az ausztrál gyakorlat szerint az első pár hónap a kritikus a gondozásban a sikeres hazaköltözés tekintetében. Ebben az időszakban nagyon intenzív tervezésre és különböző, célzott szolgáltatásokra van szükség. A családból kiemelt gyermekek esetében a gyermek fejlődéséhez mérten választják ki a leginkább megfelelő elhelyezési formát, illetve mérlegelik azt, hogy a gyermeknek mik a kíváncsi. A szülők folyamatos bevonása alapvető, nem csak azért, mert joga a szülőnek, hogy a gyermekről teljes körű információval rendelkezzen, hanem azért is, mert részesei a családgyógyítás folyamatának. Az ausztrál gyakorlat az ún. *párhuzamos tervezésre* épül, ez egy olyan módszer, amely egyidejűleg figyel a család újraegyesítésére, ugyanakkor dolgozik egy alternatív terven, ha mégis hosszú távú elhelyezésre lenne szükség. A párhuzamos tervezés folyamata egyből elkezdődik, amint a gyermek belép a gondozás rendszerébe. (Schwenke 2007)

Az **Egyesült Államokban** már az 1980-as évek elején jellemző volt, hogy a családból kiemelt gyermekek 40%-a két vagy ennél is több évet töltött nevelőszülőknél, ami azt mutatta, hogy a gondozásnak ez a formája nem alkalmas arra, hogy a gyermeket visszahelyezze a családjába. Ennek következtében erősödött meg a gyermekjóléti munka. Az örökbefogadásról és a

³⁹ „Gyermekevédelmi politika és gyakorlat” alcím alatt, valamint szintén ezen fejezet későbbi részében, „A gyermekevédelmi rendszerből kilépő fiatalok támogatása” alcímmel bemutatásra kerülő nemzetközi példák kitékintő jellegűek. A különböző országok gyermekevédelmi gyakorlatának, megoldásainak bemutatása azt a célt szolgálja, hogy betekintést adjak a nemzetközi mainstream gyermekevédelem szakmai diskurzusaiba, illetve a gyermekevédelmi rendszerből kikerülő fiatalok és fiatal felnőttek támogatási formáiba, nem célom azonban, hogy az egyes nemzetközi gyermekevédelmi rendszereket a hazai gyakorlat elé példának állítsam.

gyermek jólétéről szóló 1980. évi törvényben helyet kaptak a prevenciós szolgáltatások. A '80-as évek második felére újból nőtt a gondozásba vett gyermekek száma, ami arra utalt, hogy a családban való gondozás sokszor túl rövid ideig tartott. Az intenzív családmegtartó támogatás filozófiája szerint abban az esetben, ha a gyermeket a közvetlen kiemelés veszélye fenyegeti, szükséges intenzív, időben korlátozott szolgáltatások biztosítása. (Fein és Maluccio 1996: 110-115) A beavatkozások célja, hogy a család egységét megtartva, a család körülményeiben, illetve a szülők gyermeknevelési készségeiben pozitív változásokat idézzenek elő. A szociális munka alapelve szerint a végleges megoldást már akkor keresni kell, amikor a gyermek még a családban él. *„Az intenzív családmegtartó szolgáltatásokat nyújtó szociális munkások a nap 24 órájában elérhetőek a család számára, a találkozások gyakoribban és hosszabbak, ezért az ilyen munkát végzők általában legfeljebb két családdal foglalkoznak egy időszakban. Egyben rövid időhatárral dolgoznak, az intenzív szolgáltatások legfeljebb 4-6 hétig tarthatnak, ez idő alatt a közösen kitűzött legfontosabb, legalapvetőbb célokat kívánják csak megvalósítani.”* (Bányai 2003: 54)

Az **Egyesült Királyságban** az elmúlt évek során a gyermekhalálozások miatt jelentős változások történtek a gyermekvédelmi politikában és a gyakorlatban is. A legutóbbi esetek ahhoz vezettek, hogy a gyermekvédelmi rendszer működésében számos felülvizsgálat történt. A felülvizsgálatok sorra bizonyították, hogy a gyermekvédelmi, egészségügyi és a szociális ellátórendszer tagjai között elégtelen volt a kommunikáció, a gyermekek helyzetének vizsgálata számos esetben nem volt eléggé alapos és a megfelelő szakemberek sem voltak minden esetben bevonva a tervezés és problémamegoldás folyamatába. Ennek érdekében néhány alapvető standard került meghatározásra a gyermekvédelmi beavatkozások gyakorlatára vonatkozóan, úgymint: a gyermek akkor kapja meg a segítséget, amikor szükséges; a szakemberek jól időzítetten és hatékonyan cselekedjenek, annak érdekében, hogy megvédjék a gyermeket; alapvető, hogy meg kell hallgatni a gyermeket; a különböző területeken dolgozó szakemberek, akik érintettek a gyermek ügyében, osszák meg az információkat egymás között. Továbbá, a különböző területeknek együtt kell működniük annak érdekében, hogy felmérjék a gyermek szükségleteit és a veszély mértékét, és ennek megfelelően hatékony beavatkozási módokat dolgozzanak ki a probléma megoldására. Alapvető elvárás a szakemberekkel szemben, hogy kompetensek legyenek a munkájukban. A közösség tagjaival együtt kell működni a gyermek védelme érdekében, illetve fontos, hogy a szakemberek szervezeti szinten, de egyénileg is felelősek legyenek munkájuk és annak hatékonysága iránt. (Kendrick 2004)

A Brit Pszichológiai Társaság (2007) felhívja a figyelmet arra, hogy a családból való kiemelés mindenképpen összezavarja a gyermekeket. Az Egyesült Királyságban a gyermekek 80%-át bántalmazás, elhanyagolás, vagy a családban fellelhető súlyos problémák miatt emelik ki a családból. A kiemelés aktusa magában foglalja a családtagoktól, barátoktól, szomszédoktól, közösségektől való elszakadást, és gyakran iskolaváltást is eredményez. *„Mindez aláássa a gyermek öntudatát, biztonságérzetét és azt az érzést, hogy tagja a társadalomnak.”* (Child Protection Portfolio 2007: 78) A tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy számos esetben a gyermekek arra kényszerülnek, hogy vándoroljanak a rendszerben. Garnett felmérése szerint a gondozott gyermekeknek mindösszesen 27 százaléka nem költözött más helyre a rendszerbe való kerülése után, fele kétszer, negyede pedig legalább négyszer költözött. (idézi Child Protection Portfolio 2007: 78) A gondozási-hely váltások negatív hatással vannak az iskolai előmenetelre is. Az Egyesült Királyságban történt vizsgálatok szerint azoknál a fiataloknál, akik gondozásban voltak, két és félszerese az esélye annak, hogy tinédzserként szülővé váljanak. A börtönviselték körülbelül egynegyede élt gyermekvédelmi gondoskodásban. (Child Protection Portfolio 2007: 79)

Az *Ír kormány* gyermekotthonok nemzeti standardjait tartalmazó dokumentuma (2004) előírja, hogy a szakembereknek milyen feladataik vannak a gyermek nevelése, oktatása terén, illetve, hogyan kell felkészíteniük a gyermeket a gyermekvédelmi rendszer elhagyására. A dokumentum értelmében a gondozói, nevelői gyakorlat figyelembe veszi a gyermek egyéni szükségleteit és tiszteletben tartja szociális, kulturális, vallási és etnikai hovatartozását. Alapvető elvárás, hogy a csoportos együttélés ideje alatt egyéni gondozás folyjon, amely figyelembe veszi a gyermek vágyait és illeszkedik egyéniségéhez. A gondozásban élő fiatalok érzelmi életére különösen nagy hangsúlyt kell fektetni. Az egyéni gondozásra való törekvés azért is fontos, hogy az intézményes gondoskodásban részesülők tudják, hogy van egy felelősségteljes felnőtt, akire számíthatnak, aki támogatja őket. A dokumentum kiemelt hangsúlyt fektet minden gyermek megfelelő oktatáshoz való hozzájutásához, hogy a gyermek minden szakmai segítséget megkapjon ahhoz, hogy tanulmányai során képességeihez mérten a legjobban teljesítsen. A tankötelezettségi korhoz közeledő gyermekek esetében a gyermekotthon továbbtanulásra ösztönzi a fiatalokat. A gondoskodás elhagyása előtt a gyermeket kora, értelmi képességei és érettsége alapján készítik fel a gondozás elhagyására. Azoknak a fiataloknak, akik nem a saját családjukba térnek majd vissza, hanem önálló életet kezdenek, két évvel azelőtt, hogy törvényesen kiléphetnek a gondozásból, egy olyan gondozási tervet készítenek, amely a kilépéshez szükséges támogatásokat és feltételrendszereket rögzíti (pl.: igénybe vehető anyagi támogatások, lakhatással kapcsolatos segítség). (Government of Ireland 2004a) A dokumentum gyermekeknek szóló verziója a gyermekvédelmi gondoskodás, ezen belül a gyermekotthoni elhelyezés szükségességét a következőképpen magyarázza el a gondozottaknak: *„Ha nem tudsz otthon maradni a saját otthonodban, a saját családdal, akkor gondozásba kell menned. Ez azt jelenti, hogy az Egészségügyi Minisztérium egy biztonságos helyet és olyan embereket talál neked, akik majd vigyáznak rád. Néhány gyermek csak egy kis időre marad gondozás alatt, csak addig, amíg a gondok megoldódnak saját családjukban, mások pedig hosszabb időre maradnak. Lehet, hogy nevelőszülőkhöz kerülsz (lehet, hogy olyan valakihez, aki a családból való), de lehet, hogy egy nagy házban fogsz élni, amit gyermekotthonnak neveznek. Szomorú lehetsz amiatt, hogy el kellett hagynod a családot, és gondozásba kellett menned, de a kormány azt szeretné, hogy a gondozásban eltöltött idő alatt olyan boldog legyél, amilyen csak tudsz. (...) Ezeket a szabályokat a gyermekotthonok működésére felállított nemzeti standardnak hívják. Ezek nem olyan szabályok, amelyeket neked kell betartani. Ezek az alkalmazottakra vonatkozó szabályok. De a kormány úgy gondolta, hogy neked is tudni kell ezekről a szabályokról, csakhogy megértsd, hogy a dolgoknak hogyan kell történniük a te érdekedben.”* (Government of Ireland 2004b: 12, 14)

Evidencia-alapú megközelítés

A nemzetközi gyermekvédelemben egyre hangsúlyosabb a bizonyítékon alapuló gyakorlat szükségessége. Tomison (2002) szerint a tudományos módszereken alapuló formális, racionális gyermekvédelmi gyakorlat sokkal hatékonyabb és gazdaságosabb szolgáltatási rendszert képes létrehozni. Alapvető elvárás, hogy a szakmai munka (szolgáltatási folyamat) egésze jól dokumentált legyen, rögzítve a bemeneti és kimeneti mutatókat, a kitűzött és elért célokat, a tervezett és megvalósult feladatokat, azt, hogy a beavatkozás egésze mennyiben szolgálta a gyermek érdekét, milyen változások történtek a családi egység megőrzése, a gyermek családi státuszának megerősítése érdekében, melyek voltak a beavatkozás sikeres és hatástalan pontjai. Összességében a gyermekre és családjára milyen hatással volt a szakmai munka. O'Connor (2000) szerint a gyermekek jólétének, védelmének biztosítása érdekében nyújtott szolgáltatások, programok, a különböző intervenciók hatékonyságának vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalmi és kulturális kontextust, amelyben ezek

megvalósulnak. Mivel számos gyermekjóléti- és védelmi elv létezik, amelyek eltérő módon értelmezettek, a gyermekvédelem örökösen azzal találja szembe magát, hogy ki kell találnia, hogyan teszi egyértelművé, hogy egy-egy beavatkozás miként szolgálja a gyermekek jólétét, a családi egység megőrzését. Az evidencia alapú gyakorlatra azért is van szükség, mert többnyire a gyermekvédelem gyakorlata kollektív bölcsességekre, nem pedig megalapozott tudásra épül, így a gyermekvédelem számos esetben arra kényszerül, hogy önmaga létének szükségességét igazolja (önmagát védelmezze). (Gordon 2000)

Költséghatékonyság kérdése

A nemzetközi gyermekvédelemben a standardok, protokollok kidolgozása iránti igény mellett egyre nagyobb hangsúly helyeződik a gyermekjóléti reform kontextusában a költséghatékonyság szempontjaira (gyermekjólét kontra gyermekvédelem), valamint az egyes ellátások (intézményes kontra nevelőszülői ellátás) közötti költségbeli és kimeneti különbségekre. Az Egyesült Államokban például Courtney (1998) szerint a gyermekvédelem drága vállalkozás, annak ellenére, hogy a gyermekek jólétére irányuló rendszer működési költségei nehezen kalkulálhatók. A számítások szerint a szövetségi kormánynak gyermekenként több mint 11-szer annyiba kerül nevelőszülői elhelyezést biztosítani, mint alapvető jövedelemtámogatást nyújtani a családoknak, hogy felnevelhessék gyermekeiket. Gelles szerint a gyermekbántalmazás ugyan minden jövedelmi kategóriában jelen van, azonban a szegénységi küszöb alatti jövedelemmel rendelkező családokban nagyobb az abúzus valószínűsége. A szegény szülők körében a fiatal szülők és az egyedül állók esetében fokozottabb a veszélye a gyermekkel szembeni erőszakos magatartásnak. (idézi Szöllősi 2000: 61) Egy 1993-ban végzett kutatás pedig azt mutatta ki, hogy a gyermekbántalmazás és a gyermek elhanyagolása körülbelül 22-szer akkora eséllyel fordul elő olyan családokban, amelyek évi jövedelme 15000 dollár alatt van, mint azokban, ahol a szülők több mint évi 30000 dollárt keresnek, következésképpen a jóléti intézkedések révén az alacsony jövedelemmel rendelkező családok anyagi helyzetében bekövetkező javulás hatással van a gyermekvédelemre is. (Courtney 1998: 95) Meg kell jegyezni azonban, hogy a devianciákkal terhelt családokban a jövedelemtámogatás nem elégséges a gyermek helyzetének javítására. Fein és Maluccio szerint az önmagában problémás, hogy az Egyesült Államokban nem egységes a gyermekjóléti rendszer, ennek oka, hogy a szövetségi intézmények nem törekszenek a gyakorlati munka sztenderdizálására, így 50 különböző állami rendszer működik, túlterhelt, képzetlen dolgozókkal és vitatott minőségű ellátásokkal. (Fein és Maluccio 1996: 124-125)

Az Egyesült Királyságban kb. 75 ezer gyermek nevelkedik gyermekvédelmi gondozásban, ebből közel 50 ezer gyermek él nevelőszülőknél (az összes gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermek 67%-a). Az elmúlt években készült kutatások arra mutattak rá, hogy a kimeneti adatok a nevelőszülőknél nevelkedett gyermekeknél jobbak az intézményes gondozásban részesültekhez képest. Az intézményes gondozásban nevelkedettek körében gyakoribbak a viselkedési zavarok, mint azoknál, akik nevelőszülőknél vagy vérszerinti családjukban nőttek fel. Körükben a magasabb arányú viselkedési zavarok a nagyobb létszámú gondozási egységekben való nevelkedésüknek tudhatók be, illetve annak, hogy az intézményes gondozásban részesülő gyermekek kevésbé részesülnek személyes nevelésben, ráadásul a nevelőik is többször váltják egymást a gondozási idő során. (Tapsfield és Collier 2005: 5) Beecham és Sinclair (2007) tanulmánya szerint az Egyesült Királyságban a szociális kiadások több mint 40%-a a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek elhelyezésére fordítódik. A gyermekek és fiatalok gondozására fordított költségek igen változatos képet mutatnak, a kutatók szerint ennek azonban számos oka van. Az egyik ilyen ok a szolgáltatási

outputokban keresendő. Nem mindegy például, hogy a gyermekotthonnak van-e belső iskolája, vagy hány telephellyel működik az adott intézmény, mekkora a kihasználtsága, de az ellátás költségeire nézve meghatározó lehet a szolgáltatást igénybe vevők életkora, neme, a gyermek vagy a családja problémáinak típusa is. Köztudott, hogy az intézményes gondozás a legdrágább ellátási forma.

Az Egyesült Királyságban politikai elvárás, hogy változzon az ellátások egymáshoz viszonyított aránya, cél az, hogy többet költsenek a korai beavatkozásokra és a megelőző szolgáltatásokra. Azoknak a gyermekeknek az esetében, akik nem tarthatók a családban, a nevelőszülői elhelyezési forma a leginkább alkalmas. Jelenleg a nevelőszülői ellátásban egyrészt jelentős hiány van a nevelőszülők terén, a Fostering Network becslése szerint kb. 10 ezer nevelőszülőre lenne még szükség. (Tapsfield és Collier 2005) Másrészt a nevelőszülői ellátásban egy jelentős belső átrendeződés figyelhető meg a családon belüli önkéntes alapú nevelőszülőktől a fizetett nevelőszülőség irányába. A nevelőszülői rendszer strukturális átalakulása a nevelőszülők és a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatások viszonyában is változást indukált. A nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatók a nevelőszülőkkel szemben egyre nagyobb elvárásokat támasztanak. Ezzel párhuzamosan a nevelőszülők képzési lehetőségeket, megfelelő szakmai színvonalú támogatást várnak. A „Minden gyermek számít” rendelkezései nyilvánvalóvá tették, hogy a nevelőszülők képzésének és támogatásának fejlődnie kell annak érdekében, hogy a nevelőszülők segíteni tudják a gyermekek tanulmányi eredményeinek javulását. (Tapsfield és Collier 2005) A politikai törekvésben egyértelmű az is, hogy a családmegtartó, prevenciós támogatásokra kell a hangsúlyt helyezni, amelytől azt várják, hogy a gyermekek és szüleik szolgáltatási karrierjében már a támogatás kezdetén is legalább rövid távú eredményeket lehessen felmutatni. Költséghatékonysági oldalról ez annyit jelent, hogy csökkenne a későbbi beavatkozások költsége. Az Egyesült Királyság gazdasági számításai szerint a *„gyermekekről való közgondoskodásnak az a legolcsóbb módja, ha a családok felelősségét növelik, ha házhoz viszik a segítséget, ha a krízisszolgálat munkatársai többet dolgoznak a családon belül, mintha a gyereket kiemelik a családból”*. (Somorjai 1996: 28) Beecham és Sinclair nem vitatva a beavatkozási irány helyességét, ebben a kérdésben szkeptikus álláspontot képviselnek, példaként említik, hogy közel 40 év kellett ahhoz, hogy a mentális gondozást nyújtó egészségügyi rendszerben megváltozzon az egyes ellátások aránya, a hosszú távú pszichiátriai intézményes ellátások irányából a hangsúly eltolódjon a pszichiátriai betegek közösségi ellátása felé. (Beecham és Sinclair 2007: 78)

A gyermekvédelmi rendszerből kilépő fiatalok támogatása - nemzetközi példák

A gyermekvédelmi rendszerből kilépő fiatalok támogatása alapvetően a tercier prevenció jegyében történik, annak megelőzésére szolgál, hogy a gyermekvédelemben nevelkedett fiatal a továbbiakban is jóléti ellátásokra szoruljon. Természetesen a sikeres társadalmi integrációt számos tényező befolyásolhatja, de a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek esetében ennek megítélése nagymértékben a gyermekvédelmi rendszer függvényében értelmezhető. Befolyásoló tényezők lehetnek a fiatal felnőtt egyéni készségei, képességei, szocializációs szintje, meglévő belső és külső erőforrásai, személyes kapcsolati hálójának kiterjedtsége, a természetes támaszok (család, barátok) segítségének igénybevételi lehetősége, iskolai végzettsége, vagy munkaerő-piaci pozíciója, lakhatási feltételei, általában az igénybe vehető támogatások (mesterséges támaszok) kiépültsége, elérhetősége. (Szikulai 2006a) A rendszerből kikerülő, a vérszerinti családba vissza nem térő fiatalok, illetve fiatal felnőttek aktív támogatására, néhány esetben lépcsőzetes kiléptetésére is egyre nagyobb hangsúly helyeződik a nemzetközi gyakorlatban, egyfelől a gyermekvédelmi rendszerből való rossz kimeneti mutatók, másfelől a kamaszkor elnyúlása, a posztadoleszcencia kialakulása miatt.

Az **ausztrál** gyakorlat szerint az önálló életre való felkészítésnek három szakasza van. Az első szakasz az ún. *előkészület a gondozás elhagyására*. Az első állomás a 14-17 éves kor közötti fiatalokra fókuszál, akik jelenleg gyermekvédelmi gondoskodás alatt állnak. A szakemberek elsődleges feladata az, hogy gondoskodjanak arról, hogy a fiatal megfelelő oktatásban és a gyakorlati élethez szükséges képzésben részesüljön, annak érdekében, hogy a fiatal független életbe való átmenete sikeres legyen. Ebben a szakaszban rendszeres megbeszélés folyik a fiattal a gondozás későbbi elhagyásának folyamatáról és arról, hogy a rendszerből való kikerülés után milyen esetleges nehézségeket rejt magában az önálló élet. A második szakasz az ún. *önálló élet megkezdésének* szakasza. Az önálló élet elkezdése leghamarabb 16 éves kortól lehetséges, ebben a szakaszban a fiatalok segítséget kapnak megfelelő szállás keresésében, annak fenntartásában, a továbbtanulásban, illetve a munkavállalásban. A harmadik szakasz az ún. *gondozás utáni szolgáltatások* szakasza. Amint a fiatal megkezdí önálló életét, további segítségnyújtásban részesülhet önkéntes alapon, szükség esetén akár 25 éves koráig. A személyes segítő (hazai rendszerben: utógondozó) tanácsadást nyújt számára, illetve szükség esetén segít a lakhatás, munkavállalás terén, de magában foglalhat igény szerint olyan szolgáltatásokat is, mint például a vérszerinti családdal való kapcsolat erősítése, vagy szociális és egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférésben való támogatás. Az önálló életre való felkészítést célzó szolgáltatói tevékenységek köre széles, tartalmazza a pénzkezelés, pénzbeosztás elsajátítását, az ételkészítéssel, háztartásvezetéssel kapcsolatos teendők ellátásában való jártasság megszerzését, olyan gyakorlati készségek elsajátítását, mint például hivatalos ügyek intézése (nyomtatvány kitöltése, időpont kérése orvosnál). Hangsúlyos a döntési képesség erősítése, a megfelelő információk megszerzésének módjaiban való jártasság kialakítása. A fiatalok segítséget kapnak a személyes támogatórendszerek kiépítéséhez, amelyekre majd a gondozás utáni szakaszban építhetnek. (Government of Western Australia 2006)

Skóciában az 1995. évi Gyermkekről szóló törvény értelmében a helyi önkormányzatok kötelezettsége, hogy tanácsadást és támogatást nyújtsanak a gondoskodást elhagyóknak. Alapvető, hogy a fiattal teljes mértékben be kell vonni a jövőjét érintő tervezés folyamatába. O'Mairthini (2002) szerint azonban az önálló életre való felkészítésnek nem a kikerülés után kell elkezdődnie, hanem már jóval korábban, a gondozás ideje alatt. Véleménye szerint siet a rendszer, hiszen a gyakorlat szerint a rendszerből való kilépés életkora 16 év - még ha 21 éves korig lehetőség is van támogatás igénybevételére - ezzel szemben a családban élő fiatalok átlagosan 24 éves korukban hagyják el a szülői házat. A Skóciában működő ún. *Stepping Out and Moving On* (Kilépés és továbblépés) elnevezésű programnak - amely a gondozás elhagyására készít fel megfelelő információnyújtással, képzések biztosításával - az a célja, hogy kiaknázzák a fiatal készségeit, képességeit és erőforrásait annak érdekében, hogy megfelelően felkészülhessen a felnőtt életre. A program gyakorlatilag a személyes kompetenciákat kívánja fejleszteni, mint kockázatvállalási képesség, kapcsolatteremtő készség fejlesztése, önismeret, önbecsülés növelése.

Az **írországi Barnardo projekt** Észak- és Nyugat-Belfast, valamint Glengormley területein működik. Ennek keretében öt közösségi házban (a magyar rendszerben: utógondozói otthon) kerülnek elszállásolásra a fiatalok, ahol mindenkinek van egy személyi segítője. A fiatalok átlagosan 6-18 hónapot töltenek itt. A projekt ethosza szerint minden 16 éves vagy annál idősebb fiatalnak, aki elhidegült családjától, és nem kap családi támogatást, joga van ahhoz, hogy függetlenül éljen, és szakmai támogatásban részesülhessen. A szállás biztosítása mellett a fiatal részére készül egy személyre szabott támogatási programcsomag, amely a fejlesztendő

készségeket és kompetenciákat is megnevezi. A támogatott időszakban a későbbi lakhatás megoldásában is nyújtanak segítséget, például albérletkeresésben. (www.barnardos.org.uk)

Az **Egyesült Államokban** 1986-ban lépett életbe az ún. Független életéről szóló törvény, amely a gondozott fiatalok támogatását, emancipációját segíti, bár számos kritika éri az önálló életre felkészítő programok koncepcióját amiatt, hogy irreális várakozásokat kelt a fiatalokban és a szakemberekben is. *„E fiatalok érzelmileg, intellektuálisan és fizikailag általában lassabban fejlődnek, mint kortársaik. Felnőtté válván kevés családi és társadalmi támogatásra számíthatnak, ezért a természetes családi kapcsolatokkal rendelkező gyermekeknél fokozottabban szorulnak idegenek jóindulatára ahhoz, hogy helyt tudjanak állni a világban.”* (Fein és Maluccio 1995: 121-122)

Spanyolországban a gyermekvédelmi gondoskodás rendszerét elhagyó fiatalok támogatása minimális. A gondozás elhagyására 18 éves korban kerül sor. Ha a fiatal nevelőszülőnél nevelkedett, és a fiatal és a nevelőszülő is úgy akarja, akkor a gondozott továbbra is a nevelőszülőnél maradhat, de ekkor már nem biztosított semmiféle állam által nyújtott anyagi vagy egyéb juttatás. Az intézményes ellátásból kikerülők, amennyiben szükségük van támogatásra, tanácsadásban részesülhetnek 21 éves korukig, ennek keretében segítséget kaphatnak a munkahely és albérletkeresésben is. (Casas és Montserrat 2008)

A nemzetközi gyakorlatban a gyermekvédelmi gondoskodást elhagyók támogatása jellemzően a képessé tevő segítségnyújtásokra épül, abból a felismerésből, hogy a gyermekvédelemben nevelkedettek foglalkoztatási, munkaerő-piaci esélyei alacsony iskolai végzettségük miatt rosszak. Az egyes országok gyakorlatában fellelhető támogatások jellemzően olyan személyes szolgáltatásokra, tanácsadási technikákra épülnek, amelyek alapvető célja, hogy a segítségre szoruló fiataloknak - a kilépést követően, de jellemzően a kilépés előkészítésétől számítva a rendszer végleges elhagyásáig - a különböző képességeit, kompetenciáit fejlesszék, amelyek nem csak a munkaerő-piacon, hanem az élet egyéb területein is nélkülözhetetlenek.

A nemzetközi gyakorlatban, mainstream gyermekvédelemben egyértelművé vált, hogy a válságközpontú gyermekvédelem nem oldja meg a családok és a gyermekek helyzetét, csak arra szolgál, hogy a szülői felelősségvállalást gyengítse. A nemzetközi gyermekjóléti- és gyermekvédelmi politikában az elmúlt évtizedben hangsúlyossá vált, hogy az általános- és középszintű támogatási rendszerekbe kell tudást és anyagi erőforrásokat invesztálni. A prevencióra épülő programok, valamint a különböző középszintű támogatások, mint családmegtartó- és támogató, esetkezelő szolgáltatások rendszerének hiányában nem akadályozható meg, hogy a gyermekek kikerüljenek a családból. A nemzetközi szakmai diskurzusok már az 1990-es évektől kezdve hangsúlyozzák az evidencia alapú gyakorlat szükségességét, újra és újra rávilágítanak arra, hogy a kollektív bölcsességre épülő gyermekvédelmi működés nem szolgálhatja a gyermek legjobb érdekét, erre építve nem lehet szakszerűen beavatkozni a család autonómiájába. Megalapozott tudásra épülő módszertan nélkül a gyermek problémáit sem a családban, sem azon kívül nem tudja megoldani a rendszer (a gyermeket valójában nem tudja megvédeni sem a családtól, sem a rendszer ártalmaitól). Ebben a megközelítésben a gyermekvédelem arra kényszerül, hogy önmaga fontosságát igazolja, amelyet a hatalom szavatol a gyermek emancipációja érdekében, így közszolgáltató szerepe helyett a közhatalmi feladatok válhatnak hangsúlyossá (a hatalom sem engedheti meg magának, hogy az általa kiépített és finanszírozott rendszert ne tartsa fontosnak).

A nemzetközi szakmai diskurzus arra is felhívja a figyelmet, hogy a gyermekjólét- és gyermekvédelem elvei a gyakorlatban számos esetben ütközhetnek, éppen ezért fontos, hogy

az ezen a területen használatos fogalmak egyértelműek legyenek. Mivel a gyermekvédelem beavatkozó típusú tevékenység, a gyermek szükséglet-kielégítésében alapvető fontosságúnak kell lennie, hogy a családi egység megőrzése érdekében olyan elosztási elveket alkalmazzon az állam, amelyek esetében a szülő is legitim módon veheti igénybe az ellátásokat. (Szöllősi 2003) Amennyiben a gyermekvédelem elsősorban nem a családjában kívánja támogatni a gyermeket, úgy nyújthat olyan támogatásokat, amelyeket csak a gyermek vesz igénybe. A helyettesítő védelem/gondoskodás, azaz a gyermek családból való kiemelését követő ellátás elsődlegessége, vagy inkább túlzott hangsúlyozása azonban a gyermekvédelem eszmeiségével és a gyermeki jogok érvényesítésében kivívott szerepével ellenkező. Számos kritika érte a gyermek ügyében érintett különböző szakmaterületek együttműködési gyakorlatát. A kompetenciahatárok tisztázatlansága, a partneri viszony, kommunikáció hiánya lehetetlenné vagy inkább esetlegessé teszi, hogy a gyermek ügyében érintett, legjobb érdekében tevékenykedő szervezetek, szakemberek a közös célt elérjék. Ebben az összefüggésben egyre hangsúlyosabban jelenik meg az is a nemzetközi gyakorlatban, hogy szervezeti és egyéni szinten is történjen felelősségvállalás, a gyermekvédelemben a döntéseknek legyen (szervezeti) arca. Számos kritika éri a gyermekjóléti feladatokat ellátó szakemberek kettős szerepvállalását is, a segítő és védő funkciók együttes megjelenését élésen el kell választani a gyakorlatban, tudni kell, hogy hol húzódik meg az a határ, amíg a család segítése és támogatása önkéntes alapú igénybevétellel történik, és hol jön el az a pont, amikortól kötelező a hatalom képviselőjében eljáró gyermekvédelemmel együttműködni. Ennek a határvonalnak a meghúzásában alapvetően szakmai szempontoknak kell dominálnia.

II.3. Az ontológiai stádiumban megrekedt hazai gyermekvédelem

A következőkben azt próbálom meg végiggondolni, hogy milyen jellemzői vannak annak, hogy a hazai gyermekvédelem történeti fejlődése során megrekedt a Lighthart nyomán ún. ontológiai nevezett stádiumban.⁴⁰

Gyermekvédelmi beavatkozások lehetséges formái

Kelley elméletét Szöllősi fejlesztette tovább, melynek központi gondolata az, hogy a „*társadalom különbséget tesz a gyermekek normális és kivételes kockázatai között*”. (Szöllősi 2003: 90) Ebben a megközelítésben a gyermekekre irányuló közcselekvéseket a szükséglet- és problémaorientált, valamint normális és kivételes szempontok figyelembe vételével a 2-2 értékduál mentén egy négyes tipológiába lehet besorolni.

Egyetértek Szöllősi Gáborral, amikor a **szükségletorientált normális** mezőbe sorolja az önkéntesen igénybe vehető szolgáltatásokat (pl.: a bölcsődei ellátást), ugyanakkor véleményem szerint ide lehet sorolni a gyermekjóléti szolgálat prevenciós szolgáltatásait, a gyermekvédelmi rendszer pénzbeli és természetbeni ellátásait, a különböző alternatív napközbeni ellátásokat, általában azokat a szabadidős és megelőzésre irányuló közösségi tevékenységeket, amelyek túlnyúlnak a gyermekvédelem hatókörén, érintve a közművelődés, oktatás, egészségügy területeit. Az első fejezetben bemutatott gondolat kísérlet szerint a

⁴⁰ A hazai gyermekvédelem ontológikusságának értelmezése az itt bemutatottnál jóval komplexebb megközelítést igényel. A magyar gyermekvédelem XX. századi alakulásának jellemzőivel részletesen Domszky András (2009) foglalkozik. Felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar gyermekvédelem ontológiai stádiumban való megrekedését egymással összefüggésben gyermekvédelmünk történeti alakulásának egyenetlensége, a proaktív jelleg helyett a gyermekvédelem reaktív jellege, a probléma- és feladat értelmezésének külső meghatározottsága, egyes befogadó szakmákhoz való csatlakozása „törvényszerűsíti”. (Domszky 2009)

szükségletorientált normális mezőbe a gyermekek és az ifjúság jólétét szolgáló valamennyi tevékenység beletartozik. Ebben a mezőben a család autonómiájába való beavatkozásról nem beszélhetünk, önkéntes alapon vehetők igénybe a szolgáltatások.

Az általam gondozásnak definiált gyermekvédelmi tevékenység a **problémaorientált normális mezőbe** tartozik, ahol a gyermekjóléti szolgáltatás igénybevétele önkéntes, de a családok abban kapnak a felmerülő problémák megoldásához szakmai segítséget, hogy gyermeküknek megfelelő módon és teljes körűen tudják gondját viselni (veszélyeztetettség megelőzése). Ebbe a mezőbe tartoznak a Szöllősi által besorolt egészségügyi ellátások is.

A **problémaorientált kivételes mezőbe** a kötelezően igénybe veendő problémakezelő megoldások tartoznak: ide sorolható a kötelező együttműködésre épülő gyermekjóléti alapellátás (meglátásom szerint helyesebb lenne a gyermekvédelmi alapellátás terminust használni) igénybe vétele, melyre a gondoskodás terminust használtam, amikor a család autonómiájába már azért történik beavatkozás, mert a már meglévő, kialakult ártalmakat el kell hárítani (veszélyeztetettség megszüntetése). Szintén a problémaorientált kivételes mezőbe sorolhatók az általam helyettesítő gondozásnak nevezett átmeneti ellátások, amikor a szülő felügyeleti joga nem szünetel, de egy rövid, átmeneti időszakra az állam vállalja át a szülő helyett gyermeke gondjának viselését, illetve a kvázi-helyettesítő gondozásnak nevezett családok átmeneti otthonaiban nyújtott szakmai segítség, ahol a szülő kérésére történik az ellátás együttes igénybevétele. Az átmeneti nevelés megszűnése utáni utógondozásra is a problémaorientált kivételes közcselekvés jellemző, hiszen célja az újbóli veszélyeztetettség megelőzéséhez nyújtandó segítség biztosítása, ahol a családi autonómiába való beavatkozás a szakellátási háttér okán történik. Továbbá ebbe a mezőbe sorolható a gyermekvédelmi szakellátás is, melyet helyettesítő védelemnek/gondoskodásnak neveztem, amikor is a gyermek már kikerült a családjából.

A **szükségletorientált kivételes** mezőbe Szöllősi a kötelezően igénybe veendő szolgáltatásokat sorolja, például a közoktatást, amelyből minden gyermeknek részesülnie kell a társadalom által elfogadott normák szerint. Véleményem szerint a szükségletorientált kivételes mezőt érdemes kibővíteni, *ide sorolom a gyermekvédelmi gondoskodásban nagykorú váltak számára önkéntes alapon igénybe vehető utógondozást és utógondozói ellátást is*. Megközelítésemben a szükségletorientáltság arra irányul, hogy a fiatal felnőtt a szociológiai értelemben vett felnőtt szerepeit szakmai segítségnyújtás mellett sajátíthassa el. Az esetlegesen felmerülő problémái esetén ahhoz kap szakmai segítséget, hogy megfelelő módon tudja önmaga gondját viselni. Nem tartanám célszerűnek, ha a problémaorientált mezőbe kerülne az utógondozás és az utógondozói ellátás, mert azzal azt sugallná a gyermekvédelem rendszere, hogy valóban problémásak a fiatal felnőttek, holott az ellátás és a szolgáltatás a harmadlagos prevencióra épül. Mint már korábban említettem a Gyermekvédelmi törvény 2004-es módosítása előtt az utógondozás elrendelése kötelező volt, ami azt jelentette, hogy a cselekvőképes nagykorút önálló döntésében korlátozta a rendszer, és a támogatás nyújtását problémaorientált kivételes megoldásnak tekintette a fiatal felnőtt gyermekvédelmi gondoskodási múltja miatt. Ezt viszont - annak ellenére, hogy ma már önkéntes alapon vehető igénybe az ellátás és a szolgáltatás is - nem tekinthetjük normálisnak, hiszen a fiatal felnőtt a gyermekvédelemben nőtt fel, ahol korábban a család egy kötelezően igénybe vett problémakezelő megoldásnak volt alanya. Így a nagykorúság utáni ellátás és szolgáltatás igénybevétele kivételesnek minősül.

Kerecsi (1996) terminusait használva, a családi problémákra az állam részéről kétféle válasz adható, attól függően, hogy „*az állam a családi autonómiát tiszteletben tartó, vagy azzal*

ellentétes korlátozó-kényszerítő beavatkozást részesít előnyben". (Kerecsi 1996: 48) Az első esetben a családi problémákra adott válasz segítőkész-támogató, a másik esetben pedig ellenőrző-büntető jellegű.

Szöllősi (2003) Kelley alapján kidolgozott modelljével összhangban azt mondhatjuk, hogy *a szükségletorientált normális és kivételes, valamint a problémaorientált normális mezőbe tartozó szolgáltatások és támogatások* a Kerecsi (1996) tipológiájával összhangban *a családi autonómiát tiszteletben tartó, segítőkész-támogató állami válaszok gyakorlatban való megjelenési formái*. Ezzel szemben *a problémaorientált kivételes mezőbe tartozó, kötelezően igénybe veendő problémakezelő megoldások ellenőrző-büntető jellegűek, melyek természete korlátozó-kényszerítő*. Ebben a megközelítésben az utógondozói ellátás és utógondozás a cselekvőképességet nem sértő, segítőkész-támogató hatalmi válasz gyakorlatban való megjelenése.

Amennyiben a gyermekvédelem ontológikusságáról, funkcionális szakaszba való továbblépésének lehetőségeiről, általában a hazai gyermekvédelmi szakma fejlődéséről beszélünk, a szakmai tartalmak kérdéskörével kell foglalkoznunk..

A gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakulása

A gyermekvédelmi intézményrendszer sokrétű, a megoldási lehetőségek köre elvben széles. A Gyermekvédelmi törvény életbe lépését követően sor került a gyermekjóléti alapellátások és gyermekvédelmi szakellátások elkülönítésére, létrejöttek a gyermekjóléti szolgálatok, átalakult a szakellátási intézményi struktúra, a nagy intézmények felszámolása, kiváltása, belső kitagolása családias jellegűvé alakította az intézményeket, nyitottabbá tette a helyi közösségeket, a lakókörnyezet felé.

A nagylétszámú nevelőotthonok lebontása, a lakásotthonok létrehozása az 1990-es évek elején kezdődött, elsősorban vidéken. A lakásotthoni rendszer kialakítása nem volt zökkenőmentes. Az erre a célra alkalmas ingatlanok megvásárlását nem csak az anyagi források szűkössége, hanem a bürokrácia, különböző engedélyek beszerzése is nehezítette (pl.: ÁNTSZ, tűzoltósági előírások), valamint a gyermekek és a szakemberek sem voltak felkészítve megfelelő módon arra, hogy mivel jár egy kis létszámú intézményben való élet, nem beszélve a helyi közösség kezdeti erőteljes ellenállásáról. (Vidra Szabó 2000) Ezzel párhuzamosan egyre fontosabbá vált a nevelőszülői hálózat fejlesztése, habár a nevelőszülői ellátás megítélése szélsőséges, egyesek minden gyermek számára alkalmas elhelyezési formának tartják, mások vitatják azt, hogy a laikus segítők meg tudnak felelni a gyermekotthonoktól elvártaknak. (Herczog 2001) A nevelőszülői kihelyezések sikertelenségének hátterében többnyire az áll, hogy a nevelőcsaládok túlterheltek, gyakorta csak sokadik gyermekként kerülnek a családba azok a gyermekek, akiket éppen azért helyeznek nevelőszülőhöz, mivel fokozott odafigyelést, törődést igényelnek. A gyermekvédelem felelősségének abban is meg kellene jelennie, hogy felmérje, mennyit bír az adott nevelőszülő. (Vida 2001) Fontos azonban látni, hogy a nevelőszülői és a gyermekotthoni ellátás funkciója és követelményrendszere nem lehet azonos. Józsa (2005) szerint az intézményes életforma azok számára jelenthet megoldást, akiknél a mindennapi törődés kisebb dinamikája nem eredményez érzelmi kielégületlenséget. Egyfelől azoknak a 12-15 éveseknek megfelelő, akiknek a saját családba történő visszahelyezésére rövid időn belül van esély, azoknak a 16-17 éves fiataloknak, akiknél a szakmai támogatás elsősorban a társadalmi befogadáshoz szükséges ismeretek, készségek megszerzésére, az önálló életvitel kialakításában való segítségnyújtásra irányul, illetve azoknak a neurotikus, pszichotikus,

disszociális tüneteket mutató, illetve deviáns magatartású gyermekeknek, akiknek a fejlesztése és gyógykezelése kizárólag intézményes keretek között lehetséges. Ezen utóbbi célcsoporttal azonban köztudottan nem tud mit kezdeni az intézményrendszer, többnyire egyik intézményből helyezik át őket a másikba, „*abban reménykedve, hogy büntethető korúvá vagy nagykorúvá válnak*”. (Vidra Szabó 2000: 20) B. Aczél (1994) szerint a legrosszabb személyiségállapotban azok a fiatalok vannak, akik nem csak egyik intézményből kerülnek a másikba, hanem nevelőszülőktől visszakerülnek az intézménybe. A legtöbb esetben erre kamaszkorban kerül sor, jellemzően a „*nevelőszülők a kamaszkori tüneteket, konfliktusokat nem a konfliktus tartalma szerint identiflikálják, hanem saját magukban és a gyermekben való csalódottságként, kudarcként élik meg*”. (Vida 2001: 30) A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek esetében Kálmánchey (2001) az előforduló traumatizáló hatásokat négy csoportba sorolta. A *nevelésbe vételt megelőző időszak traumái* a családban átélt elhanyagolás, bántalmazás, gyermekre irányuló agresszió következményeiből fakadnak. A *nevelésbe vétel traumája* az otthonról, megszokott környezetből való elszakadás eredménye, mely együtt jár az önérték vesztéssel, bizonytalanság érzettel, kilátástalansággal és tehetetlenséggel. Az *intézeti életből fakadó probléma* a hospitalizáció (testi, értelmi, érzelmi és magatartásbeli eltérések), az uniformizálódás, az állandó alkalmazkodási kényszer, a rivalizáció, a bűnbakképzés, az ún. „*intézetis bélyeg*”. A *nevelőszülői elhelyezés nehézségei* közé pedig az átmenetiséget, feltételeltséget, a kettős hovatartozás élményét, az én-azonossági problémákat, a másodrendűség érzését sorolhatjuk.

A gyermekvédelmi struktúra fejlesztése természetesen nem fejeződött be, a jövőben is nagyobb hangsúlyt kell helyezni az alapellátások fejlesztésére, mivel a cél az, hogy a gyermek saját családjában nevelkedjen. A gyermekjóléti alapellátásban minden szolgáltatás fejlesztésre szorul, különösen a gyermekjóléti szolgálatok és az átmeneti gondozás ellátásai (helyettes szülői ellátás, gyermekek átmeneti otthona és családok átmeneti otthona). A gyermekvédelmi szakellátásban pedig elsősorban a speciális szükségletű és a különleges ellátást igénylő gyermekek számára szükséges az intézmények korszerűsítése, további férőhelyek bővítése. Továbbá fontos lenne „*a befogadó gyermekotthon kialakítása, befogadó nevelőszülő alkalmazása, valamint tevékenységük módszertani támogatása, továbbá a terápiás környezet - minél több terápiás lehetőség elérésére a szakellátásban levő gyermekek számára*”. (Szikulai 2006c: 11) A gyermek gondozási-helyének meghatározásakor számos esetben még ma is előfordul, hogy esetlegesen az elhelyezések, „*ezen a felülvizsgálatok, a tervezési kötelezettség és a team megbeszélések sem változtattak (...) számtalan szempont és érdek mond ellent annak, hogy a gyermekek elhelyezésekor a gyerek mindenek felett álló érdekét és a lehető legoptimálisabb helyzetet tekintik a döntéshozók meghatározónak*”. (Herczog 2001: 167-168)

Szakmai tartalmak alapvető hiányosságai

A szakmai tartalmak alapvető hiányosságát mutatja, hogy több mint 10 évvel a Gyermekvédelmi törvény megszületése után is arról beszélhetünk, hogy nem elegendő a jogszabályok értelmezése, ha *számos gyermekvédelmi fogalom nem definiált és az érdemi tartalmak hiányoznak*. A szakmai diskurzusok még mindig arról szólnak, hogy a gyermekvédelmi szakellátási formák ne jelentsenek a gyermekek és fiatalok számára végállomást, ahonnan nincs visszaút a saját családba, vagy, hogy a gyermekek és fiatalok esetében sajátos igényeik, aktuális szükségleteik határozzák meg azt, hogy milyen ellátási formába kerüljenek.

Herczog (2001) szerint a szakemberek jelentős része nem rendelkezik gyermekvédelmi tárgyú szakmai ismeretekkel, technikákkal, amelyek ahhoz szükségesek, hogy minőségi ellátást nyújtsanak a szakellátásban élők számára. Szikulai (2006c) a mai gyermekvédelem kapcsán kiemeli, hogy annak egyik legfontosabb feladata az *elméleti alapok kialakítása*, mivel *„ameddig ez nem történik meg, addig a szakma fejlesztése sem lehetséges egységes szervezőelvek mentén. Az elméleti alapok közös szakmai minimumként történő elfogadása teszi lehetővé egységes szakmai tartalmak, szabályok kialakítását (...)”*. (Szikulai 2006c: 4) Alapvető fontosságú az *egységes szakmai fogalmi apparátus kidolgozása*, egyes terminusok (például a gyermek mindenek felett álló érdeke) tisztázása, *módszertani protokollok kidolgozása*, melyek az egyes területen folyó szakmai munka közös értékhatárát adják. A *szakmai-etikai megközelítésen alapuló szabályok lefektetése* nélkülözhetetlen a minőségi feladatellátás érdekében, bár elméleti alapok, egységes terminológiák nélkül ez lehetetlennek tűnő célkitűzése a gyermekvédelemnek. A szakmává válás folyamatában szükséges a különböző szintű képzések beindítása, a speciális tudást nyújtó *gyermekvédelmi tárgyú továbbképzési rendszer szélesítése*, egy egységes, a gyermekvédelem mai rendszerét átfogó módon szabályozó *etikai kódex létrehozása*, valamint egy *önálló minőségügyi rendszer kifejlesztése*, amelyre a szakmai működés megfelelő színvonalának állandósítása miatt van szükség. (Herczog 1997, 2001, Szikulai 2006c) *„Nincs minőségbiztosítás, értékelés, soha nem kell a szakembernek felelnie az általa kezelt ügyekért, nincs eredményesség- vagy hatékonyságmérés.”* (Herczog 2001: 175) A Gyermekvédelmi törvény 2009-es módosítása tartalmazza a gyermekvédelmi igazgatási bírság intézkedését, amely szankció a gyermeki jogok sérelme esetén, továbbá munka- és büntetőügyi szankciónak az indítványozását, amennyiben a szakember mulasztása a gyermek sérelmét okozza. Véleményem szerint a szakemberek felelősségre vonása fontos, bár ennek előfeltétele kellene, hogy legyen a szakemberek megfelelő felkészítése, szakmai és mentális támogatásuk biztosítása, illetve a szakmai tartalmak (elvárás rendszerek) kidolgozása. A szankciórendszer bevezetése a teljesítményértékelés, a minőségbiztosítás hiányát nem oldja meg.

A kimenetek mérésekor lehetne szembesülni a legtöbb kudarccal, de úgy tűnik, a gyermekvédelem ezekkel nem kíván szembe nézni. A szakmai keretek kijelölése, a végzett tevékenységek dokumentálása nélkül, valamint az értékelések hiányában *„csak elvi, vagy éppen - mint annyiszor - érzelmi alapon lehet véleményt formálni.”* (Herczog 2008: 66)

A gyermekvédelemben a szakmai, tartalmi változások többnyire csak egyéni kezdeményezéseknek köszönhetők. Szalay (2001) szerint az alapprobléma abból fakad, hogy a szakemberek nem hosszabb távú folyamat eredményeként ítélik meg a szakmai munkát, hanem a napi munkavégzés tükrében. Abszurdnak tartja azt is, hogy az állam a minőségi szakmai munkavégzést alacsony anyagi és társadalmi megbecsültséggel rendelkező segítőkötől várja. Herczog szavaival élve, a szakember ugyanolyan kiszolgáltatott, többnyire kevésbé képzett, rosszul ellátott, mint a kliense. (Herczog 2001: 176)

Gyermekvédelemben megfogalmazott elvárások

A szakemberek gyermekekkel és a szakma gyermekvédelmi szakemberekkel kapcsolatos elvárása egyaránt érdekes képet mutat. A szakemberek többnyire sérelmezik, hogy a gyermekek jogait hangsúlyozzák a döntéshozók, és a gyermekek kötelezettségeiről nem esik szó. Negatív szemléletű álláspontjukat idézi Vidra Szabó, mely szerint *„az állami gondozott mintha genetikailag predesztinálva lenne arra, hogy neki mindenhez joga van, mindent készen kap”*, miközben a nevelőknek nincsenek jogaik. Herczog (2002) felhívja a figyelmet arra, hogy számos oka van annak, hogy a gyermek jogai akkor sem érvényesülnek a gyakorlatban, amikor a feltételek adottak. Ilyen ok például, hogy a szakemberek egy része nem ismeri a

gyermeki jogokat, jogszabályokat, vagy hogy a jogszabályok végrehajtását érdemi módon nem ellenőrzik.

A gyermekvédelem szakember-ideáljának ismérvei, hogy legyen stabil és egyben rugalmas értékrendje, ne a gyermekekkel kívánja pótolni saját családját, legyen saját gyermeke, „*lehetőleg már nem túl kicsik, hiszen akkor a saját gyerekei nevelése során megszerzett rutint át tudja menekíteni*” (Vidra Szabó 2000: 19-20), nem szakmai alapokon nyugszanak. Domszky (2004) ennél pontosabb képet ad a gyermekvédelmi szakemberekkel kapcsolatos elvárásokról: a szakembereknek olyan emberi tulajdonságokkal kell rendelkezniük, mint például elhivatottság, gyermekszeretet, alkalmazkodó képesség, valamint olyan szakmai alapú készségekkel, mint empátia, együttműködési készség, szakmai tudatosság. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók szakmai identitásválságról beszélnek, nem tudják magukat elhelyezni a gyermekvédelmi rendszerben, nem tudják meghatározni, hogy pedagógiai, vagy inkább szociális munkát végeznek. Egységes nevelési szemléletről, koherens gondozási célokról nem tudtak beszámolni, mint ahogy a munkájukhoz szükséges készségeket, képességeket sem tudják megnevezni. (Rácz 2006a)

A gyermekvédelem ontológiai létét jelzi az is, hogy alapvetően *ön maga meghatározásával foglalkozik, helyét keresi a társadalompolitika, szűkebb értelemben a szociálpolitika rendszerében*. Szükséges időről-időre annak bizonygatása, hogy a gyermekvédelem nem szociális ellátás. A gyermekvédelem számára a fenti axióma egyértelmű, hiszen nemcsak a két terület (gyermekvédelem és szociális ellátások) szabályozása eltérő, hanem a célcsoport, továbbá az alkalmazott módszerek, eszközök, feladatok is. (Szikulai 2006b) Az európai fejlődés is azt mutatja, hogy a gyermekek olyan sajátos célcsoportot képviselnek, melynek jól megfogalmazható, önálló érdekei és szükségletei vannak. A kérdés az önállóságért folyó küzdelemben már csak az, hogy a hazai gyermekvédelem, túl az elvek hangoztatásán, tudja-e, hogy melyek a gyermekek és a gyermekvédelem rendszerében nagykorúvá váltak önálló érdekei és valós szükségletei. Egyetértek azzal, hogy ma már korszerűtlen egy olyan politika, amelyik csak a család egészében tud gondolkodni, és nem veszi észre a gyermek családban való speciális helyzetét, azzal azonban nem, hogy a hazai gyermekvédelmi politika tudatos lenne. Véleményem szerint az elvi szintű igazolásokhoz való ragaszkodás nem teszi lehetővé az operatív szint megerősödését, a gyermekvédelem által kezelt problémák meghatározásához való visszatérés, - minden egyes visszatéréssel - a gyermekek és fiatal felnőttek támogatásához szükséges szakmai-módszertani eszköztár kimunkálását késlelteti.

A gyermekvédelem ontológiai szakaszban való megrekedését az is mutatja, hogy a gyermekvédelmi rendszer átalakulása óta eltelt időszakban készült publikációk is elsősorban a rendszer felépítését, alapvető működését, a gyermekvédelem rendszerének átalakulási tendenciáit mutatják be. A gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakulása mára már befejeződött. Így fontos lenne olyan témákkal is foglalkozni, amelyek nem csak a gyermekvédelem önreflexiójára, realitásérzékének növelésére irányuló elvi szintű megfogalmazásokra épülnek, hanem a gyermekvédelemben élők és onnan kikerültek helyzetét, problémáit, önálló életkezdésének feltételrendszereit elemzik, a fiatal felnőttek esetében középpontba állítva a továbbtanulás, munkaerő-piaci és tágabb értelemben a társadalmi integráció kérdéseit, vagyis azoknak a jogszabályban deklarált céloknak a gyakorlati megjelenéseit, amelyek megvalósítása érdekében alakult át struktúrájában a rendszer.

III. fejezet: A gyermekvédelemben nevelkedettek a kutatások tükrében

A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedettekkel kapcsolatos vizsgálatok köre hazánkban szűkös, keveset tudunk a gyermekvédelmi rendszerből kikerültek iskolai karrierjéről, munkavállalásáról, családalapításáról, általában arról, hogy a rendszer hogyan készítette fel az önálló életre a gondoskodásból kikerülteket, mennyiben sikeres társadalmi integrációjuk. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek társadalmi kirekesztettségére, gyermekkori hátrányaik leküzdésének sikertelenségére számos nemzetközi kutatás hívja fel a figyelmet. Úgy tűnik, hogy a gyermekvédelmi rendszerből kilépő fiatalok nem kapják meg a szükséges szakmai segítséget, többségük nem sajátítja el az önálló élethez, a felnőtt szerepek beteljesítéséhez szükséges készségeket, képességeket. A kikerültek önbecsülése, önbizalma alacsony, sikertelen iskolai pályafutásuk következtében munkaerő-piaci pozíciójuk gyenge.

III.1. Gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettekkel kapcsolatos hazai kutatások

A 2006-os gyermekvédelmi statisztikai adatok szerint a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében 21216 gyermek és fiatal felnőtt élt. Papházi és Szikulai (2008) a gyermekvédelem rendszerét statisztikai adatok alapján értékelő tanulmánya rávilágít arra, hogy a két bázisév között (1998 és 2006) milyen tendenciák rajzolódnak ki a szakellátás rendszerére vonatkozóan: az engedélyezett gyermekotthoni férőhelyek száma közel 15%-kal csökkent 2006-ra. A csökkenés azonban nem egyenletes, követi a Gyermekvédelmi törvényben kitűzött célokat (nagy létszámú intézmények felszámolása, szükséglet-közelibb ellátórendszer kiépítése). Csökkent a hagyományos gyermekotthonok (43,3%-kal), az általános iskola, diákotthon és gyermekotthonok férőhelyeinek száma (56,2%-kal), viszont nőtt a lakásotthoni, (76,4%-kal) a speciális gyermekotthoni (56,4%-kal) és az utógondozó otthoni férőhelyeké (33,3%-kal). Annak ellenére, hogy az utógondozói otthonokban elhelyezett fiatal felnőttek száma 35%-kal nőtt, az itt elhelyezettek aránya alacsony, 2006-ban is csak 5,4% volt, a fiatal felnőttek 22%-a gyermekotthonban vette igénybe az ellátást. A nevelőszülőknél elhelyezettek száma folyamatosan emelkedett, 2006-ban a gondozottak 54,8%-a nevelőszülőnél élt, 45,2%-a pedig gyermekotthonban. (Papházi és Szikulai 2008) 2006-ban az utógondozói ellátásban élők száma 4064 fő, 48%-uk nevelőszülőnél, 52%-uk pedig intézményes ellátási keretek között vette igénybe az ellátást. Az igénybevétel oka 67%-ban az, hogy a fiatal felnőtt nappali tanulmányokat folytat, 30% az önálló létfenntartását nem tudja biztosítani elegendő jövedelem hiányában. 87 fő (3%) pedig szociális intézménybe várja felvételét. Utógondozásban 829 fő részesült. (Gyermekvédelmi statisztikai Tájékoztató 2006) Az otthonteremtési támogatást igénybe vevők aránya 3,6%-ról 24%-ra nőtt a két bázisév között, 2006-ban az egy főre jutó átlagos támogatási összeg kicsivel több, mint 1 millió forint volt, az összeg nagysága is jelzi, hogy ez nem elegendő a hosszú távú lakhatás megoldásához. (Papházi és Szikulai 2008)

Már az 1980-as években készült TBZ kutatások is felhívták a figyelmet arra, hogy az állami gyermekvédelemben nevelkedettek társadalmi beilleszkedése, életben való boldogulása jóval nehezebb és körülményesebb, mint más csoportoké. *„Elsősorban azért, mert a társadalmi, gazdasági tényezők mellett egyéb jogi és szociális dimenziók is (lakás, kulturáltság, egészségi állapot stb.) szerepet játszanak hátrányos helyzetük létrejöttében, újratermelődésében. (...) A hazai, közel harmincezer állami gondozott fiatal többségének minden esélye megvan arra, hogy a deprivált vagy az 'abszolút szegény felnőttek' csoportjába kerüljön.”* (Novák 1991: 2)

B. Aczél (1986, 1991)⁴¹ speciális nevelőotthonokban és zárt intézményekben nevelkedettek életútjával kapcsolatos kutatása szerint a fiatalok családjában a tanulás és a tudás egyáltalán nem jelent értéket, így a gyermekek sincsenek motiválva a tanulásra. A 15. életévüket betöltött fiataloknak csak közel 34%-a végezte el az általános iskolát, a középfokú tanulmányokat folytatók száma pedig elenyésző volt. A vizsgált fiatalok családjában jellemző volt a devianciák magas arányú előfordulása, az intézményes nevelést megelőzően a családban nevelkedő gyermekek 66%-a esetében az iratanyagok tartalmaztak családi devianciával kapcsolatos információt. A többször állami gondozásba vett gyermekek jelentős hányada úgy került haza (majd vissza), hogy a családban fenn állt az első beutalást okozó ártalom. A fiatalok körében az intézeti nevelkedés során jellemző devianciák közül első helyen a szökés állt (74%), majd ezt követte a csavargás (60%), az iskola- és munkakerülés (közel 47%), illetve szintén ugyanilyen arányban az agresszivitás. A rendszeres alkoholfogyasztás és a szipuzás a vártnál kisebb arányban fordult elő, mint ahogyan az énkárosító magatartások is. Novák (1991) állami gondozottak életútjával kapcsolatos kutatása⁴² - összhangban B. Aczél Anna vizsgálatával - azt mutatta, hogy a kiemelési okok között a deviáns szülői magatartás a leginkább jellemző. A volt állami gondozottak átlagosan nyolc alkalommal váltottak gondozási-helyet, ami alacsony iskolai végzettségükkel is összefügg, hiszen minden alkalommal új iskolába kerültek, új tanári karral, gyermekközösséggel kellett magukat elismertetni. Az iskolai végzettségüknek megfelelően alakult a későbbiekben foglalkoztatásuk is, többségük fizikai munkás, alkalmi munkás, de sokuk munkanélküli volt. A nevelőszülőknél nevelkedettek iskolai végzettsége alacsonyabbnak bizonyult a nevelőotthonban élőkéhez viszonyítva. A nevelőszülőknél élők 45,3%-a végezte el az általános iskola 5-8. osztályát, 35,9%-uk szerzett szakmunkás bizonyítványt, 12,5%-uk egyéb középfokú, 1,6%-uk pedig felsőfokú végzettséget. A nevelőotthonokban élők körében kicsivel magasabb volt a szakmunkás bizonyítványt és az egyéb középfokú végzettséget szerettek aránya (38% és 13,5%), viszont a felsőfokú végzettségüké 5% volt. A diplomások relatíve magas aránya azért érdekes (6,6% összesen), mert ma 2-5%-ra becsülik - adatok hiányában - a szakellátásban nevelkedett diplomások arányát. A volt állami gondozottak kb. 75%-a állandó munkahellyel rendelkező volt a vizsgálati mintában, de magas volt a 24-34 évesek körében a rokkantnyugdíjasok aránya (13%). A nevelőotthonokban élők közel 10%-kal nagyobb arányban éltek házasságban, viszont körükben 3%-kal magasabb volt az elváltak aránya. A lakáskörülmények elfogadható képet mutattak, kétharmaduk átlagos körülmények között élt, 36%-uk saját jogú lakással rendelkezett, viszont 40% olyan lakásban lakott, ahol kevesebb, mint 10 m² jutott egy főre. A háztartások kulturális eszközökkel való ellátottsága közel 44%-ban alacsonynak, míg 40%-ban közepesnek volt mondható. A munkakörülmények, munkakultúra kapcsán Novák azt találta, hogy magas volt a fluktuáció a döntően képzetlen munkások körében, de ugyanez igaz volt a nem fizikai munkakörben dolgozókra is. A volt gondozottak kevesebb, mint fele tartotta jónak a munkahelyét, az elégedetlenség jellemzőbb volt a nem fizikai dolgozók körében. Magas volt azoknak az aránya, akik úgy vélték, hogy napi szinten káros hatás éri őket munkavégzés közben. A jövedelmi helyzet azonban elkeserítő: *„a családban az egy főre jutó jövedelem alapján a volt állami gondozottakat a létminimum szélén tengődőknek kell minősítenünk”*. (Novák 1991: 135) A kutatás konklúziója éles kritikáját adta az állami gondozás rendszerének, mely szerint a rendszerből kilépők esetében szinte törvényszerű, hogy sokan a hajléktalanságba, szegénységbe sodródnak. Novák Mária kutatásában feltette a kérdést, - ami ma is, a Gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakítása után több mint 10 évvel adekvát - hogy kik készítették fel a fiatal felnőtteket, egyáltalán felkészítették-e őket arra, amit számon kérünk tőlük? Arra, hogy legyen

⁴¹ Az adatfelvétel 1984-ben készült és 1500 fiatal adatainak felvételére irányult dokumentumelemzés módszerével.

⁴² 500 fős minta

munkakultúrájuk, a tudást, tanulást tekintsék értéknek, legyenek gyökereik, rendelkezzenek otthonnal, stabil párkapcsolattal. Hanák (1985) 48 volt állami gondozottal készült mélyinterjú kutatása⁴³ is megerősítette, hogy a fiatal felnőttek jellemzően úgy vélték, hogy a nevelőotthon nem készítette fel őket az önálló életre, hiányolták a mindennapi életben való eligazodáshoz szükséges ismereteket. A kérdezettek jelentős többsége általános iskolát végzett túlkorosan vagy kisegítő iskolában. A munkával kapcsolatos beilleszkedési zavarok legfőbb okaként Hanák azt találta, hogy hiányzott a kérdezettek munkavégzéshez szükséges motivációja, akaratereje, gyakran találkozott előítélettel és jellemző volt az is, hogy irreális elképzeléseik voltak a jövővel kapcsolatban. A kutatás szerint a volt állami gondozottak szeretnék önvédelemből elrejtetni gyermekvédelmi múltjukat.

A gyermekvédelmi gondoskodás sikerességét a rendszerből kikerült fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedésén lehetne mérni, viszont erre vonatkozóan korrekt adatok, átfogó kutatások nincsenek, mint ahogyan a rendszerben élőkről is csak kevés információval rendelkezünk, mivel a gyermekvédelmi rendszer átalakulása óta született, ide vágó felmérések többnyire csak egy-egy szűk területet érintettek, vagy kis elemszámmal operáltak, a kvalitatív metodikára épülő vizsgálatok pedig nem adnak lehetőséget általánosításra, kizárólag szűk körben érvényesek.

A serdülőkor kitüntetett időszak a deviáns viselkedés megjelenése, valamint a rizikómagatartásformák megszilárdulása szempontjából, bár számos serdülőkori devianciának nincs folytatása fiatal felnőttkorban. Elekes és Paksi (2005) kutatása a gyermekvédelmi gondoskodásban élő 10-14 és 15-18 évesek drog- és alkoholfogyasztására terjedt ki. A kutatás eredményei szerint a leggyakrabban előforduló káros szenvedély a fiatalok családi környezetében a dohányzás és a nagy mennyiségű alkoholfogyasztás. A gyermekotthonokban élő családijában minden deviáns magatartási forma magasabb arányban fordul elő, aminek leginkább az lehet az oka, hogy a nevelőszülőknél élő kevésbé tartják szüleikkel a kapcsolatot, ezért információik is hiányosak. A kutatás eredményei szerint a nevelőszülőknél élő 9,5%-a, a gyermekotthonban élő 28,5%-a gondolkozott már azon, hogy kárt tegyen magában. A kutatók azt tapasztalták, hogy a gyermekotthonokban élő drog- és alkoholfogyasztása, dohányzása és alkoholfogyasztása gyakoribb, mint a nevelőszülőknél élőké. Egy korábbi, 2003-as kutatás normál általános és középiskolai tanulók, valamint hátrányos helyzetű gyermekek (gyermekotthonban és javítóintézetben élő) alkohol- és drogfogyasztására fókuszált. Az eredmények azt mutatták, hogy amíg a normál iskolába járók kb. negyede (26,2%) dohányzik naponta, addig az intézményben élők háromnegyede (78,9%). Az alkohol típusától függetlenül szignifikánsan magasabb az intézményben élők körében a rendszeres fogyasztók aránya, az intézményben élők háromnegyede kétszer vagy többször volt már életében részeg. Az illegális szerek kipróbálási aránya nagyon magas: a gyermekotthonban és javítóintézetben nevelkedő gyermekek kétharmada (64,9%) már kipróbálta a marihuánát (normál iskolásoknál: 22,1%), 41,7%-a az amfetamin-származékokat (normál iskolásoknál: 3,5%), ugyanilyen arányban az ecstasy-t (41,2%, szemben a normál iskolások 3,6%-ával). Az első részegség, a cigaretta, a marihuána kipróbálása szignifikánsan korábban (egy, másfél évvel) történik meg náluk, és a nemi élet kezdete is korábbra tehető, majdnem két évvel. A nemi élet kockázatosabb is, a gyermekotthonban és javítóintézetben élők közül csak minden harmadik (32,1%) fiatal mondta, hogy védekezett a legutóbbi alkalommal (normál iskolások: 79%), óvszert is csak harmaduk (32,8%) használt (normál iskolások: 81,1%). (Kököneyi et al. 2003)

⁴³ A kutatás 19-28 éves volt állami gondozottakra terjedt ki.

Szötsné et al. (2007) a gyermekvédelmi gondoskodásban és családban nevelkedő serdülőkorúak érzelmi intelligenciáját és szorongásait vizsgálta. A kutatás felhívta a figyelmet arra, hogy a család nélkül felnövő fiatalok emocionális kontrollja erőteljesen alatta marad a családban felnövőkéhez képest, gyakori a fenyegető helyzetre adott helytelen érzelmi reakció, valamint a negatív érzelmek kontrollálatlansága. A család nélkül felnövőeknek gyenge a problémamegoldó képessége. A vizsgálatban szereplő gyermekotthonban élő, 16-20 év közötti fiatalok jelentős többségének szülei is gyermekotthonban nevelkedtek. A szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a gyermekek a gyermekotthonba kerülést követően pánikba esnek, énképüket az határozza meg, hogy nem tartoznak sehová. A gyermekvédelmi gondoskodásban élők alacsony érzelmi intelligenciája arra vezethető vissza, hogy mivel nincs elsődleges gondozó az életükben, érzéseiket egyedül kevésbé képesek beazonosítani. A gyermekotthoni fiatalok a társas környezet információit is kevésbé tudják monitorozni, társas felelősségtudatuk is sérült, ritkán tudják önmagukat a csoport, a társadalom konstruktív együttműködő tagjaként érzékelni.

Magyarországon nincsenek konkrét adatok a gyermekvédelemben élők etnikai hovatartozásáról, ugyanis az adatvédelmi törvény tiltja, hogy származási dimenziók mentén bármilyen erre vonatkozó adatot rögzítsenek. Kutatók szerint azonban a roma származású gyermekek felülreprezentáltak a gyermekvédelemben. Neményi és Messing (2007) országos felmérésében, ahol 1866 gyermek képezte a mintát, 32% volt roma származású. A European Roma Rights Centre⁴⁴ (2007) egyik kutatási konklúziója, hogy a roma származású gyermekek nagyobb eséllyel kerülnek gyermekvédelmi gondoskodásba, mint a nem roma származású társaik. Állításuk szerint miután bekerültek, szinte biztosan ott is maradnak nagykorúvá válásukig, és a vérszerinti szülőkkel való kapcsolattartás minimálisra csökken. A roma gyermekek gyermekvédelmi rendszeren belüli helyzetét feltáró kvalitatív kutatás eredményei szerint a roma gyermekek felülreprezentáltságát a szakemberek nem a gyermekvédelmi rendszer működésével összefüggő okokkal magyarázzák. Amellett érvelnek, hogy nem a gyermek származása, hanem a veszélyeztetettség mértéke határozza meg a bekerülést. Gyakori magyarázat volt a felülreprezentáltságra a romák deviáns magatartása. A gyermekek családba való visszailleszkedésének nehézségét pedig abban látták, hogy a rendszerben megszokott anyagi biztonság, komfort-érzet éles ellentétben áll a családi viszonyokkal. A kutatás egyik fontos megállapítása, hogy sajnálatos módon „a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek sem mentesek a cigányok sztereotipikus megítélésének gyakorlatától.” (Herczog és Neményi 2007: 11)

Neményi és Messing (2007) rámutatott arra is, hogy a kamaszok körében a legnagyobb arányban a beutalási ok az iskolakerülés és a magatartási probléma. A kamaszok 14%-a került csak nevelőszülőhöz, a lányokat valamelyest könnyebben tudják családszerű ellátásba helyezni. Fontos hangsúlyozni, hogy a továbbtanulás, pályaválasztás előtt álló kamaszok számára meghatározó, hogy képességük kibontakoztatásához milyen környezetben nevelkednek. A kutatás megállapította, hogy a kamaszok 88%-a testi szinten teljes mértékben fejlett, értelmileg csak 49%-uk, érzelmileg pedig 41%-uk. A serdülők alig fele járt az életkorának megfelelő osztályba. Etnikai hovatartozás mentén vizsgálva a romák 43%-a, a nem romák 57%-a járt életkorának megfelelő iskolai osztályba. Fülöpné (2003) 580 nevelőszülőnél élő 0-24 éves gyermek és fiatal felnőtt tanulási- és magatartászavarait vizsgálta. A nevelőszülőknél élők 37%-ánál tapasztalt olyan elmaradást, ami a tanulást vagy a beilleszkedést nehezítette. 10%-uk halmozottan fogyatékos volt. A gyermekek 7%-a volt hiperaktív, 3,3%-a mutatott neurotikus tüneteket (táplálkozási, ürítési zavar). A kamaszok és fiatal felnőttek 6%-a mutatott szorongásos zavarokat.

⁴⁴ Európai Roma Jogok Központja

A 2006-os statisztikai adatok szerint a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló, általános iskolát befejező gyermekek jelentős hányada szakiskolában tanul tovább (65%). Jelentős különbség figyelhető meg azonban a gyermekotthonban és a nevelőszülőknél nevelkedő gyermekek továbbtanulása terén. A gyermekotthonokban élő, általános iskolát befejező gyermekek 76%-a tanul szakiskolában, 7% gimnáziumban, 14% szakközépiskolában, 3% pedig iskolarendszeren kívüli OKJ-s képzésben részesül. A nevelőszülőknél élő gyermekek 55%-a tanul szakiskolában, 13% gimnáziumban, 31% szakközépiskolában, és csak 1%-uk vesz részt valamilyen iskolarendszeren kívüli képzésben. (Gyermekvédelmi statisztikai Tájékoztató 2006) Az adatok szerint a nevelőszülőknél nevelkedők a továbbtanulás szempontjából sokkal ígéretesebbnek bizonyulnak a gyermekotthonban nevelkedőkhöz képest, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a gyermekek mentális képességei meghatározzák, hogy milyen gondozási-helyre kerülnek. Akiknek mentális fejlődése megfelelő, alacsony életkorúak és problémamentesek, nagyobb eséllyel kerülnek nevelőszülőkhöz. (Neményi és Messing 2007) A gyermekvédelmi szakellátásban élő, szakiskolában tanulók orientációjáról elmondhatjuk, hogy a 2005/2006-os tanévben ipari szakmát tanult 37%-uk, mezőgazdaságit 13%, vendéglátást 24%, míg egyéb területen folytatta tanulmányait 27%-uk. (Gyermekvédelmi statisztikai Tájékoztató 2006) Míg 10 évvel ezelőtt a szakellátásban lévők közül a szakmunkásképzésben részesülők 49%-a tanult valamilyen ipari szakmát, 2006-ban már csak 37%-uk, kismértékben csökkent a mezőgazdasági szakmákat tanulók aránya, nőtt viszont a kereskedelmi, vendéglátó-ipari, egészségügyi és az egyéb szakmát tanulók aránya. (Papházi és Szikulai 2008)

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő, szakmai képzésben részesülő 15-18 évesek iskolai teljesítménye kedvezőtlen képet mutat, magas azoknak a fiataloknak az aránya (38%), akik valamilyen tárgyból vagy tárgyakból megbuktak az általános iskolában. Egyharmaduk ismételt általános iskolában osztályt. Többségük (56,9%) az osztályismétlést rossz tanulmányi eredményének köszönheti, de 22,3%-ban a családi problémák gátolták a fiatalokat a jobb iskolai teljesítmény elérésében. A szakmai képzést adó középiskolában a 2007/2008-as tanévben 20% bukott meg valamilyen tárgyból, annak ellenére, hogy közel ilyen arányban járnak felzárkóztatásra. A tanárokról nincsenek jó véleményekkel, 60%-uk úgy érzi, nincs egyetlen olyan tanára sem, akivel őszintén beszélhetne. Elégedetlenségüknek az igazolatlan hiányzásokkal adnak hangot. Közel 20%-uk a maximális 30 óránál többet hiányzott. (Hodosán és Rác 2009⁴⁵)

Szikulai (2006a) utógondozói ellátással, utógondozással kapcsolatos kutatásában azt találta, hogy az utógondozói ellátás igénybevételének jellemző okai közül a legmagasabb számban a nappali tagozaton folytatott tanulmányok miatt vették igénybe a fiatal felnőttek az ellátást (69%-ban), hogy nagyobb lehetőségük legyen (jobb) munka szerzésére és ez által képesek legyenek önálló életvitel kialakítására. A fiatal felnőttek 44%-a 10 évnél több időt töltött az ellátórendszerben, és csak 30%-ban tartanak kapcsolatot szüleikkel. Az utógondozásban részesülők esetében a szülőkkel való kapcsolattartás jobb képet mutat, kb. 50%-uknak van családi kapcsolata. A két csoport között jelentős eltérés figyelhető meg az iskolai végzettség tekintetében is: az utógondozottak leginkább csak 8. osztályt végeztek, az utógondozói ellátottak pedig jellemzően szakmunkásképzőben és szakközépiskolában folytatják tanulmányaikat. Az utógondozottak között sokan munkanélküliek (40%). 32%-uk rendelkezik állandó munkahellyel, 8%-uk alkalmi munkát végez, a többiek Gyese, Gyeden, Gyeten vannak. A dolgozók többsége fizikai munkás. Ehhez képest az utógondozói ellátottak körében a munkanélküliség 15%-os. Mivel a jelentős többség nappali tagozaton folytatja tanulmányait,

⁴⁵ A kutatás két megyében és a fővárosban élő 210 fő vizsgálatára terjedt ki (Pest megye és Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

az utógondozói ellátásban élők körében alacsony a munkavállalók aránya. A fiatal felnőttek iskolai karrierjében fontos az is, hogy milyen arányban hagytak félbe iskolát. Az utógondozói ellátottak 70%-a nem hagyott félbe megkezdett iskolát, míg az utógondozottak 64%-a esetében volt olyan iskola, amelyet nem fejezett be. Egy korai, 1998-as, a fővárosi utógondozás helyzetét vizsgáló tanulmány szerint a bekerülési okok között szerepel a hajléktalanság is, az utógondozói ellátást igénybe vevők kb. 40% már átélte a hajléktalanságot, átmeneti szállókról vagy éjjeli menedékhelyekről került vissza a gyermekvédelmi rendszerbe. Jelentősnek mondható azoknak a száma, akik szívességi lakáshasználóként ismerősöknél, barátoknál töltöttek el időt. A kikerülési adatok 1998-ban azt mutatták, hogy a rendszert elhagyók 10-15%-a kerül vissza a hajléktalan ellátórendszerbe, illetve a fiatalok jelentős része ismeretlen helyre távozik, eltűnik (20-25%-uk). (Frühvirt 1998)

Donáth et al. (1999) szerint az utógondozói ellátásban részesülők a munkaerő-piacon halmozottan hátrányos helyzetben vannak, melynek okai a megfelelő képzettség hiánya, a meglévő végzettségük hasznosítása terén megjelenő alacsony motiváció, a magasabb és azonnali jövedelem reményében az alkalmi munka, illetve az illegális munkavállalás preferálása. A kutatók kiemelik azt is, hogy az utógondozói ellátottak többsége esetében a pályaválasztásban a gondozási-hely elvárásai dominálnak.

Szikulai szerint (Szikulai 2004; 2006a) alapvető problémát jelent, hogy a rendszerben élő gyermekek, illetve az utógondozói ellátást vagy utógondozást igénylő fiatal felnőttek nem rendelkeznek elegendő információval arról, hogy mi miért történik velük. További nehezítő körülmény, hogy a családdal való kapcsolattartás túl gyenge, esetleges, sok esetben nincs is. 2004-ben a FICE Magyarországi Egyesülete is készített egy kutatást Világbanki támogatással, melynek témája az utógondozói ellátottak helyzetének feltérképezése volt. A kérdőíves kutatásban 693 fiatal felnőttől gyűjtöttek adatokat az utógondozók segítségével. Érdekes, hogy az utógondozói munkakörben dolgozók sikernek azt tartják, ha a fiatal együttműködő, elfogadja és teljesíti a nevelő tanácsait. Ez ellentétes az utógondozói ellátás céljával, melynek a lényege éppen az önállóság megalapozása, az önálló döntéshozatal: *„a szófogadás már inkább egy idejeműlt pedagógiai gyermekkép, semmint egy teljes jogú felnőtt jellemzője”*. (Cseres 2005: 54) Az utógondozók azt látták a fiatalokkal kapcsolatban a legnehezebbnek, hogy éretlenek az önálló döntéshozatalra, nincs hátországuk, családi kapcsolataik szűkösek, valamint piacképtelen szakmaikkal nehezen találnak munkát, különösen a roma származású fiatal felnőttek. *„Összességében személyiségük éretlen, vagy regresszív jelleggel rendre infantilis megoldásmódokat preferálnak. Frusztrációtoleranciájuk alacsony, viszonyulásaik érzelmi-indulati alapon szerveződnek. Interperszonális kapcsolatrendszerük belterjes, a segítő háló igénybevételére csak az eddigi intézményeken keresztül képesek. Érték- és normarendszerük kialakulatlan, többségükre a „külső kontroll” attitűd jellemző. Jövőképük irreális, hiányos.”* (Donáth et al. 1999: 7) Cseres (2005) felhívja a figyelmet a fiatal felnőttekkel szemben megnyilvánuló negatív szociális munkás attitűdre is, sokszor az utógondozó is kilátástalannak látja a fiatal felnőtt helyzetét.

A fiatal felnőttekkel kapcsolatban megemlíthetjük még a Fővárosi Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat 2008-as kutatását, amely az elmúlt 10 évben a nevelőszülőknél utógondozói ellátásban élő, és onnan életkoruk miatt vagy egyéb okokból kikerült fiatalok helyzetét igyekezett feltérképezni. A nevelőszülőknél nevelkedett fiatal felnőttek körében viszonylag magas azok aránya, akik érettségivel rendelkeznek (44%), 34% szakmával rendelkező, 17% pedig csak általános iskolát végzett. 5%-uk viszont felsőfokú diplomával rendelkezett. A munkavállalók kétharmada azon a területen dolgozik, amit tanult. A volt utógondozói ellátottak 95%-a rendszeresen tart kapcsolatot a nevelőszülővel, akinél felnevelkedett.

Egynegyedük vérszerinti szüleivel is kapcsolatban áll. A kutatás kiterjedt az otthonteremtési támogatás igénybevételére is. Azok közül, akik igénybe vették az otthonteremtési támogatást, 70% családi házat vásárolt, 17%-a lakást, 10% pedig már rendelkezett ingatlannal, így csak felújításra kellett költeni az otthonteremtési támogatást, míg 3%-uk lakáskasszába fektette a támogatási összeget, és később kívánja felhasználni hitelfelvétellel együtt. Az otthonteremtési támogatás segítségével 79% vidéken tudott ingatlant venni, viszont több mint egyharmaduk nem lakik abban a házban, amit a támogatás segítségével megvásárolt. A megkérdezett fiatalok 90%-ban pozitívan nyilatkoztak a nevelőszülőknél eltöltött évekről és ugyanilyen arányban mondták azt, hogy gyermekvédelmi háttérük miatt nem érzik hátrányos helyzetben magukat. (Zsoldos 2008)

Szikulai (2006a) az utógondozottak és utógondozói ellátottak között lényeges eltérést talált a házastársi, élettársi kapcsolatok kialakítását illetően. Az utógondozottak esetében több fiatal felnőtt rendelkezett házastárssal, élettárssal, mint ahányan egyedülállók voltak. Spitzer (1994) szerint azonban a felnőttkori párkapcsolatokra veszélyes lehet, ha a partner megtudja, hogy a volt gondozott milyen családból származik, de még ha a partner elfogadó is, annak családja sok esetben a párkapcsolat útjába áll. (Spitzer 1994) A nők körében nagyobb a gyermekvállalási hajlandóság, mint ahogy a párkapcsolat kialakításától sem zárkoznak el. Érdekes azonban, hogy a gyermekvállalási kedv nagyobb az utógondozói ellátott nők körében, feltehetően az önálló életvitel kialakításának lehetőségét jelentik számukra a házastársi, élettársi kapcsolatok. (Szikulai 2006a) Egy 2006-os, gyermekotthonban és lakásotthonban élő 16-18 évesek körében készült kvalitatív vizsgálat eredményei szerint is a fiatalok többsége rendelkezik tartós párkapcsolattal és a kikerülés utáni jövőt is jelenlegi párjukkal tervezik. A partnerek jellemzően vérszerinti családban élnek, ami mutathatja a szakellátásban élők társadalmi beilleszkedési törekvését. A fiatalok tisztában vannak a fogamzásgátlás fontosságával, azonban ezt a gyakorlatban nem minden esetben alkalmazzák, ezzel kapcsolatos döntésüket jellemzően kényelmi szempontok vagy anyagi okok vezérlik. Több interjúalany párkapcsolatában előfordult abortusz. A fiatalok véleménye szerint a gyermekotthon nem képes a párkapcsolatok kezelésére, a gyermekotthon házirendje megnehezíti a párkapcsolatok működtetését. A fiatalok jövőre vonatkozó elképzelései (anyagi javak megteremtése, családalapítás, gyermekvállalás) általában saját múltjukra vonatkozó reflexiók. A kikerülés feltételeit a nagykorúság előtt álló fiatalok nehéznek látják, ameddig lehet, szeretnének a rendszerben maradni. (Rácz 2006 b; 2006c)

A rendelkezésre álló kutatási eredmények és a statisztikai adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban élők közül jobb helyzetben vannak a nevelőszülőknél nevelkedők. A magas szakmaszerzésre épülő iskolai részvételi arány ellenére az adatok rejtve hagyják, hogy vajon ezek a szakmák mennyire piacképesek. A devianciákkal kapcsolatos kutatások⁴⁶ is a két ellátásban való védettség egyenlenségére utalnak. Az iskolára vonatkozó korlátozott adatok nem mutatnak biztató munkaerő-piaci esélyeket, amelyet az is jelez, hogy az utógondozásban részesülők esetében magas a munkanélküliek aránya (40%) (Szikulai 2006a). Az utógondozói ellátás azon jogcím alapján való igénybevétele mögött, hogy nem képes a fiatal felnőtt önellátását biztosítani, nagy arányú munkanélküliséget, alkalmi, illetve illegális munkavállalást feltételezhetünk. Bár optimisták lehetnénk amiatt, hogy jelentős arányban a tanulmányok folytatása miatt veszik igénybe a fiatal felnőttek az ellátást, mivel

⁴⁶ A drogfogyasztással kapcsolatos kutatások eredményeit óvatosan kell kezelni több okból is. Egyrészt a fiatalok körében „divatos” azt mondani, hogy fogyasztottak illegális drogokat, másrészt a zsebpénz összegéből ezeket nem lehet fedezni, harmadrészt a kutatások nem vizsgálták azt, hogy a tiltott szerek kipróbálása mikorra esett: a családban vagy az intézményben való nevelkedés idejére, számolva azzal a ténnyel, hogy egyre későbbi életkorban, hosszú évekig megoldatlan problémákkal terheltlen kerülnek be a gyermekek a szakellátásba.

erre vonatkozóan nincs adatközlés, csak sejthetjük, hogy a félbe maradt iskolák befejezése, legalább egy szakma vagy újabb (többnyire piacképtelen) szakma megszerzése állhat a háttérben.

A kutatások korlátozott volta is megerősíti azt, hogy a gyermekvédelem nem kíván szembe nézni a kimenetekkel, és ez konzerválja azt a helyzetet is, hogy a szakembereknek nem kell felelniük a munkájukért. Az eredmények mérése, a hatékonyságvizsgálatok lehetővé tennék az egyes szakellátási formák céljai és kimenetei közötti összefüggések feltárását az eredmények értékelésének különböző szintjein (intézményi irányítási szint/ellátás-szervezési szint, ellátást nyújtók szintje, célcsoport/kliensrendszer szintje, rendszerhatások meghatározásának szintje) külön-külön és kölcsönhatásaikban is. Ezek hiánya azonban továbbra is lehetővé teszi, hogy a gyermekvédelem az „itt és most”-ban éljen, a szakmai munka a napi munkavégzés jegyében legyen megítélhető, nem pedig egy hosszabb távú folyamat eredményeként.

III.2. Gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettekkel kapcsolatos nemzetközi kutatások

A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek társadalmi kirekesztettségére, gyermekkori hátrányaik leküzdésének sikertelenségére számos nemzetközi kutatás is felhívja a figyelmet.

Svédországban nem sok figyelmet szentelnek a gyermekvédelmi gondozásban nevelkedett gyermekek és fiatalok oktatási eredményeire, így megkérdőjelezhető a gondozott gyermekek és fiatalok oktatásának fontosságát illetően a gyermekvédelmi politika tudatossága, - ahogy hazánkban is láthattuk - nincs egy egységesen meghatározott elvárási rendszer, amely a szakemberekkel szemben olyan követelményeket támasztana, hogy a gondozottak jobban teljesítsenek az iskolában. (Höjer et al. 2008) Vinnerljung et al. összehasonlították azokat a svéd diákokat, akik kapnak valamilyen jóléti támogatást azokkal, akik semmilyen juttatásban nem részesülnek. A kutatás eredményei szerint azok a fiatalok, akiknek anyja csak alacsony végzettségű, illetve azok a fiatalok, akik serdülőkor előtt már valamilyen gyermekjóléti támogatásban részesültek, illetve azok, akik hosszú időt töltöttek nevelőszülői ellátásban, felnőttkorukra kétszer vagy háromszor nagyobb eséllyel csak alacsony végzettséget érnek el. Azoknál a fiataloknál pedig, akik serdülőkorukban részesültek támogatásban, négyszerese a kockázata annak, hogy csak alacsony végzettséget szereznek. Ezzel szemben azoknak a gyermekeknek, akik olyan családban nevelkednek, ahol a család semmilyen jóléti támogatást nem igényel, még ha az anya kevésbé képzett is, 2-6-szor nagyobb esélyük van arra, hogy közepes végzettségnél magasabb képesítést szerezzenek. (idézi Hill et al. 2008: 5)

A gyermekvédelmi rendszerben élő és onnan kikerült fiatalok számára a félbeszakított iskolák képezik a legnagyobb akadályt a munkaerő-piaci és általában a társadalmi integráció terén. Az iskola otthagynak sokszor annak a következménye, hogy - mint ahogy Novák (1991) és B. Aczél (1994) is hangsúlyozta - a gyermekeket új otthonokba helyezik, a sorozatos iskolai váltások, új közösségbe való beilleszkedés megnehezíti a fiatalok helyzetét, kárt okoz a gyermekek kapcsolódási képességében, és gyakorta egy új intézménybe vagy nevelőszülőhöz való kerülésüknél nem mindig sikerül azonnal megfelelő iskolát találni számukra. Sallnäs szerint Svédországban az is problémát jelent, hogy a bentlakásos intézményekben dolgozók a terápiás módszerek alkalmazását tartják a leginkább fontosnak, és az iskolai pályafutásra kisebb hangsúlyt helyeznek. Az intézmények szakmai beszámolóit elemezve: csak 19% nevezte a legfontosabbnak az iskolai pályafutást és a megfelelő szakmaszerzést.

Svédországban is jobb helyzetben vannak a nevelőszülői rendszerben nevelkedő gyermekek, a nevelőcsaládokban hangsúlyozottabban jelenik meg az oktatás fontossága. (idézi Höjer et al. 2008: 40) Höjer olyan svéd szülőkkal készített csoportos interjúkat, akiknek gyermekei nevelőszülői ellátásban élnek. A szülők elmondása szerint tudni szeretnék gyermekeik iskolában nyújtott teljesítményéről, és részt kívánnak venni a különböző iskolai tevékenységekben is, részesei szeretnék lenni gyermekük iskolai életének. (idézi Höjer et al. 2008: 44) A szülők ezen törekvése úgy tűnik, - mint ahogy Józsa (2005) is utalt rá - nem csak hazánkban, hanem más európai országokban sem érvényesül, amely ellentétes azzal a céllal, mely szerint a gyermek és a szülők kapcsolatát erősíteni hivatott a rendszer.

Dániában kidolgozásra került egy szakmai fejlesztési terv, azzal a céllal, hogy növeljék a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek munkájának színvonalát. A szakmai koncepció az iskolát olyan fejlődési szintérnek tekint, ahol a gyermekek képessé válhatnak arra, hogy leküzdjék traumatikus gyermekkori élményeiket. Dániában jellemző, hogy a bentlakásos intézmények belső iskolával rendelkeznek, ahol a tanárok nem kifejezetten az iskolai, hanem elsősorban a szociális kompetenciákat igyekeznek fejleszteni, ezekből az iskolákból azonban nehezen megy a hagyományos iskolákba történő integráció. A dán szakemberek úgy vélik, hogy a gondozásból kikerülőknél szükségük van további támogatásra, elsősorban a tanulás és a munka területén. Ha meg akarnak küzdeni hátrányos háttérükkel, és a kötelezőnél magasabb iskolai végzettséget kívánnak szerezni, akkor mindenképpen szükségük van tanácsokra és különböző szolgáltatásokra. (Bryderup 2008)

A Social Exclusion Unit 2003-as becslései szerint az **Egyesült Királyságban** a gondozásban felnőtt gyermekeknek tízszer akkora esélyük van az iskolából való kihullásra, mint a családban nevelkedő társaiknak. (idézi Höjer et al. 2008: 39) A Rainer Foundation (2008) által készített „*What Makes the difference?*”⁴⁷ kutatás keretében 250 gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalot kérdeztek meg arról, hogy az állam által nyújtott gondoskodást mennyire érezték *szülőinek*. Az interjúk tanúsága szerint a gondozottak tapasztalatai messze esnek az állam törekvéseitől. Az intézményekben nevelkedő fiatalok leginkább arra vágynak, hogy valaki szeresse őket, a nevelőszülőknél élők pedig arra, hogy családtagnak érezhessék magukat. Akik érezték a személyes támogatást, 67%-ban 16 éves koruk után is folytatták tanulmányaikat. (idézi Höjer et al. 2008: 41) Jackson (2007) szerint a gyermekvédelmi rendszer hatásai nem egyértelműek: azok, akik serdülőkorban kerülnek a rendszerbe, ugyanúgy rosszabb kimenetekkel rendelkeznek az oktatás terén, mint azok, akiket fiatalabb korukban helyeztek gondoskodás alá. Jackson véleménye szerint a rossz iskolai teljesítmények szorosan összefüggenek a rendszer működésével, azzal, hogy bizonytalanok az elhelyezések a többszöri gondozási-hely váltásoknak köszönhetően, és a gondozók elvárásai is alacsonyak, általában elhanyagolják a tanulás, továbbtanulás kérdését. Ugyanakkor az iskola gyermekvédelmi kérdésekre adott válasza sem kielégítő. Baginsky (2000) szerint ugyan az iskolák nagy része rendelkezik gyermekvédelmi programmal, a pedagógusok véleménye szerint a többség nem venné észre, ha egy gyermeket bántalmaznának és többségük abban sem biztos, hogy milyen esetekben kellene gyermekvédelmi szakemberrel konzultálniuk, annak ellenére, hogy az iskolák pedagógusai valamilyen gyermekvédelmi tárgyú képzésben részt vettek.

Az Egyesült Királyságban is nagyon alacsony a felsőfokú végzettséget szerző gondozottak aránya, a hazai becslésekkel összhangban, arányuk 3-5 százalékra tehető. A tapasztalatok szerint a felsőfokú végzettséget szerzettek körében jóval kevesebb volt a gondozási-hely

⁴⁷ „Mi teszi a különbséget?” című kutatás

váltások száma és volt olyan gondozó, aki motiválta, segítette a fiatalokat a tanulásban, valamint a vérszerinti szülők is jelen voltak a fiatalok életében. (Jackson 2007)

Egy 2005-ös, a gyermekvédelem rendszeréből kikerült fiatalok társadalmi integrációját vizsgáló kutatás szerint a fiatalok több mint egyharmada tíz vagy annál több évig, egyötöde pedig 6-10 évig állt gyermekvédelmi gondoskodás alatt az Egyesült Királyságban. A tapasztalatok szerint a gondozásból kikerülők hamarabb kezdenek önálló életet, mint a családban nevelkedő társaik, bár a férfiak általában később kerülnek ki, mint a nők. A stabilitás és a biztonság érzése elengedhetetlen összetevői a gondozásban szerzett jó tapasztalatoknak. A kutatásban megkérdezettek közel egyötöde 10 vagy annál több helyen nevelkedett. Az alacsony iskolai végzettséggel, illetve a félbehagyott tanulmányokkal rendelkezők többsége úgy vélte, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás ideje alatt nem kapott elegendő lehetőséget a tanulmányok folytatására és a megfelelő támogatás is hiányzott. Az egyik kikerült gondozott erről így nyilatkozott: „(...) *a gondozásban nincsenek korlátok, gyakorlatilag megtehetted mindent, amit akartál. Gyermekként nem volt felelősségérzetem, kifizítettem a korlátokat, ahogyan azt egy kamasz teszi. És ez lett az eredménye.*” (Barn et al. 2005: 25) Sokan arra emlékeztek az iskolai éveikből, hogy a tanáraik lesajnálták őket: „(...) *’Ő, nincs anyukája, nincs apukája, gondozásban van’, szóval ez egy borzasztó élmény volt, azt hiszem. De nekem mindig erősnek kellett maradnom.*” (Barn et al. 2005: 25) A kikerültek körében 50% körüli a munkanélküliség, a dolgozók többsége pedig fizikai vagy betanított munkát végez. Jelentős arányban (kb. 60%) szorulnak különböző állami juttatásokra, szociális segélyekre. Közel 40%-uk pedig megtapasztalta a hajléktalanságot is, bár ez az állapot egynegyedüknél csak rövid ideig tartott. Ugyan a fekete bőrűek kisebb arányban váltak hajléktalanná, esetükben ez az időszak hosszabb volt. A vizsgált fiatalok több mint kétötöde állította azt, hogy bűntény áldozatává vált, a fiatalok közel fele pedig már volt valamilyen bűntény részese. A többség képes megküzdeni a társadalmi előítéletekkel, diszkriminációval, ebben nem szorulnak támogatásra, ugyanakkor a lakhatás, munkakeresés, anyagi helyzet stabilizálása terén szükségük van szakmai segítségre. (Barn et al. 2005)

Del Valle et al. a gyermekvédelmi rendszerből kilépett **spanyol** fiatalokat vizsgálva úgy találta, hogy 9,4 százalékuk állt valamilyen kábítószer függőség alatt, 7,8 százalékuk volt alkalmi droghasználó. Közel 10 százalékuk tanúsított törvénytörő magatartást. A gondozásból kikerülteket 5 típusba sorolták a társadalmi integráció szempontjából. Az első típusba azok kerültek, akik súlyos devianciákkal küzdenek, mint bűnözés, droghasználat, prostitúció (*marginalizáltak csoportja*). A második típusban is jelen vannak ugyan a devianciák, de jellemzőbb a jóléti ellátásoktól való függőség (*jóléti ellátásokat befogadók*). Valamint különbséget tettek közepes, megfelelő és kiváló mértékű változásra képesek csoportjaiba tartozók között. A *közepes változásra képesek* nem függenek teljes mértékben a jóléti ellátásoktól, de nem képesek a teljesen önálló életre. A *megfelelő mértékű változásra képesek* típusába azok tartoznak, akik képesek az anyagi függetlenedésre, de kisebb problémák esetén (például egészségügyi vagy családi kapcsolatok terén) még előfordul, hogy segítségre szorulnak. A *kiváló változásra képesek* teljes függetlenséget vívnak ki maguknak, stabilitás jellemzi életüket a munkában és a lakhatásban, általában életük összes területén. (idézi Casas és Montserrat 2008: 47-48)

Stein (2005) elmélete szerint a gyermekvédelmi rendszert elhagyó fiatalokat három típusba lehet sorolni. Az első típusba azok tartoznak, akik le tudják küzdeni hátrányaikat és *sikeresek* az életben. Többnyire közép- vagy felsőfokú végzettségűek, jó szociális készségekkel rendelkeznek. Stein szerint ezek a fiatalok nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a múlt negatív tapasztalatait fel tudják dolgozni, legyőzve múltjukat sikeresen meg

tudnak küzdeni felnőtt szerepeikkel, mint például szülővé válás, önálló lakhatás fenntartása. Életükre a stabilitás és a folytonosság jellemző, sikeresen alkalmazkodnak az önálló élet kihívásaihoz, kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeznek. Iskolai pályafutásuk egyenletes volt, munkájukban is sikeresek. Ha anyagi gondjaik adódnak, ugyan igénybe veszik a jóléti juttatásokat, de mivel életük más területei rendezettek, Stein szerint őket a legkönnyebb támogatni.

A második csoportba az ún. *túlélők* tartoznak, akik életét leginkább a bizonytalanság jellemzi, az instabilitás a gondozás ideje alatt, a kilépéskor és később is meghatározó személyes történetükben. Jellemző, hogy magas arányban vesznek igénybe különböző jóléti támogatásokat. Korán kilépnek a gyermekvédelmi rendszerből, többnyire képesítés nélkül. Sokuk a hajléktalanságot is megtapasztalja rövidebb időre. Magas körökben a munkanélküliség, illetve a dolgozók körében a rosszul fizetett munka vagy az alkalmi jellegű munkavégzés.

A harmadik az ún. *áldozatok* csoportja, akik életére rányomta a bélyegét a családtól való elszakítottság érzése, jellemző rájuk, hogy mindenkivel szemben bizalmatlanok. Feltehetően vérszerinti családjukban súlyos traumák érték őket, amelyek a gondozásban töltött életüket és a kikerülés utáni felnőtt éveiket is meghatározzák. Többségük a gondozás ideje alatt többször vándorolt a rendszerben, korán el is hagyták azt, de a kilépéshez vagy a kikerülést követően nem kaptak megfelelő támogatást. Sodródnak az életben, előfordulnak a hajléktalan ellátásban, sokuk bűncselekmény áldozatává vagy elkövetőjévé válik, prostitúcióra kényszerül, devianciákkal küzd (drog, alkoholfogyasztás)⁴⁸. Az áldozatok típusába tartozók többsége magányos, jellemző körükben a mentális betegségek gyakori előfordulása. A gyermekvédelmi rendszerből kikerülve fontos, hogy komplex támogatást kapjanak. (Stein 2005: 19-22)

A 3. számú ábra Stein (2005) elmélete alapján mutatja be a gyermekvédelmi rendszert elhagyók különböző típusai esetén a szükséges támogatásokat.

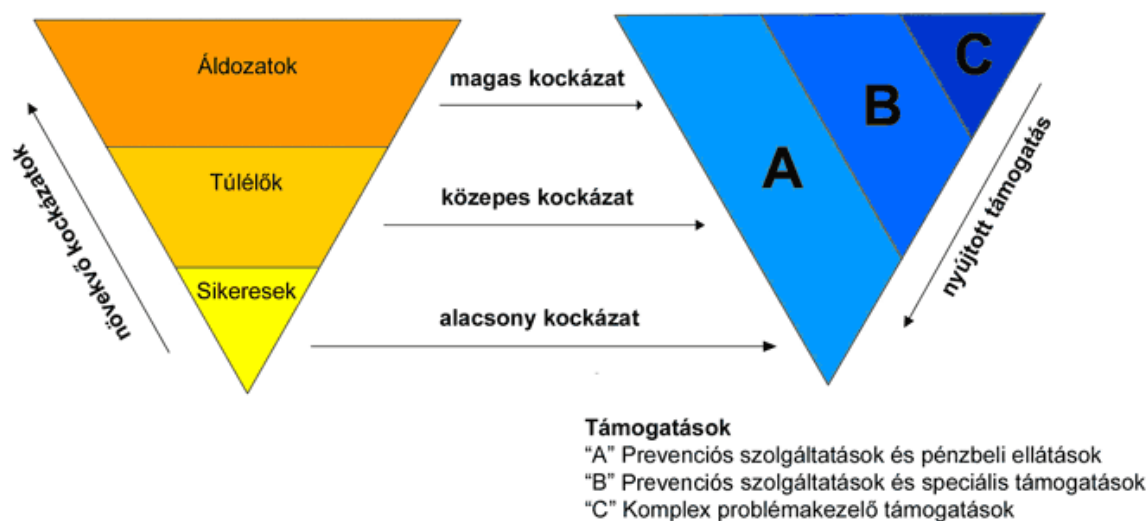
A sikeresek típusába tartozók alapvetően átmeneti jellegű anyagi problémáik megoldásakor pénzügyi támogatásokat igényelnek, valamint esetükben a *preventív szolgáltatások* jelenthetnek segítséget.

A túlélők típusába tartozók speciális támogatásokat igényelnek, főleg a munkavállalás, lakhatás terén, de szükségük lehet érzelmi támasznyújtásra, életvezetési tanácsadásra, valamint a kapcsolatok kiépítésében való segítségnyújtásra.

Az áldozatok típusába tartozók komplex támogatásokat igényelnek, mely kiterjed a lakhatásban, munkavállalásban, megfelelő végzettség megszerzésében való segítségre, érzelmi és mentális támogatásra, életvezetési tanácsadásra, pszichológiai, pszichiátriai, addiktológiai szolgáltatásokra, valamint a kapcsolatok kiépítésében való segítségnyújtásra.

⁴⁸ Nagy-Britanniában a fiatal hajléktalanok egynegyede és a börtönlakók 38%-a nőtt fel gyermekvédelmi gondozásban. (Furlong 2003: 45)

3. számú ábra: A gyermekvédelmi rendszert elhagyók típusai a szükséges támogatási igények alapján

(Forrás: Mike Stein: *Resilience and Young People Leaving Care*. 2005: 20 és UNICEF Innocenti Research Center: *Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises. Regional Monitoring Report No.7.* 1997 logikája alapján)

A nemzetközi kutatások felhívják a figyelmet arra, hogy a gondozás megszűnése után a fiataloknak szükségük van további támogatásokra, mindamellett, hogy az önálló életre való felkészítésnek már jóval a kikerülés előtt meg kell kezdődnie. A kikerülés után igénybe vehető támogatási rendszerek abban tudnak segíteni a fiatal felnőtteknek, hogy megfelelő szállást, munkahelyet tudjanak találni. Egyre többen élnek ezekkel a támogatási lehetőségekkel a kilépést követően. Habár a szakemberek teljes mértékben meg vannak győződve arról, hogy a fiatalok életútjának tervezését megfelelően végzik, Barn et al. (2005) kutatása szerint a fiatalok szemszögéből nézve épp a tervezés hiányossága látszik. Ugyan többségük tisztában van azzal, hogy a kikerülés előtt készül egy terv a kilépésre vonatkozóan, de ebben a folyamatban szerepük minimális: „(...) a 16. születésnapomon bemutattak a Gondozást Elhagyó Csoportnak, és csináltunk valamit, amit ők úgy hívtak, hogy életút terv. És én csak ilyen kérdéseket kaptam, hogy: 'Mit tudok csinálni? Miben van szükségem segítségre? Például hogy van-e szükséged segítségre a pénzbeosztásban? Tudsz-e időpontot kérni az orvosnál?' Szóval én őszintén elmondtam nekik mindent, és valójában semmi sem jött ki az egészből.”. Egy másik volt gondozott a kilépésre való felkészülésről így nyilatkozott: „Nem éreztem azt, hogy bármiben is lett volna választásom. Nem jöttem ki jól a szociális gondozóimmal”. A fiatalok többnyire jogaikkal sincsenek tisztában, azt sem tudják, hogy a rendszer szempontjából milyen jogi státusszal rendelkeznek. „Soha sem mutatta meg nekem senki a gondozás elhagyásáról szóló törvényt. Soha nem mondta nekem senki, hogy mik a kötelezettségeim.” (Barn et al. 2005: 71-73)

A hazai és nemzetközi kutatások is számos problémára felhívják a figyelmet. Stein vagy Del Valle et al. tipológiája szerint félő, hogy a gyermekvédelmi rendszert elhagyó fiatalok többsége nem képes segítség nélkül megbirkózni a felnőtt szerepekkel, nem tudja lezárni traumatizált múltját, nagy arányban szorul a jóléti ellátórendszer állandó támogatására. A kilépők esetében a rendszer elhagyása előtt már jóval korábban meg kell kezdődnie az önálló életre való felkészítésnek a gyermek életkorának megfelelő nevelési módszerek alkalmazása mellett. A rendszer diszfunkciói (sorozatos gondozási-hely váltások, ezzel együtt iskola és kortárs csoport váltások, a tanulás, megfelelő szakmaszerzés fontosságának sokadrangúsága, a

személyes törődés és a gyermek motiválásának hiánya, vérszerinti családtagok gondozási folyamatból, iskolai életből való kizárása) olyan kimenetekhez vezetnek, ahol a fiatal felnőttek nem képesek megküzdeni sem kisebb, sem pedig életük jelentősebb problémáival. A rendszer elhagyása előtti folyamatban szükséges, hogy jövőjük tervezésében a fiatalok aktívan részt vegyenek, megfelelő információt kapjanak jogaikról, lehetőségeikről, az igénybe vehető további szolgáltatásokról. Segítséget kell biztosítani továbbá abban is, hogy jó minőségű és biztonságos lakhatást találjanak maguknak. A szakemberek szemléletváltása azért is sürgető, mert így a gondozottak, illetve a rendszerből már kikerültek az ellátás és a nagykorúvá válást követő támogatások passzív alanyaivá válnak. A tanulás terén való motiválás a foglalkoztatási esélyek növelése érdekében elengedhetetlen, a munkanélküliséggel való fenyegetettségre, a rossz minőségű és alulfizetett munkákban való megjelenésükre a kutatások sorra hívják fel a figyelmet.

Összegzés

Az elmúlt évtizedek gazdasági és társadalmi változásai az életkor meghatározását jelentősen befolyásoló kettős folyamatot indukáltak: a biológiai érés korábbra tevődött, a társadalmi érés pedig kitolódott. Ezek a folyamatok magukkal hozták azt is, hogy megindult a gyermek- és ifjúkor eltérő problémáinak, szükségleteinek megismerésére, rendszerbefoglalására irányuló tevékenység is. A posztadoleszcencia elterjedésére a gyermekvédelem válasza, hogy biztosít a nagykorúvá váltak számára egy önkéntes alapon igénybe vehető ellátást, illetve szolgáltatást a fiatal felnőtt 18-24 (kivételes esetben 25) éves koráig.

Az első fejezetben arra kerestem a választ, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttekre hogyan tekint a gyermekvédelmi rendszer, amely a gyermeki jogok védelmét hivatott szolgálni. Véleményem szerint a gyermeki jogokkal operáló gyermekvédelem implicit a jog szerint már felnőtté váltakat gyermek szerepben tartja. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához vizsgáltam azt, hogy a gyermek milyen helyet foglal el, és milyen szerepet tölt be az egyes történeti korok társadalmában, illetve részletesebben foglalkoztam azzal, hogy hogyan lehet értelmezni a nyugati társadalmak fiatal generációjának különböző életszakaszok közötti átmeneteit.

A gyermekvédelmi szakellátásban maradás nagykorúság utáni lehetősége azt mutatja, hogy a szakellátásban nevelkedetteknek szükségük van további segítségre a kibontakozó felnőttkor megéléséhez, a szociológiai értelemben vett felnőtt szerepek elsajátításához. Ugyanakkor az utógondozói ellátás és utógondozás jelenleg egy olyan rendszer része, amely a gyermeki jogok védelmére épül. A nagykorúvá vált gondozottaknak különtámogatásra, szakmai segítségre fiatal felnőttként, nem gyermekként van igényük, speciális jogok biztosítása nem szükséges, jogaikat önállóan tudják érvényesíteni, érdekeiket maguk képviselik, ellentétben a gyermekekkel. Esetükben már nem a nevelés és a gondoskodás a meghatározó, hanem az önálló életvezetéshez szükséges készségek elsajátításában, hivatalos ügyek intézésében és általánosságban a felnőtt szerepek megélésében, azok felvállalásában való segítségnyújtás. Ezt követően kísérletet tettem néhány gyermekvédelemben használatos fogalom újragondolására, egy egységes logikai keretrendszerbe foglalt szakmai szókészlet felvázolására, amely részben leegyszerűsítene a ma használatos gyermekvédelmi terminológiát, más szempontból elősegíthetné a gyermekvédelem rendszerének újragondolását, - és ennek keretében a fiatal felnőttek támogatási rendszere helyének megtalálását - a fogalmi tisztázatlanságok felszámolását. Az általam vizsgált három fő fogalmat, mint *jólét, gondozás/gondoskodás, védelem* egy hierarchikus rendszerbe illőnek gondolom, amelyből az is következik, hogy ennek a hierarchikus rendszernek nem lehet a gyűjtőfogalma a gyermekvédelem. A mai gyermekvédelmi rendszernek a gyermek- és ifjúságjóléti feladatok ellátásában kisebb szerepe van. Sokkal hangsúlyosabb a gondozási, gondoskodási, helyettesítő gondozási, kvázi-helyettesítő gondozási feladatokban való szerepvállalása, valamint a helyettesítő gondoskodási/védelmi feladatok ellátása. Amellett érveltem, hogy *a változó gyermekkorral, elhúzódó ifjúkorral számoló, önmagára folyamatosan reflektáló, új fogalmi apparátussal dolgozó gyermek- és ifjúságpolitikai megközelítésre lenne szükség*. Alátámasztja ezt az is, hogy a gyermek-, ifjú- és felnőttkor problémái jelentősen eltérnek egymástól, más megközelítést, szemléletet, válaszokat tesznek szükségessé a szolgáltató rendszerektől. A gyermek- és ifjúságpolitikai megközelítés azt is jelenti, hogy a gyermekvédelem helyett is gyermek- és ifjúságvédelemről kell beszélnünk, ahol az utógondozás és az utógondozói ellátás az ifjúságvédelemhez tartozik.

A második fejezetben a hazai és nemzetközi gyermekvédelem értékháttérét vizsgáltam, arra keresve a választ, hogy milyen ismérvei vannak annak, hogy a nemzetközi mainstream gyermekvédelemtől eltérően a hazai gyermekvédelem történeti fejlődése során megrekedt az ún. ontológiai szakaszban.

A nyugat-európai trendeket követve, Kelet- és Közép-Európában, így hazánkban is (ugyan megkésve) jelentős változások történtek a gyermekvédelem rendszerében, annak strukturális felépítésében, kiépítettségében, valamint a gyermekek jogainak érvényesítésében, mégis úgy tűnik, hogy az elvek szintjén megfogalmazottak nehezen jelennek meg a hétköznapi gyakorlatban. A hazai gyermekvédelem ún. ontológiai stádiumban való megrekedését jelzi, hogy több mint 10 évvel a Gyermekvédelmi törvény megszületése után is arról beszélhetünk, hogy nem elegendő a jogszabályok értelmezése, ha számos gyermekvédelmi fogalom nem definiált és az érdemi tartalmak hiányoznak. A szakmai diskurzusok még mindig arról szólnak, hogy a gyermekvédelmi szakellátási formák ne jelentsenek a gyermekek és fiatalok számára végállomást, vagy hogy fontos lenne, hogy a gyermekek és fiatalok aktuális szükségletei határozzák meg azt, hogy milyen ellátási formába kerülnek. A gyermekvédelem alapvetően önmaga meghatározásával foglalkozik, helyét keresi a társadalompolitika, szűkebb értelemben a szociálpolitika rendszerében.

A nemzetközi gyakorlatban egyértelmű, hogy a válságközpontú gyermekvédelem nem oldja meg a családok és a gyermekek helyzetét. A gyermekjóléti- és gyermekvédelmi politikában az elmúlt évtizedben hangsúlyossá vált, hogy az általános- és középszintű támogatási rendszerekbe kell tudást és anyagi erőforrásokat invesztálni. A prevencióra épülő programok, valamint a különböző középszintű támogatások (családmegtartó- és támogató, esetkezelő szolgáltatások) rendszerének hiányában nem akadályozható meg, hogy a gyermekek kikerüljenek a családból, továbbá az sem, hogy ezt követően rövid időn belül visszakerüljenek családjukba. A nemzetközi szakmai diskurzus hangsúlyozza az evidencia alapú gyakorlat szükségességét is, a kollektív bölcsességre épülő gyermekvédelmi működés nem szolgálhatja a gyermek legjobb érdekét. Megalapozott tudásra épülő módszertan nélkül a gyermek problémáit sem a családban, sem azon kívül nem tudja megoldani a rendszer.

A nemzetközi gyakorlatban a gyermekvédelmi gondoskodás rendszeréből kikerülők támogatása jellemzően olyan képessé tevő segítségnyújtásokra épül, amelyek szociális, közösségi és mentálhigiénés elemeket tartalmaznak, alapvető céljuk, hogy a segítségre szoruló fiataloknak a kilépés előkészítésétől kezdve a rendszer végleges elhagyásáig azon képességeit, kompetenciáit fejlesszék, amelyek nem csak a munkaerő-piacon, hanem az élet egyéb területein is nélkülözhetetlenek. A kikerülés után igénybe vehető támogatási rendszerek pedig abban segítik a fiatal felnőtteket, hogy megfelelő szállást, munkahelyet tudjanak találni.

Végezetül pedig a hazai és nemzetközi kutatásokat tekintettem át, amelyek a gyermekvédelemben élő és onnan kikerült fiatalok, illetve fiatal felnőttek helyzetével kapcsolatosak. A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedettekkel foglalkozó vizsgálatok köre hazánkban szűkös, keveset tudunk a gyermekvédelmi rendszerből kikerültek iskolai karrierjéről, munkavállalásáról, családalapításáról, általában arról, hogy a rendszer hogyan készítette fel az önálló életre a gondoskodásból kikerülteket, mennyiben sikeres társadalmi integrációjuk. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek társadalmi kirekesztettségére, gyermekkori hátrányaik lefaragásának sikertelenségére azonban számos nemzetközi kutatás felhívja a figyelmet. Úgy tűnik, hogy a gyermekvédelmi rendszerből kilépő fiatalok nem kapják meg a szükséges szakmai segítséget, többségük nem sajátítja el az önálló élethez, a felnőtt szerepek beteljesítéséhez szükséges készségeket, képességeket. A kikerültek

önbecsülése, önbizalma alacsony, sikertelen iskolai pályafutásuk következtében munkaerő-piaci pozíciójuk gyenge. A gyermekvédelem rossz kimeneti mutatói azonban törvényszerűek, ha nem biztosított a családból való kiemelés követően a permanens odafigyelés, a gyermek problémáinak adott helyzetben való rendezése, nem a gyermek személyiségállapotának megfelelő az ellátás, nem helyeződik elég figyelem a vérszerinti családdal való kapcsolattartásra, valamint az iskolai előmenetelre.

Összességében azt mondhatjuk, hogy ahhoz, hogy a gyermekvédelem ontológiai stádiumából a funkcionális szakaszba kerülhessen a gyermekvédelem elméleti megalapozása, egységes terminológiai rendszer megalkotása, módszertani protokollok, önálló etikai kódex, minőségbiztosítási rendszer kidolgozása, a képzési, továbbképzési rendszer fejlesztése szükséges, amely a gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakítása után a szakmai mentalitásban is változást eredményezhetne. Amennyiben a gyermekvédelem újragondolná önmagát, gyermek- és ifjúságvédelemként definiálná tevékenységét, akkor a nagykorúvá vált utógondozói ellátásban maradók, illetve az utógondozásban részesülők támogatása az ifjúságvédelem alá tartozhatna. A nagykorúvá váltak támogatásának, munkaerő-piaci részvételének, hosszú távú lakhatás megoldásának, sikeres társadalmi idegrációja elősegítésének nélkülözhetetlen feltétele az ellátás és szolgáltatás helyének rendszerszintű megtalálása, a szakmai tudatosság megléte, az alkalmazott munkamódszerek magas szintű használata, a szakemberek által nyújtott segítség várható következményeinek felmérése és ellenőrzése. Ezek hiányában a gyermekvédelem megmarad ontológiai stádiumában, így rendszerszintű működését továbbra is diszfunkcionálisként írhatjuk le. Mindez természetesen gátolja a gyermekvédelmi rendszerből kilépő fiatal felnőttek sikeres társadalmi integrációját, így a probléma újratermelődéséhez vezet, megkérdőjelezve a gyermekvédelmi rendszer hatékonyságát, sikerességét és hosszú távú fenntarthatóságát. A gyermekvédelmi rendszer fenntartása egyfelől a társadalmi szolidaritás, másfelől a társadalmi önérték kifejeződése, azonban ahhoz, hogy a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek, mint a jövőbe való beruházásra tekintsünk, szükség van a gyermekvédelmi szemlélet és a szolgáltatási tartalmak megváltoztatását célzó reformokra.

A hagyományos gyermekvédelmi nevelési módszerekre épülő gyakorlat azt is eredményezi, hogy az utógondozás és az utógondozói ellátás a szükségletorientált mező helyett a problémaorientált kivételes gyermekvédelmi beavatkozások körébe sorolódik. A nagykorúvá váltak támogatása a harmadlagos prevencióra épül, amennyiben azonban a korrekciós mechanizmusok (gondozási idő alatt elmélyült hátrányok, hospitalizációs ártalmak, korábbi iskolai hátrányok csökkentése, családi kapcsolatok újraélesztése) dominálnak, - a szakmai tartalmak hiányosságából adódóan - nem csak az operatív ellátási célok nem tudnak teljesülni, de az ideológiai célok is sérülnek.

Irodalomjegyzék

Aczél György (1979) Gyermekünk és jövőnk. *Világosság* 20. évf. 1979/12.

Ariés, Philippe (1960/1979) A gyermekkor felfedezése. *Világosság* 20. évf. 1979/12.

Ariés, Philippe (1987) *Gyermek, család, halál*. Gondolat Kiadó, Budapest

Arnett, Jeffrey Jensen (2004) *Emerging Adulthood - The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*. Oxford, University Press

Australian Institute of Health and Welfare (2007) *Child protection Australia 2005-2006*. (Child Welfare Series, No. 40, Canberra) (www.aihw.gov.au, letöltés: 2008.11.10.)

Bagdy Emőke (1977) *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Tankönyvkiadó, Budapest.

B. Aczél Anna (1986) Speciális nevelőotthonok és zárt intézetek növendékeinek életútja és az intézményrendszer hatékonysága. In *A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása - Tájékoztató bulletin*, szerk. Kolozsi Béla - Münnich Iván. A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása Programtanácsa, Budapest, 1986/6.

B. Aczél Anna (1991) Deviáns, speciális intézetben nevelkedő fiatalok családi háttér dimenziójának kapcsolatrendszer. In *A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása - Tájékoztató bulletin*, szerk. Kolozsi Béla - Münnich Iván) A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása Programtanácsa, Budapest, 1991/22.

B. Aczél Anna (1994) A gyermekvédelem dilemmái. *Eszmélet* 1994/21-22.

Baginsky, Mary (2000) *Child protection and education - Summary of research and findings. The Online Child Protection Resource*, NSPCC Inform, December 2000 (<http://www.nspcc.org.uk/inform>)

Barn, Ravinder - Andrew, Linda - Mantovani, Nadia (2005) *Life after care - The experiences of young people from different ethnic groups*. Joseph Rowntree Foundation, York

Bánlaky Pál (2008) *Bölcsőtől a sírig - a cigányok mindennapi kultúrája*. X. Közművelődési Nyári Egyetem, előadás, Szeged (2008. július 7-11.) (<http://knye.shp.hu/hpc/web.php?a=knye&>, letöltés: 2008.12.12.)

Bányai Emőke (2003) *Intenzív családtámogató és családmegtartó szolgáltatások*. Ph.D disszertáció - ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális Tanulmányok Intézete

Beck, Ulrich (1997) Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, individualitások keletkezése. In *A társadalmi rétegződés komponensei*, szerk. Angelusz Róbert) Új Mandátum Kiadó, Budapest

Beck, Ulrick (2003) *A kockázat-társadalom*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég, Budapest

Beecham, Jennifer - Sinclair, Ian (2007) *Costs and Outcomes in Children's Social Care - Messages from Research*. Jessica Kingsley Publishers, London

Bradshaw, Jonathan - Hoelscher, Petra - Richardson, Dominic (2006) *Comparing Child Well-Being In Oecd Countries: Concepts And Methods*. Innocenti Working Paper. UNICEF Innocenti Research Centre. 2006 United Nations Children's Fund
(<http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp2006-03-eng.pdf>, letöltés: 2009.04.02.)

Brannen, Julia - Nilsen, Ann (2002) Young people's time perspectives: from youth to adulthood. *Sociology*, Vol. 36. No. 3. 2002.

Brannen, Julia - Nilsen, Ann (2003) *Adulthood: Changing Concepts and Definitions*. Sloan Work and Family Research Network, Boston College
(http://whnetwork.bc.edu/encyclopedia_entry.php?id=6, letöltés: 2008.12.09.)

Bryderup, Inge M. (2008) *Literature Review - Denmark*. Danish School of Education, University of Aarhus, Denmark, Manuscript, April 2008 (YIPPEE kutatócsoport munkaanyaga)

Büki Péter és szerzőtársai (2003) *Szakmai segédlet a speciális szükségletű gyermekek ellátásához*. NCSSZI, Gyermekvédelmi Főosztály - szakmai anyag, kézirat

Casas, Ferran - Montserrat, Carme (2008) *Literature Review – Spain*. Research Institute on Quality of Life, University of Girona, Manuscript, April 2008 (YIPPEE kutatócsoport munkaanyaga)

Cohen, Phil (1997/2006) Az ifjúsági probléma újragondolása. In Gábor Kálmán - Jancsák Csaba *Ifjúságpszichológia - szemelvények*, 2006. Belvedere Meridionale, Szeged

Council of Europe (2006) *Building a Europe for and with children*. (www.coe.int/children)

Courtney, Mark E. (1998) The Costs of Child Protection in the Context of Welfare Reform. *The Future of Children. Protecting Children from Abuse and Neglect*, Vol. 8 No. 1 - spring 1998

Családpedagógiai Módszertani Központ (2001-2002) *Családpedagógiai módszertan*. A Családpedagógiai Módszertani Központ családpedagógiai szakmai koordinációs tevékenységének produktuma, alkotó szerk. CS. F. Nemes Mária. Családi Nevelésért Alapítvány, Budapest

Csáky László (2001) Gondolatok egy gyermekotthon átváltozásai okán. *Család, gyermek, ifjúság* 2001/3.

Cseres Judit (2005) Az utógondozotti ellátottak vizsgálata I. *Kapocs* IV. évf. 1. szám, 2005.

Darvas Ágnes (2000) *Utak vagy tévutak? A családtámogatások alakulása Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás óta*. Ph.D disszertáció - ELTE BTK Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ, Budapest.

deMause, Lloyd (1974/1998) A gyermekkor története - részletek. In *A gyermekkor története - Szöveggyűjtemény*, szerk. Vajda Zsuzsanna és Pukánszky Béla, 1998. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Diósi Ágnes (1998) Esettanulmány a gyermekek mindenek felett álló érdekeiről. *Esély* 1998/4.

Domszky András (1997) Rendszerváltás: végre a gyermekvédelemben is? *Háló*, III. évf. 3. szám, 1997. március.

Domszky András (1999) *Gyermek- és ifjúságvédelem* (Jegyzet), Államigazgatási Főiskola, Budapest.

Domszky András (2004) A gyermekvédelmi szakellátás értékháttér, a szakellátás alapértékeinek érvényesülését szolgáló biztosítékok, módszerek, technikák. In *Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag szociális szakvizsgához*, szerk. Domszky András. NCSSZI, Budapest.

Domszky András - Szikulai István (2001) A gyermekvédelmi szakellátási rendszer átalakulása a gyermekvédelmi törvény hatálybalépése után. *Háló*, VII. évf. 2. szám, 2001. február.

Domszky András - Büki Péter (2001) Gyermekvédelem és gyógypedagógia, avagy különtámogatást igénylők a gyermekvédelem rendszerében. *Educatio*, X. évf. 2. szám, 2001 – nyár.

Domszky András (2009) *A magyar gyermekvédelem XX. századi alakulásának jellemzői*. Kézirat, 2009. május.

Donáth Attila - Fröhvirt Szabolcs - Kenderfi Miklós - Popovics Edit - Riegler Mária (1999) *Utógondozói ellátás - helyzetelemzés*. Fővárosi Önkormányzat Főpolgármesteri Hivatal, Gyermek- és Ifjúságvédelmi Ügyosztályának megbízásából készült kutatás záró-tanulmánya, kézirat.

Dr. Balogh Klára (2000) Serdülő a családban. *Fordulópont*, II. évfolyam 9. szám, 2000/3.

Dr. Csorna Kálmán (1929/1996) A gyermek- és ifjúságvédelem fogalma és jelentősége, feladatai és felosztása. In *Gyermekvédelem - történet I. Szöveggyűjtemény*, szerk. Domszky András. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, 1996. (Eredeti megjelenés: A szociális gyermekvédelem rendszere. Eggenberger Könyvkereskedés, Budapest, 1929.)

Dr. Filó Erika - Dr. Katonáné dr. Pehr Erika (1998) *Gyermekvédelem, gyermekjólét*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest

Dr. György Júlia (1973) *A „nehezen nevelhető” gyermek*. Medicina, Budapest.

Dr. Kálmánchey Márta (2001) Nevelőszülőnél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák. *Család, gyermek, ifjúság*, 2001/2.

Dr. Szalay Dénes (2001) Gondolatok a minőségbiztosítás lehetőségeiről a gyermekvédelemben. *Család, gyermek, ifjúság*, 2001/4.

Elekes Zsuzsanna - Paksi Borbála (2005) A gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása. *Kapocs*, IV. évf. 5. szám, 2005.

du Bois-Reymond, Manuela (1998/2006) „Nem akarom még elkötelezni magam”: A fiatalok életfelfogása. In Gábor Kálmán - Jancsák Csaba *Ifjúságszociológia - szemelvények*, 2006. Belvedere Meridionale, Szeged.

Elias, Norbert (1987) *A civilizáció folyamata*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Erikson, Erik H.(2002) *Gyermekkor és társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.

Európai Roma Jogok Központja (2007) *Fenntartott érdektelenség - Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben*. Záró-tanulmány, 2007. december.

Fein, Edith - Maluccio, Anthony N. (1996) A gyermekek végleges elhelyezésére törekvés elve - egy újabb kudarc? In *Gyermek - család - társadalom. Szociális munka gyermekes családokkal*, szerk. Szilvási Léna. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke, Budapest.

FICE (Nevelő Otthonok Nemzetközi Szövetsége) Magyarországi Egyesület (2007) *A FICE (Nevelő Otthonok Nemzetközi Szövetsége) Magyarországi Egyesületének Etikai Kódexe*. (2006. június 20-i közgyűlésén elfogadott Etikai Kódex, a 2007. június 22-i közgyűlésen elfogadott módosítással), Budapest.

Frühvirt Szabolcs (1998) *Utógondozódsi*. OCSGYI - kézirat, Budapest.

Furlong, Andy (2003) Sebezhetőség és ifjúsági munkaerőpiac. In *Sebezhető ifjúság*, szerk. Jancsák Csaba, 2003. Belvedere Meridionale, Szeged.

Fülöpné Andrékó Klára (2003) A nevelőszülőknél élő gyermekek tanulási és magatartási zavarainak kezelési lehetőségei, illetve nehézségei a szakellátásban. *Kapocs* II. évf. 6. szám, 2003.

Gábor Kálmán (2005) Bevezetés - A perifériáról a centrumba. Előzetes hipotézisek a határon túli fiatalok helyzetéhez és értékeléséhez. In Gábor Kálmán - Veres Valér *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzete az ezredforduló után*. Belvedere Meridionale, Szeged.

Gergely Ferenc (1997) *A magyar gyermekvédelem története (1867-1991)*. Püski, Budapest.

Gordon, Penny (2000) *Evidence based practice in child protection - the Queensland context*. (Symposium on evidence-based practice in child protection, 28 November 2000, Brisbane) (<http://www.childsafety.qld.gov.au/publications/documents/symposiumpapers.pdf>, letöltés: 2008.05.10.)

Government of Ireland (2004a) *National Standards for Children's Residential Centres*. (Department of Health and Children. Stationery Office. Brunswick Press Ltd., Dublin).

Government of Ireland (2004b) *National Standards for Residential Care - for Children*. (Department of Health and Children. Stationery Office. Brunswick Press Ltd., Dublin) .

Government of Western Australia (2006) *Protocols and Procedures for preparation for leaving and after care services*. (Department of Community Development, February 2006) (www.community.wa.gov.au).

Hanák Katalin (1978) *Társadalom és gyermekvédelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hanák Katalin (1985) A volt állami gondozottak társadalmi beilleszkedése. In *Szocializációs zavarok - beilleszkedési nehézségek. Pszichológia - nevelőknek*. Szerk. Kósáné dr. Ormai Vera - Dr. Münnich Iván. Tankönyvkiadó, Budapest.

Hanák Katalin (1993) Variációk egy témára (A gyermekvédelem megújulása). *Esély* 1993/6.

Herczog Mária (1995) A nevelőszülő helye és szerepe a gyermekvédelemben. *Esély* 1995/2.

Herczog Mária (1997) *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó, Budapest

Herczog Mária (2001) *Gyermekevédelmi kézikönyv*. KJK-Kerszöv, Budapest

Herczog Mária (2002) Gyermeki jogok a gyermekvédelemben. *Család, gyermek, ifjúság*, 2002/1.

Herczog Mária (2008) A gyermekvédelem helyzete. In *Hatékonyabb, együttműködő gyermekvédelmi gyakorlatért és jelzőrendszer kialakításáért*. Szerk. Szollár Zsuzsanna. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Rendészeti és Bünmegelőzési Intézet, Nagykovácsi.

Herczog Mária - Neményi Mária (2007) Roma gyermekek a gyermekvédelemben. *Család, gyermek, ifjúság*, 2007/6.

Hill, Margreth - Höjer, Ingrid - Johansson, Helena (2008) *Literature Review - Sweden*. University of Göteborg, Manuscript, February 2008 (YIPPEE kutatócsoport munkaanyaga)

Hodosán Róza - Rácz Andrea (2009) *Gyermekevédelmi szakellátásban élő, 15-18 éves, szakmai képzésben részesülő fiatalokkal készült kérdőíves kutatás eredményei - résztanulmány* (készült a 2/tkOKAII. kutatási pályázat keretében) (www.rubeus.hu)

Honti Henriett (1998) A gyermekevédelmi törvény a nemzetközi jog és a gyakorlat tükrében. *Esély*, 1998/6.

Höjer, Ingrid - Johansson, Helena - Hill, Margreth (2008) *State of the Art Consolidated Literature Review - The Educational Pathways of Young People from a Public Care Background in Five EU countries*. Eds Claire Cameron and Sonia Jackson, Manuscript, July 2008 (YIPPEE kutatócsoport munkanyaga).

Jackson, Sonia (2007) Care leavers, exclusion and access to higher education. In *Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research*, editors Dominic Abrams, Julie Christian and David Gordon Chichester, UK.

Józsa Viktor (2005) Kinek jó és kinek rossz a gyermekotthon? - A célcsoport meghatározásának koncepcionális kérdései. *Család, gyermek, ifjúság*, 2005/5.

Józsa Viktor (2007) Iskolába járás, tanulmányi teljesítmény a gyermekotthonok szemszögéből. *Gyermekevédelem - nevelőközösségek*. FICE kiadványok, Budapest

Kemény István (2000) A nyelvcsereéről és a roma / cigány gyerekek nyelvi hátrányairól az iskolában. In *Cigánynak születni - Tanulmányok, dokumentumok*, szerk. Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

Kerecsi Klára (1995) *A védtelen gyermek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Kerecsi Klára (1996) Gyermek, család, társadalom. In *Gyermek - család - társadalom. Szociális munka gyermekes családokkal*, szerk. Szilvási Léna, Hilscher Rezső. Szociálpolitikai Egyesület és ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke, Budapest.

Kökényei Gyöngyi - Szabó Mónika - Dr. Aszmann Anna (2003) *Drog és deviancia - kutatási beszámoló* (Az ISM KAB-KT-02- 17 sz. kutatási pályázat eredményeinek rövid összefoglalója) OEKF, 2003. június, Budapest.

Ligeti Katalin (2006) *A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója*. (http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/fk_koncepcio1.doc, letöltés: 2008. 12.15.) Eredeti megjelenés: Büntetőjogi Kodifikáció, 2006/2.

Linton, Ralph (2002) Státusz és szerep. In *Politikai antropológia*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 91., szerk.: A. Gergely András, (2002) MTA Politikai Tudományok Intézet Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.

Liskó Ilona (2002) Cigány tanulók a középfokú iskolákban. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002/11.

Magyari-Vincze Enikő (2006) *Feminista antropológiai elvek és gyakorlatok között*. Egyetemi jegyzetsorozat 1. Desire Alapítvány Kiadója, Kolozsvár (<http://adatbank.transindex.ro/vendeg/ntmlk/pdf5103pdf>, letöltés: 2008.12.12.)

Mérei Ferenc - Binét Ágnes (1970/2003) *Gyermekekléktan*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.

Neményi Mária - Messing Vera (2007) Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, IV. évf. 1. szám, 2007.

Novák Mária (1991) A volt állami gondozottak életútjának szociológiai meghatározói az életmód tükrében. In *A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása - Tájékoztató bulletin*,

szerk.: Kolozsi Béla - Münnich Iván. A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása Programtanácsa, Budapest, 1991/22.

O'Connor, Ian (2000) *Evidence, outcomes and practice in child protection*. (Symposium on evidence-based practice in child protection, 28 November 2000, Brisbane) (<http://www.childsafety.qld.gov.au/publications/documents/symposiumpapers.pdf>, letöltés: 2008.05.10.).

O'Mairthini, Pol Nacha (2002) Foster Caring: Through-care and Aftercare. *Irish Journal of Applied Social Studies*. Vol.3 No.1.

Papházi Tibor és Szikulai István (2008) *Gyermekevédelem és statisztika*. SZMI, Budapest, kézirat

Platthy István - Lónay Eszter (2003) A természet változásrendjére épülő évkörös rítusjátékok, ünnepek, mint a személyiségfejlesztés eszközei - A népszokásokra épülő pedagógiai modell a Pécsi Gyermekotthonban. (www.pecsgyo.org/web/tan/tanulmany1.htm, letöltés: 2008.09.13.) (Eredeti megjelenés: Fejlesztő Pedagógia, 2003/4-5. - Gyermekvédelem válaszúton)

Preuss-Lausitz, Ulf (1997) A fiatalok világa a posztmodern társadalomban. *Új Pedagógiai Szemle* 1997. július – augusztus www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=1997-07-rt-Lausitz-Fiatalok, letöltés: 2008.12.15.)

Prókai Orsolya - Erdős Judit - Rácz Andrea - Lakatos Ildikó (2008) *Vajon tényleg jobb a gyerekeknek?* - Kutatási záró-tanulmány, Revita Alapítvány kutatóműhelye, 2008. május, kézirat

Rácz Andrea (2006a) Gyermekotthonokban dolgozók véleménye a szakmai munka tartalmáról. In *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*, szerk.: Rácz Andrea) NCSSZI, digitális kiadvány 2006.

Rácz Andrea (2006b) Gyermekotthonokban élő, nagykorúságuk előtt álló fiatalok társadalmi integrációs esélyei. In *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*, szerk. Rácz Andrea. NCSSZI, digitális kiadvány 2006.

Rácz Andrea (2006c) A gyermekotthoni nevelés kihívásai, a nagykorúságuk előtt álló fiatalok jövőképe. *Kapocs*, V. évf. 4. szám, 2006.

Riegler Mária (2000) *A felnőttkorú gyermek. Fiatal felnőttek helyzete az utógondozói ellátásban*. (ELTE - Szociális munkás szak, levelező tagozat - szakdolgozat).

Schwenke, Helen (2007) Policy for Children and Young People in the CEO's Care. (Government of Western-Australia, Department for Child Protection, June 2007).

Smith, Carole R. (1995) *Örökbefogadók és nevelőszülők*. Pont Kiadó, Budapest.

Somlai Péter (1997/2000) A szociális integráció világa. In *Családszociológiai Szöveggyűjtemény*, szerk. Schadt Mária, 2000. Comenius, Pécs (eredeti megjelenés: Somlai Péter (1997) Szocializáció. CORVINA, Budapest).

Somlai Péter (2002) Elhúzóódó kamaszkor. *Fordulópont* IV. évfolyam 16. szám, 2002/2.

Somlai Péter (2007) A posztadoleszcensek kora. In Somlai Péter - Bogár Virág - Tóth Olga - Kabai Imre: *Új Ifjúság - Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*, szerk.: Somlai Péter) Napvilág Kiadó, Budapest.

Spitzer Tibor (1994) Az állami gondoskodásból kikerült fiatalok családépítési kísérletei. *Esély*, 1994/4.

Stein, Mike (2005) *Resilience and Young People Leaving Care*. Joseph Rowntree Foundation, York.

Szabolcs Éva (2000) Neveléstörténet és gyermekkortörténet. In *A gyermek évszázada*, szerk. Pukánszky Béla, 2000.) Osiris Kiadó, Budapest.

Szikulai István (2004) A nagykorúvá váltak gondozásának módszerei. In *Gyermekevédelmi szakellátás - segédanyag szociális szakvizsgálóhoz*, szerk. Domszky András, NCSSZI, Budapest.

Szikulai István (2006a) „Nem szeretném, hogy befejeződjön...” - A gyermekevédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utógondozásának és utógondozói ellátásának utánkövetéses vizsgálata. In *A magyar gyermekevédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*, szerk. Rácz Andrea. NCSSZI, digitális kiadvány 2006.

Szikulai István (2006b) *A gyermekejóléti szolgálatok aktuális helyzete*. (Konferencia előadás jegyzete, Zalaegerszeg, 2006. szeptember 13.)

Szikulai István (2006c) A magyar gyermekevédelem fejlődésének kulcskérdései - egy lehetséges szakmai stratégia lépései. In *A magyar gyermekevédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*, szerk. Rácz Andrea. NCSSZI, digitális kiadvány 2006.

Szikulai István (2009) *Néhány gondolat a gyermekek ügyéről*. SZMI, Gyermekevédelmi Főosztály - szakmai anyag, kézirat.

Szilvási Léna (2006) Családok a gyermekevédelem határán. In *A magyar gyermekevédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*, szerk. Rácz Andrea. NCSSZI, digitális kiadvány 2006.

Szöllősi Gábor (1996) Az Európa Tanács ajánlásai a gyermekeknek nyújtott helyettesítő gondoskodásról. *Család, gyermek, ifjúság*, 1996/1.

Szöllősi Gábor (1998) *Szociális és gyermekevédelmi jog*. JPTE ÁJK Továbbképző Szekció, Pécs.

Szöllősi Gábor (2000) Hogy fogalmunk legyen róla... *Esély*, 2000/4.

Szöllősi Gábor (2003) A gyermekevédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. *Esély*, 2003/2.

Szöllősi Gábor (2004) A gyermekvédelem mint szakpolitika, mint jog és mint intézményrendszer. In *Gyermejjóléti alapellátás - Segédanyag a szociális szakvizsgához*. Szerk. Szöllősi Gábor. NCSSZI, Budapest.

Szötsné Karkus Zsuzsanna és szerzőtársai (2007) Gyermekvédelmi gondoskodásban és családban nevelkedő serdülőkorúak érzelmi intelligenciája, megküzdési stratégiája és szorongása. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2007/2.

Tapsfield, Robert - Collier, Felicity (2005) *The Cost of Foster Care. Investing in our children's future*. British Association for Adoption & Fostering Network, London

Tenczer Tamás (1999) Javaslat a gyermekek védelmének rendszerében új fogalom bevezetésére. *Család, gyermek, ifjúság*, 1999/3.

The British Psychological Society (2007) *Child protection portfolio*. Leicester, May 2007. (<http://www.bps.org.uk/publications/guidelines-for-practitioners>, letöltés: 2008.11.10)

Tomison, Adam M. (2002) *Evidence-based practice in child protection: What do we know and how do we better inform practice*. (Keynote presentation at 'What Works? Evidence Based Practice in Child and Family Services, Association of Children's Welfare Agencies (ACWA) Biennial Conference, 2-4 September 2002, Bondi Beach, NSW.) (http://www.acwa.au/Conf2002/conf_proceedings/03%20Adam%20Tomison%20final.doc, letöltés: 2008.05.10.)

Trocmé, Nico (1999) Canadian Child Welfare Multi-Dimensional Outcomes Framework and Incremental Measurement Development Strategy. In *The First Canadian Roundtable on Child Welfare Outcomes - Roundtable Proceedings*, edited by Julie Thompson - Barbara Fallon) University of Toronto Press, Toronto, Ontario.

UNICEF Innocenti Research Center (1997) *Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises*. Regional Monitoring Report No.7. The United Nations Children's Fund, Italy, Florence (<http://www.unicef-irc.org/databases/transmonee>, letöltés: 2008.11.25.)

UNICEF Innocenti Research Center (2000) *Young People in changing societies*. The MONEE Project. Regional Monitoring Report No.4. The United Nations Children's Fund, International Child Development Centre, Italy, Florence (<http://www.unicef-irc.org/databases/transmonee>, letöltés: 2008.11.25.)

UNICEF Innocenti Research Center (2007) *Law Reform and implementation of the Convention on the Rights of the Child*. The United Nations Children's Fund, Italy, Florence (<http://www.unicef-irc.org/databases/transmonee>, letöltés: 2008.11.25.)

Vaskovics László (2000) A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 10. évf. 4. szám

Vajda Zsuzsanna (2000) Gyermekfelfogás és gyermekkor a történelemben. In *A gyermek évszázada*, szerk. Pukánszky Béla, 2000. Osiris Kiadó, Budapest

Vida Zsuzsanna (2001) Sikertelen nevelőszülői kihelyezések. *Család, gyermek, ifjúság*, 2001/3.

Vidra Szabó Ferenc (2000) Lakásotthoni pillanatkép Budapesten. *Család, gyermek, ifjúság* 2000/5.

Vikár György (1980) *Az ifjúkor válságai*. Gondolat, Budapest

Virág Teréz (2000) A serdülőkor társadalmi traumái. *Fordulópont* II. évfolyam 9. szám, 2000/3.

Volentics Anna (1996) *Gyermekevédelem és reszocializáció*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Wallace, Claire - Bill, Jones (1992/2006) Ifjúság, család, polgárrá válás. In Gábor Kálmán - Jancsák Csaba *Ifjúságszociológia - szemelvények*, 2006. Belvedere Meridionale, Szeged

Winn, Marie (1990) *Gyermekek gyermekkor nélkül*. Gondolat, Budapest

Wyn, Johanna - Dwyer, Peter (1999/2006) Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában. In Gábor Kálmán - Jancsák Csaba *Ifjúságszociológia - szemelvények*, 2006. Belvedere Meridionale, Szeged

Zinnecker, Jürgen (1990/2006) Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban. In Gábor Kálmán - Jancsák Csaba: *Ifjúságszociológia - szemelvények*, 2006. Belvedere Meridionale, Szeged

Zsoldos Árpád (2008) *A rendszerből kikerülő fiatalok életútjának alakulása (1997-2007)*. Fővárosi Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat, kézirat, Budapest

Felhasznált stratégiai és egyéb dokumentumok

Barnardo's Leaving Care project

(http://www.barnardos.org.uk/leavingcarebelfast/microsite_leaving_care_belfast_faqs.htm, letöltés: 2008.11.20.)

„... Hogy általuk legyen jobb!” Előterjesztés a Kormány részére a Nemzeti Ifjúsági Stratégiáról. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2008. december (16981-9/2008-SZMM)

„Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Stratégiáról szóló Országgyűlési határozat. (2007-2032) Budapest, 2007.

Felhasznált hazai jogszabályok

A Magyar Köztársaság Alkotmánya 1949. évi XX. törvény

A gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény

A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény

Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény

Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény

Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény

Felhasznált gyermekvédelmi adatok

Gyermekvédelmi statisztikai Tájékoztató 2006. (SZMM-SZMI közös kiadványa, 2009)